

ISSN 1563-0285; eISSN 2618-1215

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия международные отношения и международное право

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

INTERNATIONAL RELATIONS AND INTERNATIONAL LAW JOURNAL

№3 (115)

Алматы
«Қазақ университеті»
2026

ХАБАРШЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ №3 (115) қыркүйек

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16503-Ж

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР:

Байкушикова Г.С., Ph.D. (Қазақстан)
E-mail: iriljournal@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к., доцент — ғылыми редактор (Қазақстан)
Кукеева Ф.Т., т.ғ.д., профессор — ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)
Байзакова К.И., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ермекбаев А.А., Ph.D. (Қазақстан)
Деловарова Л.Ф., Ph.D. (Қазақстан)
Алтаева К.Ж., Ph.D. (Қазақстан)
Чукубаев Е.С., т.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Абжаппарова Л.Ж., Ph.D. (Қазақстан)
Симтиков Ж.К., саясат.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Грегори Глиссен (Gregory Gleason), Ph.D., профессор (АҚШ)
Эдвард Уостнидж, Ph.D. (Ұлыбритания)
Пьер Шабаль (Pierre Chabal), саяс.ғ.д., профессор (Франция)
Курылев К.П., т.ғ.д., профессор (Ресей)

Абдежалил Аккари (Abdeljalil Akkari), Ph.D., профессор (Швейцария)
Себ Берни (Sebe Berny Christophe Hubert), Ph.D., профессор (Ұлыбритания)
Тимур Дадабаев (Timur Dadabaev), Ph.D., профессор (Жапония)
Рязанцев С.В., э.ғ.д., профессор (Ресей)
Чунг Тайик (Chung Tayik), профессор (Корея)
Шрикант Кондапалли (Srikanth Kondapalli), Ph.D., профессор (Үндістан)
Пол Фраер (Paul J. Fryer), Ph.D., доцент (Йоэнсуу, Финляндия)
Фабьен Боссайт (Fabienne Bossuyt), Ph.D., қауымд. профессор (Гент, Бельгия)
Ма Бин (Ma Bin), Ph.D., қауымд. профессор (Қытай)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР:

Парпиев С.М., Ph.D. (Қазақстан)

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында қазіргі кездегі халықаралық қатынастар мәселелері, әлемдік интеграциялық үдерістер, халықаралық қауіпсіздік мәселелері, халықаралық қатынастар және сыртқы саясат тарихы, халықаралық құқықтың өзекті мәселелері, мемлекетшілік құқық, халықаралық экономикалық қатынастар бағыттары бойынша мақалалар жарияланады.

Жоба менеджері

Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 701 724 2911
e-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Пішімі 60x84/8. Көлемі 11.6 б.т.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 1
**CONTEMPORARY PROBLEMS
OF INTERNATIONAL RELATIONS**

Раздел 1
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Т.О. Чиникеев*, К.Н. Макашева*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: talgatch@gmail.com

МАЛЫЕ ГОСУДАРСТВА КАК АКТОРЫ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ: МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ВЛИЯНИЯ НА ПРИМЕРЕ СИНГАПУРА

Статья посвящена теоретическому и эмпирическому анализу малых государств как самостоятельных акторов современной мировой политики. Исходной проблемой выступает несоответствие между ограниченностью материальных ресурсов и способностью отдельных малых государств сохранять международную агентность и добиваться селективного внешнеполитического влияния. Теоретическая рамка соединяет структурные объяснения международной уязвимости, институциональные подходы и специализированные концепции стратегий малых государств. Исследование выполнено как качественный разбор одного случая Сингапура с элементами process tracing; источниковая база включает официальные документы и выступления руководства Сингапура, материалы ООН, ASEAN и государственных ведомств, статистику, мемуары, публичные интервью и научную литературу на английском и русском языках. На эмпирическом уровне анализируются ASEAN, Forum of Small States, Five Power Defence Arrangements, эволюция P4–CPTPP, участие сингапурских дипломатов в переговорах по UNCLOS и BBNJ, цифровые соглашения и политика в условиях конкуренции США и КНР. Результаты показывают, что самостоятельность Сингапура прослеживается шире, чем его собственно влияние: наиболее убедительные случаи последнего связаны с коалиционным строительством, ранним участием в формировании торговых правил и специализированным институциональным доступом. Малость остается структурным ограничением, но не является достаточным предиктором международной незначительности.

Ключевые слова: малые государства, Сингапур, международная агентность, внешнеполитическое влияние, функциональная значимость.

T.O. Chinikeyev*, K.N. Makasheva

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: talgatch@gmail.com

Small States as Actors of Global Politics: Mechanisms of Formation and Implementation of International Influence – The Case of Singapore

The article examines small states as autonomous actors in contemporary world politics and addresses the gap between limited material capabilities and the ability of some small states to preserve international agency and exercise selective influence. The theoretical framework combines structural explanations of vulnerability, institutional approaches, and specialized theories of small-state strategy. Methodologically, the study is a qualitative single-case analysis of Singapore with elements of process tracing. The source base includes official documents and speeches, materials from the United Nations, ASEAN and Singaporean government agencies, official statistics, memoirs, published interviews, and academic literature in English and Russian. The empirical analysis covers ASEAN, the Forum of Small States, the Five Power Defence Arrangements, the evolution from P4 to CPTPP, Singaporean diplomatic participation in UNCLOS and BBNJ negotiations, digital-economy agreements, and Singapore's strategy amid United States–China competition. The findings show that Singapore's international agency is more extensive than its demonstrable influence: the strongest evidence of influence concerns coalition-building, early participation in trade-rule formation, and specialized institutional access. Small size remains a structural constraint but is not a sufficient predictor of international insignificance.

Keywords: small states, Singapore, international agency, foreign-policy influence, functional relevance.

Т.О. Чиникеев*, К.Н. Макашева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: talgatch@gmail.com

**Шағын мемлекеттер әлемдік саясат акторлары ретінде:
Сингапур мысалында халықаралық ықпалды қалыптастыру
және іске асыру тетіктері**

Мақала қазіргі әлемдік саясаттағы шағын мемлекеттердің дербес акторлар ретіндегі рөлін теориялық және эмпирикалық тұрғыдан талдайды. Негізгі мәселе материалдық ресурстардың шектеулілігі мен кейбір шағын мемлекеттердің халықаралық агенттілікті сақтап, жекелеген салаларда сыртқы саяси ықпалға қол жеткізу қабілеті арасындағы алшақтыққа байланысты. Теориялық негіз құрылымдық осалдықты түсіндіретін тәсілдерді, институционалдық түсіндірулерді және шағын мемлекеттердің стратегиялық мінез-құлқына арналған арнайы тұжырымдамаларды біріктіреді. Зерттеу Сингапурдың бір жағдайын сапалық талдау және process tracing элементтері негізінде жүргізілді. Дереккөздерге ресми құжаттар мен саяси сөздер, БҰҰ, ASEAN және мемлекеттік органдар материалдары, статистика, мемуарлар, жария сұхбаттар және ағылшын әрі орыс тілдеріндегі ғылыми әдебиет енгізілді. Эмпирикалық бөлімде ASEAN, Forum of Small States, Five Power Defence Arrangements, P4–CPTPP эволюциясы, UNCLOS және BBNJ келіссөздеріндегі сингапурлық дипломаттардың рөлі, цифрлық келісімдер және АҚШ–ҚХР бәсекелестігі жағдайындағы саясат қарастырылады. Нәтижелер Сингапурдың халықаралық агенттілігі оның тікелей ықпалынан кеңірек екенін көрсетеді; ықпалдың ең сенімді мысалдары коалициялық құрылыс, сауда ережелерін бастапқы қалыптастыру және мамандандырылған институционалдық қолжетімділікпен байланысты. Шағындық құрылымдық шектеу болып қала береді, бірақ халықаралық маңызсыздықтың жеткілікті көрсеткіші емес.

Түйін сөздер: шағын мемлекеттер, Сингапур, халықаралық агенттік, сыртқы саяси ықпал, функционалдық маңыздылық.

Введение

В начале XX века предельно малые государства нередко оказывались на периферии сравнительного анализа именно из-за своих физических масштабов. Небольшая территория, ограниченное население и слабая ресурсная база воспринимались не только как характеристика размера, но и как косвенное свидетельство ограниченной международной значимости. В результате малость могла становиться основанием для аналитической маргинализации государства еще до оценки его реального поведения. Для современного исследования такой подход недостаточен. Физический масштаб действительно задает ограничения, однако сам по себе ничего не говорит о способности государства действовать самостоятельно, участвовать в выработке правил или добиваться значимых результатов в отдельных сферах. Поэтому малость следует рассматривать как исходное структурное условие, а не как готовый вывод о международной роли государства.

Подобная связь между размером и политической значимостью была характерна не только для политической публицистики начала XX в. Значительная часть классической теории международных отношений формировалась вокруг

поведения великих держав, баланса сил, союзов и способности крупных акторов изменять структуру международной системы. В реалистской традиции международная политика прежде всего рассматривалась как борьба за власть и выживание, а материальные ресурсы – территория, население, экономика, вооруженные силы – как фундаментальные источники возможностей государства (Morgenthau, 1948; Waltz, 1979). В таком аналитическом поле малые государства легко превращались в объекты давления, периферийных союзников или адаптирующихся участников порядка, произведенного более сильными акторами.

Тем не менее уже исследования Annette Baker Fox и Robert O. Keohane показали, что ограниченный размер не тождественен отсутствию стратегии. Fox (1959), анализируя дипломатию малых европейских государств во Второй мировой войне, выявила способность слабых акторов использовать дипломатический маневр, нейтралитет и конкуренцию великих держав. Keohane (1969) сделал следующий концептуальный шаг. В статье «Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics» он предложил классифицировать государства не только по объему ресурсов, но и по способности воздействовать на международную систему. Тем самым «малость»

стала реляционной характеристикой: важен не абсолютный размер, а соотношение возможностей государства и той структуры, внутри которой оно действует.

После окончания холодной войны проблема стала еще более актуальной. Суверенное равенство в международных организациях, распространение региональных институтов, рост экономической взаимозависимости, формирование глобальных финансовых и технологических сетей, развитие международного права и появление новых областей нормотворчества расширили набор ресурсов, доступных государствам, не обладающим крупным военным потенциалом. В результате отдельные малые страны приобрели способность влиять на международные процессы в сферах, где размер территории или армии перестает быть единственным критерием значимости. Современные small-state studies поэтому все чаще рассматривают малость одновременно как материальное ограничение, положение в асимметричных отношениях и социально конструируемую категорию (Baldacchino & Wivel, 2020; Новикова, 2022; Барабаш, 2023; Песцов, 2016). Новейшие исследования подтверждают, что в условиях ослабления основанного на правилах порядка малые государства не только сохраняют уязвимость, но и меняют внешнеполитические роли, активнее используя институциональные, коалиционные и репутационные ресурсы (Loh, 2023; Michalski et al., 2024; Fritzler et al., 2025; Wijaya et al., 2025).

Сингапур представляет особенно продуктивный случай для проверки этой логики. В 2025 г. население страны составляло около 6,11 млн человек, причем численность резидентов – около 4,20 млн (Singapore Department of Statistics, 2025). Государство обладает минимальной стратегической глубиной, ограниченной ресурсной базой и высокой зависимостью от внешней торговли и морских коммуникаций. Одновременно Сингапур входит в число наиболее интегрированных в мировую экономику государств, обладает развитым финансовым и логистическим сектором, активно участвует в ASEAN, многосторонних торговых режимах, международном праве и дипломатии малых государств. Таким образом, кейс позволяет анализировать несоответствие между физической малостью и функциональной международной значимостью.

Сингапурская внешнеполитическая риторика примечательна тем, что сама категория малости в ней меняет содержание. В лекции 2009 г.

Ли Куан Ю рассуждал прежде всего языком выживания: малое государство имеет мало возможностей изменить региональную среду, поэтому должно расширять круг партнеров и одновременно сохранять свободу оставаться суверенным (Lee, 2009). В лекции Ли Сянь Луна 2015 г. тот же мотив уже помещен в иной контекст: речь идет не столько о физическом выживании, сколько о способности проводить собственную линию при растущей экономической взаимозависимости и конкуренции крупных держав (Lee, 2015). У Лоуренса Вонга в 2025 г. акцент смещается еще раз: сохранение самостоятельности связывается с укреплением ASEAN, международного права, человеческого капитала и сети партнерств (Wong, 2025). Эта эволюция важна: официальная доктрина не просто повторяет один и тот же тезис о «малости», а расширяет набор инструментов, посредством которых государство пытается управлять ею.

На этом фоне вопрос о том, «играют ли малые государства роль», представляется слишком общим. Гораздо содержательнее выяснить, почему сходные ограничения приводят к различным внешнеполитическим результатам и где проходит граница между самостоятельностью, заметностью и собственно влиянием. Сингапур удобен для такой проверки именно потому, что его часто приводят как доказательство успешности малых государств, хотя часть этой успешности может объясняться географией, богатством или исключительной административной способностью, а не особой внешнеполитической моделью.

Рабочая гипотеза сформулирована осторожно: ограниченный размер сужает материальные возможности, но не предрешает степень международной самостоятельности. Предполагается, что институциональная включенность, диверсификация внешних связей, специализированная дипломатическая компетентность и экономическая взаимозависимость могут расширять пространство действия малого государства. Вопрос о том, превращаются ли эти преимущества во влияние, проверяется отдельно по конкретным эпизодам, а не принимается как исходное предположение.

Обзор литературы и теоретическая рамка

Проблема определения малого государства

Научная литература не выработала единого количественного критерия малого государства. В качестве порогов используются население,

площадь территории, ВВП, военные расходы или сочетание нескольких показателей. Однако ни один из них не универсален. Сингапур, Люксембург, Катар и Эстония демонстрируют, что небольшая демографическая база может сочетаться с высокой финансовой, энергетической, технологической или институциональной значимостью. В противоположном направлении государство с большей территорией и населением может обладать ограниченной внешнеполитической автономией вследствие слабых институтов или критической зависимости от одного партнера.

Baehr (1975) скептически относился к аналитической ценности категории *small state*, если она строится на произвольном количественном пороге: одинаковая численность населения еще не говорит о сходстве возможностей. Keohane (1969) предложил иной ход – классифицировать государства по их способности воздействовать на международную систему. Его решение сильнее чисто демографического подхода, но оно создает новую проблему: если критерием остается изменение системы в целом, почти все малые государства оказываются в одном аналитическом классе, хотя их роль в отдельных институтах и секторах заметно различается. На эту неоднородность позднее указывают Годфри Балдаккино и Андерс Вивел (Baldacchino & Wivel, 2020). В их интерпретации малость государства не сводится к одному количественному показателю. Она определяется одновременно объемом материальных возможностей, местом государства в системе международных связей и тем, как его положение воспринимается другими участниками.

В данной статье малое государство рассматривается как суверенный субъект международных отношений, чьи демографические и материальные возможности ограничивают способность самостоятельно воздействовать на структуру международной системы. Однако такие ограничения не исключают самостоятельного внешнеполитического поведения и возможности добиваться результатов в отдельных сферах. В связи с этим необходимо различать три понятия: размер, агентность и влияние. Размер характеризует имеющуюся ресурсную базу государства. Агентность отражает его способность самостоятельно формулировать интересы, принимать решения и проводить выбранный внешнеполитический курс. О влиянии можно говорить в тех случаях, когда действия государства приводят к изменению позиции другого участника, содер-

жания конкретного решения или правил международного взаимодействия.

Реалистские объяснения малости

С позиций реализма положение малого государства прежде всего определяется ограниченностью ресурсов, которыми оно может располагать в условиях прямого силового давления. Ганс Моргентау (Morgenthau) связывал международные возможности государства с совокупностью элементов национальной мощи, а Кеннет Уолтц (Waltz, 1979) рассматривал распределение возможностей как одну из ключевых характеристик структуры международной системы. Для малых государств эта логика имеет вполне конкретные последствия. Дипломатическая активность и качество внешнеполитического управления способны расширять пространство маневра, но не устраняют дефицит территории, военного потенциала и экономической автономии, особенно когда речь идет о базовых вопросах безопасности. Политика Сингапура в этой сфере подтверждает существование подобных ограничений. Значительные расходы на оборону, участие в Five Power Defence Arrangements (FPDA) и развитие устойчивых связей с внешними партнерами показывают, что руководство страны не рассматривает дипломатические инструменты как замену материальным возможностям.

Вместе с тем структурный подход не позволяет полностью объяснить различия в поведении государств, находящихся в сходном положении. На это обращает внимание Мириам Элман (Elman, 1995), рассматривая внешнюю политику малых государств как один из проблемных случаев для неореалистского объяснения. Внешняя среда может создавать сопоставимые ограничения, однако реакция на них заметно различается. Поэтому значение приобретают внутренние институты, механизмы принятия решений и способность государства выстраивать долгосрочную стратегию в условиях внешнего давления. В случае Сингапура геополитическое положение хорошо объясняет постоянную потребность в адаптации к окружающей среде, но само по себе не объясняет выбор конкретных инструментов. Открытая экономическая модель, активное участие в многосторонних институтах и последовательное развитие международно-правовой экспертизы являются результатом политического выбора, а не автоматическим следствием географической уязвимости.

Поэтому сингапурский случай трудно использовать как простое опровержение или под-

тверждение реализма. Реалистская логика заметна в самой исходной самооценке государства: руководство последовательно исходит из хрупкости международного порядка, ограниченной стратегической глубины и риска оказаться среди первых проигравших при переходе к политике силы. Но создание FOSS, ранняя активность в торговом нормотворчестве и накопление правовой экспертизы не следуют автоматически из этого диагноза. Реализм убедительно фиксирует источник давления; гораздо меньше он говорит о том, почему ответом становится именно институциональная активность, а не зависимость от одного покровителя, нейтралитет или более пассивное приспособление.

Институты, взаимозависимость и международное общество

Институционализм предлагает более благоприятный взгляд на положение слабого участника. В логике Keohane (1984) повторяемость взаимодействий, процедуры и правила снижают часть транзакционных издержек и делают возможными коалиции, которые трудно воспроизвести в чисто двусторонней асимметрии. Но применительно к малым государствам этот тезис требует оговорок. Юридический доступ к ООН, ASEAN или другому институту создает площадку действия; он ничего не говорит о том, будут ли предпочтения малого участника отражены в решении. Формальное равенство голосов и реальное влияние – разные аналитические состояния.

Сингапур интересен как раз там, где институциональное участие выходит за пределы членства. Председательства, экспертные роли, неформальные коалиции и торговые инициативы дают материал для анализа того, как процедурный доступ используется на практике. При этом причинность нельзя заранее приписывать самому институту. Успешное использование институциональных возможностей может отражать высокую административную способность Сингапура, качество дипломатической службы или накопленную репутацию. Если эту альтернативу убрать, институты начинают объяснять успех лишь потому, что успешный участник активно ими пользуется.

Комплексная взаимозависимость добавляет к этому сетевое измерение (Keohane & Nye, 1977). Для государства с небольшим внутренним рынком значение может определяться не масштабом собственной экономики, а местом в трансграничных потоках. Портовая инфраструктура,

финансы, авиация, инвестиционные и цифровые сервисы включают Сингапур в экономические связи, значительно превосходящие его территориальный размер. Однако такая встроенность не является односторонним активом. Чем больше благосостояние зависит от открытых маршрутов, международных расчетов и предсказуемых правил, тем выше цена их нарушения.

Эта обратная сторона связанности особенно отчетливо проявляется в аргументе Farrell and Newman (2019) о *weaponized interdependence*. Асимметричные сети способны не только распределять выгоды, но и превращать контроль над ключевыми узлами в инструмент наблюдения и принуждения. Однако применительно к Сингапуру было бы неточно связывать такую уязвимость с вынесением ядра финансовой инфраструктуры за пределы национальной юрисдикции. Ключевые расчетные и рыночные узлы остаются встроенными в сингапурский регуляторный контур: MEPS+, системно значимая RTGS-система для расчетов в сингапурских долларах и по государственным ценным бумагам – принадлежит и управляется Monetary Authority of Singapore; SGX и связанные с ней клиринговые и депозитарные структуры имеют статус одобренных MAS инфраструктур финансового рынка (Monetary Authority of Singapore, 2025, 2026). Следовательно, внешняя зависимость Сингапура возникает не из отсутствия контроля над национальным финансовым ядром, а из включенности этого ядра в трансграничные платежные, технологические и информационные сети.

Более показательное цифровое измерение этой зависимости. Ограниченность территории и ресурсов не побуждает Сингапур к инфраструктурной автаркии; напротив, он сочетает внутренний регуляторный контроль с региональным распределением части вычислительных, телекоммуникационных и резервных мощностей. Развитие связанного с Сингапуром цифрового кластера Batam–Bintan–Karimun иллюстрирует такую логику: в июле 2026 г. правительства Сингапура и Индонезии подтвердили курс на развитие BKK как цифрового хаба, а кабель Nongsa–Changi добавил более 1,6 петабит/с пропускной способности при задержке менее 2 мс между Batam и Singapore (Ministry of Trade and Industry Singapore, 2026). Здесь трансграничность является не простым признаком зависимости, а сознательно формируемой архитектурой связанности.

Для анализа малых государств поэтому необходимо различать территориальный, регуляторный и сетевой контроль над инфраструктурой. Сингапур не стремится физически локализовать все элементы критических сетей внутри ограниченной территории; его стратегия состоит в сохранении национального контроля над наиболее значимыми расчетными, правовыми и управленческими узлами при одновременном использовании распределенной региональной инфраструктуры. Такая конфигурация одновременно увеличивает функциональную значимость государства и сохраняет уязвимость перед внешними санкциями, технологическими ограничениями, сбоями трансграничных сетей и фрагментацией стандартов. В терминах *weaponized interdependence* принципиален поэтому не сам факт зарубежного размещения отдельных мощностей, а то, кто контролирует узлы, правила доступа и критические интерфейсы сети.

Аргументы Английской школы позволяют увидеть еще одну сторону этой проблемы. Международное общество не устраняет фактическое неравенство государств, но право, дипломатические процедуры и взаимное признание меняют условия, в которых проявляется силовая асимметрия. Для Сингапура поддержка *rules-based order* в таком прочтении не сводится к нормативной декларации. Это институциональная среда, в которой цена прямого принуждения выше, а возможности малых государств ссылаться на общие правила шире. Чем сильнее порядок приближается к логике «*might makes right*», тем меньшую защитную ценность имеют эти механизмы и тем уже пространство самостоятельного выбора.

Идентичность, внешняя опора и стратегии адаптации

Конструктивистская перспектива полезна не потому, что позволяет заменить материальные ограничения дискурсом, а потому, что показывает, как сама категория малости становится частью внешнеполитической идентичности. В сингапурском политическом дискурсе определения *small state* и «*little red dot*» используются как напоминание об ограниченности ресурсов и уязвимости страны. Они подчеркивают необходимость дисциплины, предсказуемости и постоянного участия во внешних связях. Однако одной репутации надежного партнера для этого недостаточно. Она приобретает политическое значение лишь тогда, когда опирается на эффективные государственные институты, профессиональную

бюрократию, развитую инфраструктуру и достаточные ресурсы. Поэтому идентичность малого государства сама по себе не создает переговорного преимущества, а скорее помогает организовать и легитимировать определенный тип внешнеполитического поведения.

Для объяснения устойчивости малых государств полезна также теория внешней опоры (*shelter theory*). Бальдур Тоурхалльссон (Thorhallsson, 2011), продолжая дискуссию, связанную с работами Питера Катценштейна (Katzenstein, 1985), исходит из того, что внутренних механизмов адаптации может оказаться недостаточно перед крупными внешними потрясениями. Однако сингапурский опыт плохо укладывается в модель зависимости от одного внешнего источника поддержки. В сфере безопасности страна сочетает собственный оборонный потенциал, участие в FPDA и отношения с несколькими партнерами. Экономическая устойчивость обеспечивается доступом к различным рынкам и соглашениям, а политическая опора строится через ASEAN, ООН и международное право. В данном случае важнее не наличие одного «убежища», а распределение внешней поддержки между несколькими каналами. Такая диверсификация позволяет снизить риск чрезмерной зависимости от одного центра силы.

Концепция нишевой дипломатии (*niche diplomacy*) также объясняет лишь часть сингапурской стратегии. Эндрю Купер (Cooper, 1997) связывал ее с концентрацией ограниченных ресурсов государства на сравнительно узких направлениях, где оно способно приобрести дополнительную компетентность и политический вес. Применительно к Сингапуру это объяснение требует уточнения. Его внешнеполитическая специализация не ограничивается одной сферой. Торговые режимы, морское право, цифровое регулирование, логистика и региональная дипломатия образуют несколько взаимосвязанных направлений. Поэтому сингапурский опыт показывает скорее сочетание нескольких специализаций, чем концентрацию ресурсов в одной дипломатической нише. Важен также их взаимодополняющий характер: компетенции, приобретенные в одной сфере, могут повышать востребованность государства в другой.

Осторожности требует и использование понятия *hedging*. Чэн-Чви Куик (Kuik, 2008) применял его при анализе поведения Малайзии и Сингапура в условиях усиления Китая, показывая, что их стратегии не укладываются в простой

выбор между балансированием и присоединением к более сильной стороне. Вместе с тем чрезмерно широкое использование этого понятия снижает его объяснительную ценность. Если hedging обозначает практически любое поведение, при котором государство избегает жесткого выбора между конкурирующими центрами силы, становится трудно отличить его от обычной диверсификации внешних связей. Поэтому в настоящем исследовании это понятие целесообразно использовать только тогда, когда одновременно присутствуют взаимодействие с конкурирующими державами, меры по снижению риска зависимости и сознательное сохранение альтернативных внешнеполитических каналов. В настоящем исследовании термин сохраняется только для ситуаций, где одновременно наблюдаются взаимодействие с конкурирующими центрами силы, страхование от неблагоприятного изменения среды и намеренное сохранение альтернативных каналов.

Материалы и методы исследования

Исследование построено как качественный анализ одного случая с использованием элементов «process tracing» и направлено на проверку предполагаемого причинного механизма. Сингапур выбран не потому, что его обычно относят к числу «успешных» малых государств. Важнее другое: данный случай трудно объяснить исключительно через материальные показатели. Крайне небольшая территория и ограниченная демографическая база сочетаются здесь с высокой международной активностью и заметной ролью в отдельных институтах (George & Bennett, 2005).

Такой выбор требует учитывать риск ретроспективного объяснения. Когда итог развития Сингапура уже известен, практически любую особенность его политической системы или внешней политики можно представить как причину достигнутого успеха. Поэтому каждый эмпирический эпизод рассматривается отдельно. Сначала определяется интерес Сингапура и фиксируются предпринятые действия. Затем анализируются реакция партнеров и полученный результат, после чего проверяются возможные альтернативные объяснения. Если источники позволяют установить только самостоятельность внешнеполитического поведения, такой эпизод рассматривается как проявление агентности, но не как доказательство влияния.

В качестве независимой переменной рассматривается структурная малость. Она оценивается через совокупность нескольких характеристик: ограниченную численность населения, размеры территории и стратегическую глубину, сравнительно небольшой внутренний рынок, ограниченность собственной ресурсной базы и неспособность государства самостоятельно изменять глобальное распределение силы. Структурная уязвимость выступает промежуточной переменной. Она проявляется в сфере безопасности, зависимости от внешних рынков и транспортных маршрутов, потребности во внешних ресурсах, а также в чувствительности к правилам, которые во многом формируются более сильными участниками международных отношений.

Международная агентность понимается как способность государства самостоятельно формулировать свои предпочтения, выбирать между доступными вариантами действий, выдвигать инициативы и сохранять пространство для маневра в условиях асимметрии. Влияние предполагается более строгий критерий. О нем можно говорить только тогда, когда действия государства приводят к наблюдаемому изменению поведения другого участника, содержания принятого решения или правил конкретного института. Такое разграничение позволяет не отождествлять международную активность с реальным воздействием на результат.

Для оценки масштаба влияния выделяются три уровня. Системное влияние связано с распределением силы и основными правилами мирового порядка. Возможности Сингапура на этом уровне изначально ограничены. Институциональное влияние проявляется в участии в формировании процедур, коалиций и правил внутри конкретных международных организаций. Функциональное влияние относится к отдельным сферам, в которых специализация и накопленная компетентность способны усиливать переговорные позиции государства. Такое разграничение позволяет точнее определить значение достигнутого результата и не переносить успех в отдельной сфере на международную систему в целом.

Источниковая база сформирована по принципу триангуляции. Первую группу составляют официальные документы, парламентские ответы и выступления представителей Министерства иностранных дел и Министерства обороны Сингапура. Вторая группа включает документы ООН, АСЕАН и государственных органов, от-

вечающих за торговую политику. Третью составляют статистические материалы Департамента статистики Сингапура и данные международных экономических баз. В четвертую входят мемуары Ли Куан Ю и опубликованные выступления политического руководства Сингапура. Пятая группа представлена научной литературой по теории международных отношений, small-state studies и внешней политике Сингапура. Публичные интервью и стенограммы используются как первичные источники при анализе стратегического дискурса. Собственные экспертные интервью в рамках данного исследования не проводились.

Альтернативные объяснения заранее не исключаются. При анализе учитываются географическое положение Сингапура, уровень экономического развития, качество государственных институтов, заинтересованность великих держав и региональная среда АСЕАН. Каждый из этих факторов может самостоятельно влиять на наблюдаемый результат. Поэтому наличие предполагаемого причинного механизма устанавливается только там, где последовательность событий и имеющиеся источники позволяют. Если международная значимость Сингапура объясняется исключительно положением у Малаккского пролива или богатством, то аргумент о стратегической конвертации оказывается слабее. Поэтому задача состоит не в отрицании этих факторов, а в установлении того, каким образом они превращаются – или не превращаются – в политический результат.

Теоретическая дискуссия и исследовательский пробел

Сопоставление этих подходов показывает не столько конкуренцию законченных теорий, сколько разделение объяснительной работы. Waltz позволяет установить структурный ис-

точник уязвимости; Elman обращает внимание на вариативность национальных ответов; Keohane – на институциональные возможности, возникающие внутри асимметричной системы; Thorhallsson – на пределы внутренней автономии; Kuik – на управление зависимостями в условиях соперничества крупных держав. Ни один из этих подходов, взятый отдельно, не отвечает на главный эмпирический вопрос статьи: в какой момент ресурс, доступ или репутация перестают быть просто предпосылкой действия и дают наблюдаемый внешнеполитический результат.

Именно на этом переходе литература о малых государствах остается методологически неоднородной. Международная заметность, участие в организациях, наличие дипломатической ниши и даже посредническая роль нередко интерпретируются как влияние без отдельной проверки того, что именно изменилось вследствие действий данного государства. В результате категория влияния становится слишком широкой. В этой статье агентность, доступ к процедуре и изменение результата рассматриваются раздельно; экономическая центральность или институциональная включенность сами по себе не засчитываются как доказательство воздействия.

Эмпирическая проверка поэтому строится не вокруг предположения о наличии у Сингапура особого вида «силы», а вокруг последовательности наблюдаемых связей. Структурная малость задает уязвимости; политический ответ формирует набор внешнеполитических практик; часть этих практик делает государство востребованным в конкретных функциях. Влияние фиксируется только там, где можно проследить дальнейший переход – от ресурса и доступа к процедуре к изменению решения, правила или поведения участников. Такое построение оставляет возможность получить как подтверждающие, так и отрицательные результаты.

Таблица 1

Теоретические подходы к анализу малых государств

Подход	Объяснительная сила	Ограничение	Применение к Сингапуру
Реализм / неореализм	Уязвимость, безопасность, баланс сил	Слабо объясняет вариативность стратегий	Оборона, риск принуждения, силовая асимметрия
Либеральный институционализм	Правила, коалиции, снижение двусторонней асимметрии	Членство не равно влиянию	ASEAN, ООН, FOSS, торговые режимы
Конструктивизм	Идентичность, репутация, роли	Риск недооценки материальных ограничений	Малость как стратегическая идентичность

Продолжение таблицы

Подход	Объяснительная сила	Ограничение	Применение к Сингапуру
Теория внешней опоры (shelter theory)	Внешняя опора и жизнеспособность	Может переоценивать зависимость от одного центра	Распределенная внешняя опора
Нишевая дипломатия	Функциональная специализация	Одна ниша не объясняет портфельную стратегию	Торговля, морское право, цифровые правила
Хеджирование	Управление конкурирующими зависимостями	Концептуальная инфляция термина	Стратегия США–КНР

Примечание Составлено автором на основе Keohane (1969), Elman (1995), Thorhallsson (2011), Baldacchino and Wivel (2020), Kuik (2008).

Результаты и обсуждение

Формирование сингапурской стратегии

В августе 1965 г. независимость Сингапура сопровождалась неопределенностью, которую позднейший экономический успех легко заслоняет. У государства не было стратегической глубины и значительной ресурсной базы, а региональная среда оставалась напряженной. Ли Куан Ю в мемуарах описывал этот период языком выживания; в лекции 2009 г. тот же опыт был уже превращен в доктринальный тезис о малых странах, которые имеют мало возможностей изменить мир и потому должны расширять круг партнеров (Lee, 2000; Lee, 2009). Важно, что поздний текст не является простым воспоминанием: он ретроспективно систематизирует ранние решения и потому одновременно ценен как источник стратегической культуры и ограничен как источник о мотивах 1960-х гг.

Сопоставление речей 2009, 2015 и 2025 гг. показывает не только преемственность, но и изменение проблематики. Ли Куан Ю исходил из физической уязвимости и необходимости оставаться релевантным. Ли Сянь Лун переносил акцент на способность делать выбор и удерживать собственные убеждения в более сложной взаимозависимой среде. Лоуренс Вонг уже говорит о фрагментации мирового порядка, ASEAN, международном праве и наращивании человеческого и институционального капитала (Lee, 2009; Lee, 2015; Wong, 2025). Поэтому современную сингапурскую стратегию нельзя свести к неизменной доктрине основателей: инструменты расширялись по мере изменения внешней среды.

В сфере безопасности Сингапур избегал двух крайностей – нейтрализма без достаточной собственной обороны и полной передачи безопасности единственному покровителю. Национальные вооруженные силы развивались па-

раллельно с Five Power Defence Arrangements. FPDA, созданные в 1971 г., предусматривают консультации в случае угрозы или вооруженной агрессии против Малайзии или Сингапура (Ministry of Defence Singapore, 2021). Но этот пример плохо укладывается в простую схему «малое государство ищет защитника»: механизм не содержит автоматической гарантии обороны и работает скорее как дополнительный слой сдерживания и институционализированного взаимодействия.

Экономическая стратегия столь же неоднозначна. Сингапур не уменьшал внешнюю зависимость, а углублял ее через торговлю, инвестиции и логистику. Это усиливало чувствительность к внешним кризисам одновременно с ростом экономической значимости страны. Поэтому взаимозависимость здесь нельзя трактовать односторонне как ресурс влияния: один и тот же механизм увеличивает и переговорную ценность, и уязвимость перед фрагментацией мировой экономики.

ACEAH и FOSS

Для Сингапура ASEAN имеет значение прежде всего как постоянная региональная среда, в которой двусторонняя асимметрия частично переводится в процедурный формат. Доступ к повестке, регулярность консультаций и консенсус дают малым участникам больше возможностей быть услышанными, чем чистая силовая иерархия. Но эти же особенности ограничивают свободу маневра наиболее активных членов. Разнородность интересов и нежелание передавать полномочия наднациональному центру означают, что высокая дипломатическая активность Сингапура далеко не всегда может быть отделена от коллективного результата ASEAN.

Интерпретация Acharya (2014), связывающая устойчивость ASEAN с нормами и практиками

регионального взаимодействия, помогает понять эту двойственность. Процедурная культура организации действительно снижает значение прямого материального превосходства в повседневной дипломатии. Однако она одновременно затрудняет национальную атрибуцию результатов. Если правило или компромисс возникает из длительно воспроизводимой коллективной практики, приписывать его одному государству только на основании активности его дипломатов методологически рискованно. ASEAN в данном случае лучше свидетельствует об институционально расширенной агентности, чем о постоянном национальном контроле над итогами.

FOSS дает иной тип материала. Здесь роль Сингапура прослеживается от самого создания площадки: в 1992 г. он вместе с Барбадосом и Кабо-Верде инициировал Forum of Small States, который к 2026 г. объединял 108 государств (Ministry of Foreign Affairs Singapore, 2026). Для анализа важен не столько масштаб сети, сколько участие Сингапура в ее институциональном воспроизводстве. В отличие от ASEAN, где государство действует внутри уже сложившегося регионального порядка, FOSS показывает способность малого государства выступать организатором коалиционной инфраструктуры.

Но сеть сама по себе не равна политической поддержке. FOSS не принимает обязательных решений, а членство более ста государств не создает автоматического голосующего блока. То, что можно установить достаточно уверенно, – снижение издержек координации, регулярный канал контактов и центральную организационную роль Сингапура. Гораздо труднее доказать, что эта позиция систематически меняла голосование государств или содержание конкретных резолюций. Поэтому FOSS является сильным примером коалиционного предпринимательства, но более слабым доказательством прямого влияния на конечные решения.

Торговые и правовые режимы

История Р4 дает один из наиболее содержательных эпизодов, поскольку позволяет наблюдать не только участие Сингапура в уже существующем институте, но и раннюю фазу формирования торгового режима. При этом национальная версия происхождения соглашения должна сопоставляться с независимыми реконструкциями. Р4 создавался Брунеем, Чили, Новой Зеландией и Сингапуром; Groser (2024) особо выделяет раннее новозеландско-синга-

пурское взаимодействие, а Elms (2016) рассматривает соглашение как эксперимент небольшой группы открытых экономик, впоследствии ставший основой более широких переговоров. Материалы Ministry of Trade and Industry Singapore (2019) закономерно сильнее акцентируют сингапурский вклад. В совокупности источники подтверждают роль Сингапура среди инициаторов, но не дают оснований превращать коллективное происхождение режима в национальную историю успеха.

Политическое значение Р4 состоит именно в возможности раннего институционального экспериментирования. Компактная группа открытых экономик могла согласовать набор правил при сравнительно низких переговорных издержках и без очевидного доминирования одной крупной державы. Когда такой прототип становится отправной точкой для расширения, первоначальные участники влияют на траекторию будущего режима через уже созданную институциональную основу. Это не означает сохранения контроля после масштабирования: по мере включения крупных экономик содержание соглашения становится результатом гораздо более сложного торга. В случае Р4–CPTPP речь поэтому идет о влиянии на стартовую архитектуру, а не об авторстве последующего режима целиком.

DEPA позволяет проверить, повторяется ли эта логика в цифровом регулировании. Сингапур, Чили и Новая Зеландия действительно создали ранний специализированный формат цифрового соглашения, тем самым показав способность небольших экономик быстрее тестировать новые правила. Однако регуляторный эффект здесь пока нельзя приравнивать к эффекту Р4. Само по себе то, что Сингапур оказался среди первых участников разработки новых правил, еще не говорит о том, что эти правила впоследствии будут приняты крупнейшими рынками. Тем более это не означает, что сравнительно небольшой по экономическому масштабу формат автоматически приобретает широкое регуляторное влияние. В этом смысле DEPA разумнее рассматривать прежде всего как площадку, где отдельные подходы и нормы проходят апробацию. Чтобы говорить о более широком воздействии, нужны уже отдельные доказательства их последующего распространения и заимствования.

В морском праве ситуация иная. Для Сингапура свобода судоходства имеет не отвлеченное, а прямое экономическое значение. Поэтому развитие правовой и переговорной компетентности

на этом направлении носило вполне прикладной характер. Со временем это дало сингапурским дипломатам заметные позиции в международных переговорах. Томми Кох возглавлял заключительный этап Третьей конференции ООН по морскому праву, а Рена Ли была избрана председателем Межправительственной конференции по BBNJ (United Nations, n.d.). Сам факт таких назначений, особенно если они повторяются, трудно объяснить только формальным участием Сингапура в международных организациях. Здесь явно присутствует и фактор профессиональной репутации.

Но именно в этом месте важно не смешивать репутацию, процессуальную роль и влияние на содержание нормы. Председатель многосторонних переговоров действует в рамках процедуры и не может открыто продвигать национальную позицию как представитель собственной страны. Кроме того, итоговый текст складывается из компромисса большого числа участников. Поэтому высокая роль сингапурских дипломатов в таких переговорах показывает признание их компетентности, доверие к ним как к посредникам и устойчивый доступ к процессу. Однако этого недостаточно, чтобы утверждать, что итоговые нормы отражают предпочтения Сингапура. Опыт UNCLOS и BBNJ как раз показывает, что малое государство может находиться в центре переговорного процесса и при этом не определять его конечное содержание.

Сингапур между США и Китаем

Соперничество США и Китая ставит Сингапур в значительно более сложное положение, чем участие в многосторонних торговых или правовых форматах. Здесь он имеет дело с двумя державами, чьи ресурсы и возможности несопоставимы с его собственными. При этом зависимости от них распределены неравномерно. В вопросах безопасности Сингапур гораздо теснее связан с США, тогда как Китай занимает исключительно важное место в его внешнеэкономических связях. Именно поэтому поведение страны трудно свести к привычной дилемме между балансированием и присоединением к одной из сторон.

Чэн-Чви Куик (Cheng-Chwee Kuik) использует понятие **hedging** для описания стратегии, при которой государство сохраняет отношения с конкурирующими центрами силы и одновременно старается ограничить риски чрезмерной

зависимости от любого из них (Kuik, 2008). Для анализа политики Сингапура этот подход действительно полезен, но только при достаточно узком понимании самого термина. Если относиться к **hedging** практически любую осторожную или многовекторную политику, его объяснительная ценность заметно снижается. В сингапурском случае речь идет не о равноудаленности от США и Китая. В сфере безопасности американское направление явно имеет больший вес. Однако Сингапур избегает ситуации, при которой более тесные отношения с одним центром автоматически закрывали бы возможности сотрудничества с другим.

С этой точки зрения рассматриваемый случай значительно лучше подтверждает международную агентность Сингапура, чем его влияние на поведение великих держав. Страна способна проводить собственную линию и не сводить внешнюю политику к жесткому выбору одного стратегического лагеря, хотя пространство для такого маневра постепенно сужается. Но сам факт сохранения самостоятельности еще не означает влияния. Чтобы говорить о нем, необходимо показать, что действия Сингапура действительно повлияли на существенные решения Вашингтона или Пекина. В имеющемся материале такого основания нет. Скорее видно другое: международная востребованность и широкая сеть связей помогают Сингапуру защищать собственную свободу действий, но не дают ему возможности заметно определять политику США или Китая.

Особенно хорошо пределы этой стратегии проявляются по мере того, как торговые и технологические связи все сильнее включаются в американо-китайское соперничество. Финансы, технологии, цепочки поставок и доступ к рынкам все чаще приобретают стратегическое значение. В результате взаимозависимость перестает быть только источником дополнительных возможностей. При определенных условиях она сама становится каналом давления. Для Сингапура поэтому важен уже не просто широкий круг партнеров, а возможность продолжать пользоваться альтернативными связями, если между конкурирующими центрами начинают формироваться несовместимые технологические стандарты, торговые ограничения или режимы доступа. Чем глубже становится такая фрагментация, тем труднее поддерживать прежний уровень внешнеполитической гибкости.

Альтернативные объяснения

Наиболее сильный вызов причинной интерпретации связан с географией. Положение у ключевых морских маршрутов не было создано внешней политикой, и было бы неверно выводить всю международную востребованность Сингапура из сознательной стратегии. Однако местоположение также не тождественно логистической центральности. Превращение географического преимущества в устойчивый транспортный, финансовый и сервисный узел требует инфраструктуры, регулирования и институциональной надежности. Поэтому география выступает исходным условием, тогда как политически значимым является способ ее капитализации.

Богатство создает вторую проблему. Развитая экономика позволяет финансировать профессиональную дипломатическую службу, экспертизу и международные инициативы; одновременно внешнеполитическая стабильность и открытость поддерживают саму экономическую модель. Разорвать эту взаимную причинность на материале одного случая невозможно. Следовательно, финансовые и административные ресурсы следует рассматривать не как фон, который можно вынести за скобки, а как часть механизма, конкурирующую с более узким объяснением через дипломатическую стратегию.

Еще серьезнее альтернатива, связанная с государственной способностью. В логике Elman различия во внутренних институтах могут объяснять, почему одинаковое структурное давление приводит к несходным внешнеполитическим реакциям. Сингапур дает этой интерпретации значительную поддержку: профессиональная бюрократия, способность к долгосрочному планированию и согласованность политики потенциально объясняют больше, чем сама категория «малого государства». Если это так, малость задает проблему, но качество государства определяет, насколько эффективно она будет управляться. Материал статьи не позволяет устранить это объяснение и потому должен сохранять его как полноценного конкурента.

Есть и временное ограничение. Сингапурская стратегия складывалась в международной среде, где открытая торговля, глобализация производства и институционализация в целом расширялись. При протекционизме, технологическом разделении и политизации цепочек поставок узловая экономика сталкивается с иным набором издержек. Это делает механизм исторически условным: его эффективность зависит

не только от качеств самого государства, но и от того, насколько международный порядок допускает использование взаимозависимости как ресурса, а не превращает ее преимущественно в источник давления.

Наконец, обращение к soft power объясняет лишь ограниченную часть материала. Репутация эффективного управления действительно повышает привлекательность Сингапура, однако в рассмотренных кейсах партнеры часто взаимодействуют с ним не потому, что стремятся ему подражать, а потому, что он выполняет практические функции – торговые, логистические, правовые, финансовые или посреднические. Для анализа это различие существенно. Привлекательность и полезность могут усиливать друг друга, но они основаны на разных механизмах и не должны без необходимости объединяться в одну широкую категорию.

Что именно конвертируется во влияние?

Рассмотренные эпизоды позволяют уточнить, что именно находится между ресурсной обеспеченностью малого государства и внешнеполитическим результатом. В наиболее убедительных случаях Сингапур оказывается востребован не абстрактно, а благодаря конкретной функции: он организует коалиционную сеть, участвует в разработке торгового прототипа, предоставляет признанную переговорную экспертизу или связывает экономические пространства. Эту промежуточную характеристику целесообразно обозначить как функциональную значимость. Она описывает внешнюю востребованность определенной компетенции или позиции, а не самостоятельный запас силы.

Именно различия между кейсами показывают предел этого понятия. FOSS создает инфраструктуру координации, но не дает обязательной власти; председательство в BBNJ обеспечивает доступ и доверие, но требует нейтральности; диверсифицированные отношения с США и Китаем поддерживают пространство выбора, не превращаясь в способность управлять их соперничеством. Политическое воздействие становится наблюдаемым только там, где востребованный ресурс включен в процедуру, способную связать его с решением: коалицию, соглашение, председательство, механизм региональной организации. Такой интерфейс можно описать как институциональный канал конвертации, не приписывая ему статус самостоятельной общей теории.

В таком прочтении сингапурская стратегия выглядит менее цельной и одновременно более реалистичной. Она складывалась исторически из практик диверсификации, накопления специализированной компетентности и поиска площадок, где эта компетентность приобретала внешнюю ценность. Выражение «производство международной востребованности» может служить кратким обозначением этого процесса только при одном условии: востребованность не должна подменять влияние. Она повышает вероятность доступа, участия и сотрудничества; переход к изменению результата требует дополнительного причинного звена.

Такое разграничение не предполагает иерархии стратегий малых государств. Внешняя защита, узкая нишевая специализация и сочетание нескольких функций являются различными ответами на неодинаковые условия, а не последовательными стадиями развития. Сингапур относится к случаям портфельной функциональной специализации, но его конфигурация не может автоматически считаться универсальной моделью. Ее объяснительная ценность определяется тем, насколько тот же механизм обнаруживается за пределами благоприятного сингапурского сочетания ресурсов и институтов.

Таблица 2

Проверка международной агентности и влияния Сингапура по ключевым кейсам

Кейс	Ресурс	Интерфейс	Наблюдаемый результат	Наиболее сильный тип воздействия	Ограничение
FOSS	Коалиционная дипломатия	Неформальная сеть при ООН	Устойчивая координация 108 малых государств	Коалиционное строительство	Нет обязательной власти
P4-CPTPP	Торговая экспертиза	Многостороннее соглашение	Институциональный прототип и масштабирование	Формирование повестки / правил	Коллективное авторство режима
UNCLOS / BBNJ	Правовая и переговорная экспертиза	Председательство	Процессуальное лидерство и посредничество	Переговорное посредничество	Председатель не проводник национальной позиции
ASEAN	Институциональная компетентность	Региональная организация	Вклад в региональные правила и архитектуру	Институциональное влияние	Консенсус ограничивает контроль
США-KHP	Диверсифицированные связи	Двусторонние и региональные каналы	Сохранение пространства выбора	Международная субъектность	Низкое системное влияние
DEPA	Регуляторная компетентность	Цифровое соглашение	Пилотирование новых правил	Экспериментальное нормотворчество	Небольшой рынок ограничивает регуляторную силу

Примечание: Оценка отражает различие между международной агентностью, институциональным влиянием и системной силой; составлено автором.

Сравнительные контрасты

Для проверки того, насколько выявленный механизм специфичен именно для Сингапура, полезно сопоставить его с несколькими малыми государствами, использующими иные ресурсные комбинации. Такое сравнение не превращает исследование в полноценный comparative case study и не претендует на причинную эквивалентность, но позволяет уточнить границы переносимости понятий функциональной значимости и международной востребованности. В качестве

контрастных примеров особенно показательны Катар, Люксембург и Эстония: каждый из них демонстрирует способ превращения ограниченного масштаба в специализированный международный ресурс.

Катар представляет ресурсно-посреднический вариант малой державы: международная агентность опирается на энергетический экспорт, инвестиционный капитал, медиаресурсы и дипломатическое посредничество. Этот контраст показывает, что функциональная значи-

мость может возникать не только из сетевой экономики, но и из контроля над дефицитным материальным ресурсом. Одновременно региональные кризисы демонстрируют, что такая значимость не устраняет уязвимость.

Люксембург демонстрирует институционально-финансовый вариант. Глубокая встроенность в Европейский союз и развитый финансовый сектор создают международную роль, несопоставимую с его территорией и населением. Здесь внешняя опора и агентность не противопоставлены: институциональная среда одновременно защищает государство и дает ему каналы участия в принятии решений.

Эстония представляет нормативно-технологический контраст. Компетентность в цифровом управлении и кибербезопасности позволяет конвертировать внутренние институциональные инновации в международную экспертизу. Этот пример подтверждает, что в новых функциональных доменах человеческий капитал и регуляторная способность могут частично уменьшать значение физического масштаба.

Сравнение не дает основания говорить о единой формуле малой державы. Катар использует энергетические и посреднические ресурсы, Люксембург – финансовую и европейскую институциональную среду, Эстония – цифровую и кибернетическую компетентность. Общим остается лишь одно: размер сам по себе плохо предсказывает результат. Но даже этот вывод не означает, что выявленный в Сингапуре механизм одинаково переносим на другие случаи; его проверка требует полноценного сравнительного исследования.

Теоретические следствия

Эмпирика не поддерживает линейную связь между малостью, уязвимостью и политической незначительностью. Уязвимость действительно ограничивает набор допустимых решений, но ее политические последствия зависят от качества ответа. Инвестиции в институты, специализацию и диверсификацию могут увеличить число доступных внешнеполитических опций, хотя сама по себе активная стратегия еще не свидетельствует об успешности. Этот вывод одинаково ограничивает как жестко структурные интерпретации, так и чрезмерно оптимистические представления об агентности малых государств.

Полезнее говорить о компенсации отдельных последствий малости, а не о ее преодолении. Сингапур может уменьшать цену ограни-

ченной стратегической глубины, но не способен ее устранить; энергетические и финансовые ресурсы Катара не снимают региональные риски; технологическая компетентность Эстонии не отменяет зависимости от более широкой европейской архитектуры безопасности. В каждом случае стратегия меняет конфигурацию уязвимостей и доступных ответов, а не переводит государство в иную структурную категорию.

Аналогичная осторожность необходима при оценке влияния. Было бы неправильно требовать от малого государства способности менять общую стратегию великой державы. Такой критерий слишком завышен и практически заранее исключает возможность зафиксировать влияние. Но и простая международная заметность мало что дает для анализа, поскольку сама по себе не показывает, повлияло ли государство на конкретный результат. Поэтому в данном исследовании влияние оценивается на более ограниченном уровне: можно ли связать действия малого государства с изменением определенного решения, правила или поведения других участников. Такой подход позволяет сравнивать разные сферы без предположения, что влияние должно проявляться в них одинаково.

Сингапур хорошо показывает, насколько различными могут быть такие результаты. В случае Р4 и последующего СРТРР можно говорить об участии в раннем формировании торговой архитектуры. FOSS показывает способность Сингапура объединять государства вокруг общей дипломатической инициативы. Опыт UNCLOS и BBNJ, напротив, прежде всего свидетельствует о высоком доверии к сингапурским дипломатам и их роли в переговорном процессе. Доказать, что именно Сингапур определял содержание итоговых норм, здесь значительно труднее.

Еще иначе выглядит соперничество США и Китая. В этом случае основной результат сингапурской стратегии состоит не в способности изменить поведение Вашингтона или Пекина, а в сохранении собственной свободы действий между ними. Поэтому сингапурский пример интересен не как очередное подтверждение тезиса об «успешном малом государстве». Гораздо важнее то, что он позволяет увидеть пределы влияния: в одних сферах Сингапур способен участвовать в формировании правил или коалиций, в других его возможности ограничиваются сохранением автономии и доступом к переговорному процессу.

Заключение

Рассмотрение Сингапура не дает оснований ни для возвращения к представлению о малых государствах как политически второстепенных участниках, ни для противоположного вывода, будто взаимозависимость сделала размер несущественным. Материальные ограничения наиболее отчетливо проявляются в безопасности и в вопросах системного распределения силы. В других сферах их эффект зависит от того, какие внешние связи государство формирует, какие компетенции накапливает и через какие процедуры пытается превратить их в политический результат.

В этом смысле сингапурская практика вполне совместима с реалистским тезисом об уязвимости, но не исчерпывается им. Ограниченная стратегическая глубина и зависимость от внешней среды постоянно присутствуют в официальной внешнеполитической логике. Вместе с тем различия в способах адаптации подтверждают значение замечания Elman: структура не определяет единственную линию поведения. Административная способность, институциональный выбор и качество внешнеполитической стратегии оказываются необходимой частью объяснения того, почему одни и те же ограничения дают различные результаты.

Результаты по отдельным кейсам намеренно не сводятся к общему показателю «успеха». Наиболее убедительное свидетельство влияния дает P4–CPTPP, где прослеживается участие Сингапура в ранней архитектуре правил. FOSS лучше демонстрирует коалиционное предпринимательство и создание инфраструктуры взаимодействия. В UNCLOS и BBNJ надежнее говорить о правовой экспертизе, доверии и процессуальном доступе, чем о продвижении национальных предпочтений. Американо-китайское соперничество, в свою очередь, показывает высокую степень внешнеполитической самостоятельности при крайне ограниченных основаниях говорить о воздействии на стратегию великих держав.

Из этого различия следует основной теоретический результат статьи. Между обладанием специализированным ресурсом и доказанным влиянием находятся как минимум две отдельные стадии: внешняя востребованность ресурса и доступ к процедуре, в которой он может приобрести политическое значение. Функциональная значимость относится к первой; институцио-

нальный канал конвертации – ко второй. Только наблюдаемый эффект на решение, правило или поведение позволяет говорить о влиянии в строгом смысле. Такое разграничение препятствует автоматическому выводу влияния из богатства, сетевой центральности, репутации или самого факта членства в международной организации.

Функциональную значимость не следует рассматривать как еще одно обозначение силы. Речь идет о более ограниченной ситуации, когда определенная функция государства оказывается востребованной другими участниками и за счет этого расширяет его доступ к сотрудничеству, переговорам или международным институтам. Но сама востребованность еще не гарантирует нужного политического результата. Сингапур может занимать заметное место в определенной сфере, быть удобным партнером или посредником и при этом не добиваться принятия собственной позиции. Это различие важно сохранить, иначе практически любой пример международной активности малого государства можно будет трактовать как свидетельство влияния.

В то же время сингапурский опыт нельзя без существенных оговорок переносить на другие малые государства. Географическое положение, высокий уровень экономического развития, качество государственного управления, длительная ориентация на внешнюю торговлю и институциональная среда АСЕАН образуют достаточно специфическое сочетание. В других условиях отдельные элементы этой стратегии могут работать иначе или вовсе не давать сопоставимого результата. Дополнительную проблему создает изменение самой международной среды. Рост протекционизма, технологическое размежевание и все более политизированная взаимозависимость сокращают пространство, в котором открытость и широкая сеть внешних связей прежде давали преимущество. Поэтому дальнейшая проверка требует сравнения с государствами, которые не располагают частью сингапурских преимуществ. Именно такое сопоставление позволит понять, какие элементы выявленного механизма имеют более общее значение, а какие остаются особенностью одного случая.

Для современного исследования проблема состоит уже в другом. Небольшая территория, ограниченное население и скромная ресурсная база действительно сужают возможности государства, но из этого еще не следует его политическая незначительность. Сингапур показывает,

что структурная малость совместима с самостоятельной внешней политикой и ограниченным, но вполне наблюдаемым влиянием в отдельных институциональных и функциональных сферах. В других областях те же ограничения сохра-

няются значительно жестче. Поэтому размер, агентность и влияние необходимо рассматривать отдельно: между ними существует связь, но одно из этих свойств не может автоматически выводиться из другого.

Литература

- Барабаш, Б. А. (2023). Современные малые государства: подходы к операционализации, классификации и уровни комплексного анализа. *Известия Иркутского государственного университета. Серия: Политология. Религиоведение*, 45, 101–117. <https://doi.org/10.26516/2073-3380.2023.45.101>
- Новикова, И. Н. (2022). Малые страны в международных отношениях: некоторые теоретические аспекты. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Международные отношения*, 15(3), 219–242. <https://doi.org/10.21638/spbu06.2022.301>
- Песцов, С. К. (2016). Малые государства в системе современных международных отношений: стратегия Сингапура. *Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право*, (3), 24–38.
- Acharya, A. (2014). *Constructing a security community in Southeast Asia: ASEAN and the problem of regional order* (3rd ed.). Routledge.
- Baehr, P. R. (1975). Small states: A tool for analysis? *World Politics*, 27(3), 456–466. <https://doi.org/10.2307/2010129>
- Baldacchino, G., & Wivel, A. (2020). Small states: Concepts and theories. In G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.), *Handbook on the politics of small states* (pp. 2–19). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788112932.00007>
- Cooper, A. F. (Ed.). (1997). *Niche diplomacy: Middle powers after the Cold War*. Macmillan.
- Elman, M. F. (1995). The foreign policies of small states: Challenging neorealism in its own backyard. *British Journal of Political Science*, 25(2), 171–217. <https://doi.org/10.1017/S0007123400007146>
- Elms, D. (2016). The origins and evolution of TPP trade negotiations. In S. Basu Das & M. Kawai (Eds.), *Trade regionalism in the Asia-Pacific: Developments and future challenges* (pp. 29–49). ISEAS–Yusof Ishak Institute.
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79. https://doi.org/10.1162/isec_a_00351
- Fox, A. B. (1959). *The power of small states: Diplomacy in World War II*. University of Chicago Press.
- Fritzler, J., Grøn, C. H., & Wivel, A. (2025). Leadership styles and international agenda-setting: Understanding small-state and middle-power leadership on the Responsibility to Protect. *Foreign Policy Analysis*, 21(3), oraf006. <https://doi.org/10.1093/fpa/oraf006>
- George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. MIT Press.
- Groser, T. (2024). Small state diplomacy in action: The real origins of TPP. *World Trade Review*, 23(2), 257–265. <https://doi.org/10.1017/S1474745623000459>
- Katzenstein, P. J. (1985). *Small states in world markets: Industrial policy in Europe*. Cornell University Press.
- Keohane, R. O. (1969). Lilliputians' dilemmas: Small states in international politics. *International Organization*, 23(2), 291–310. <https://doi.org/10.1017/S002081830003160X>
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Kuik, C.-C. (2008). The essence of hedging: Malaysia and Singapore's response to a rising China. *Contemporary Southeast Asia*, 30(2), 159–185. <https://doi.org/10.1355/CS30-2A>
- Lee, H. L. (2015, November 27). *Choice and conviction: The foreign policy of a little red dot* [S. Rajaratnam Lecture]. Ministry of Foreign Affairs Singapore. <https://www.mfa.gov.sg/newsroom/press-statements-transcripts-and-photos/2015-s-rajaratnam-lecture-by-prime-minister-lee-hsien-loong-choice-and-conviction--the-foreign-polic-28-nov-2015/>
- Lee, K. Y. (2000). *From Third World to First: The Singapore story, 1965–2000*. HarperCollins.
- Lee, K. Y. (2009, April 9). *The fundamentals of Singapore's foreign policy: Then and now* [S. Rajaratnam Lecture]. Ministry of Foreign Affairs Singapore. <https://www.mfa.gov.sg/newsroom/press-statements-transcripts-and-photos/speech-by-minister-mentor-lky-at-the-s-raj-lecture-at-shangri-la-hotel-on-thursday-9-april-2009-09-apr-2009/>
- Loh, D. M. H. (2023). Singapore's conception of the liberal international order as a small state. *International Affairs*, 99(4), 1499–1518. <https://doi.org/10.1093/ia/iad161>
- Michalski, A., Brommesson, D., & Ekengren, A.-M. (2024). Small states and the dilemma of geopolitics: Role change in Finland and Sweden. *International Affairs*, 100(1), 139–157. <https://doi.org/10.1093/ia/iad244>
- Ministry of Defence Singapore. (2021, November 2). *Written reply by Minister for Defence Dr Ng Eng Hen to parliamentary question on the relevance and significance of the Five Power Defence Arrangements on its 50th anniversary and the recent conclusion of its Exercise Bersama Gold 2021*. https://www.mindef.gov.sg/news-and-events/latest-releases/02nov21_pq/
- Ministry of Foreign Affairs Singapore. (2026, March 17). *Small states*. <https://www.mfa.gov.sg/about-mfa/international-issues/small-states/>

- Ministry of Trade and Industry Singapore. (2019, October 23). *Speech by Minister S Iswaran at the FTA Symposium 2019: Free trade agreements: 20 years of global enterprise*. <https://www.mti.gov.sg/newsroom/speech-by-minister-s-iswaran-at-the-fta-symposium-2019--free-trade-agreements--20-years-of-global-enterprise/>
- Ministry of Trade and Industry Singapore. (2026, July 20). *Speech by Deputy Prime Minister and Minister for Trade and Industry Gan Kim Yong at the Nongsa–Changi submarine cable landing ceremony*. <https://www.mti.gov.sg/newsroom/speech-by-deputy-prime-minister-and-minister-for-trade-and-industry-gan-kim-yong-at-the-nongsa-changi-submarine-cable-landing-ceremony/>
- Monetary Authority of Singapore. (2025). *Offering circular: Singapore Government Securities (Infrastructure)*. <https://www.mas.gov.sg/-/media/mas/sgs/sgs-announcements-pdf/bonds-pdf/green-sgs-infrastructure-and-syndication/offering-circular.pdf>
- Monetary Authority of Singapore. (2026). *Financial institutions directory: Singapore Exchange and approved clearing houses*. <https://eservices.mas.gov.sg/fid/>
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.
- Singapore Department of Statistics. (2025, September 28). *Population trends, 2025*. <https://www.singstat.gov.sg/publication-resources/population-trends-2025>
- Thorhallsson, B. (2011). Domestic buffer versus external shelter: Viability of small states in the new globalised economy. *European Political Science*, 10(3), 324–336. <https://doi.org/10.1057/eps.2011.29>
- United Nations. (n.d.). *Officers: Intergovernmental Conference on Marine Biodiversity of Areas Beyond National Jurisdiction*. <https://www.un.org/bbnj/en/content/officers>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley.
- Wijaya, T., Liao, J. C., Baik, E., & Katada, S. N. (2025). Pivotal power of small states to save the international liberal economic order: The case from East Asia. *The Pacific Review*, 38(2), 285–316. <https://doi.org/10.1080/09512748.2024.2369700>
- Wong, L. (2025, April 16). *A safe harbour in a turbulent world* [S. Rajaratnam Lecture]. Ministry of Foreign Affairs Singapore. <https://www.mfa.gov.sg/newsroom/press-statements-transcripts-and-photos/s-rajaratnam-lecture-pm-wong-2025-16-apr-2025/>

References

- Acharya, A. (2014). *Constructing a security community in Southeast Asia: ASEAN and the problem of regional order* (3rd ed.). Routledge.
- Baehr, P. R. (1975). Small states: A tool for analysis? *World Politics*, 27(3), 456–466. <https://doi.org/10.2307/2010129>
- Baldacchino, G., & Wivel, A. (2020). Small states: Concepts and theories. In G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.), *Handbook on the politics of small states* (pp. 2–19). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788112932.00007>
- Barabash, B. A. (2023). Sovremennye malye gosudarstva: podkhody k operatsionalizatsii, klassifikatsii i urovni kompleksnogo analiza [Modern small states: Approaches to operationalization, classification, and levels of comprehensive analysis]. *Izvestiya Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Politologiya. Religiovedenie*, 45, 101–117. <https://doi.org/10.26516/2073-3380.2023.45.101>
- Cooper, A. F. (Ed.). (1997). *Niche diplomacy: Middle powers after the Cold War*. Macmillan.
- Elman, M. F. (1995). The foreign policies of small states: Challenging neorealism in its own backyard. *British Journal of Political Science*, 25(2), 171–217. <https://doi.org/10.1017/S0007123400007146>
- Elms, D. (2016). The origins and evolution of TPP trade negotiations. In S. Basu Das & M. Kawai (Eds.), *Trade regionalism in the Asia-Pacific: Developments and future challenges* (pp. 29–49). ISEAS–Yusof Ishak Institute.
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79. https://doi.org/10.1162/isec_a_00351
- Fox, A. B. (1959). *The power of small states: Diplomacy in World War II*. University of Chicago Press.
- Fritzler, J., Grøn, C. H., & Wivel, A. (2025). Leadership styles and international agenda-setting: Understanding small-state and middle-power leadership on the Responsibility to Protect. *Foreign Policy Analysis*, 21(3), oraf006. <https://doi.org/10.1093/fpa/oraf006>
- George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. MIT Press.
- Groser, T. (2024). Small state diplomacy in action: The real origins of TPP. *World Trade Review*, 23(2), 257–265. <https://doi.org/10.1017/S1474745623000459>
- Katzenstein, P. J. (1985). *Small states in world markets: Industrial policy in Europe*. Cornell University Press.
- Keohane, R. O. (1969). Lilliputians' dilemmas: Small states in international politics. *International Organization*, 23(2), 291–310. <https://doi.org/10.1017/S002081830003160X>
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Kuik, C.-C. (2008). The essence of hedging: Malaysia and Singapore's response to a rising China. *Contemporary Southeast Asia*, 30(2), 159–185. <https://doi.org/10.1355/CS30-2A>
- Lee, H. L. (2015, November 27). *Choice and conviction: The foreign policy of a little red dot* [Speech]. Ministry of Foreign Affairs Singapore. <https://www.mfa.gov.sg/newsroom/press-statements-transcripts-and-photos/2015-s-rajaratnam-lecture-by-prime-minister-lee-hsien-loong-choice-and-conviction--the-foreign-polic-28-nov-2015/>
- Lee, K. Y. (2000). *From Third World to First: The Singapore story, 1965–2000*. HarperCollins.
- Lee, K. Y. (2009, April 9). *The fundamentals of Singapore's foreign policy: Then and now* [Speech]. Ministry of Foreign Affairs Singapore. <https://www.mfa.gov.sg/newsroom/press-statements-transcripts-and-photos/speech-by-minister-mentor-lky-at-the-s-raj-lecture-at-shangri-la-hotel-on-thursday-9-april-2009-09-apr-2009/>

- Loh, D. M. H. (2023). Singapore's conception of the liberal international order as a small state. *International Affairs*, 99(4), 1499–1518. <https://doi.org/10.1093/ia/iad161>
- Michalski, A., Brommesson, D., & Ekengren, A.-M. (2024). Small states and the dilemma of geopolitics: Role change in Finland and Sweden. *International Affairs*, 100(1), 139–157. <https://doi.org/10.1093/ia/iad244>
- Ministry of Defence Singapore. (2021, November 2). *Written reply by Minister for Defence Dr Ng Eng Hen to parliamentary question on the relevance and significance of the Five Power Defence Arrangements on its 50th anniversary and the recent conclusion of its Exercise Bersama Gold 2021*. https://www.mindef.gov.sg/news-and-events/latest-releases/02nov21_pq/
- Ministry of Foreign Affairs Singapore. (2026, March 17). *Small states*. <https://www.mfa.gov.sg/about-mfa/international-issues/small-states/>
- Ministry of Trade and Industry Singapore. (2019, October 23). *Speech by Minister S Iswaran at the FTA Symposium 2019: Free trade agreements: 20 years of global enterprise*. <https://www.mti.gov.sg/newsroom/speech-by-minister-s-iswaran-at-the-fta-symposium-2019--free-trade-agreements--20-years-of-global-enterprise/>
- Ministry of Trade and Industry Singapore. (2026, July 20). *Speech by Deputy Prime Minister and Minister for Trade and Industry Gan Kim Yong at the Nongsa–Changi submarine cable landing ceremony*. <https://www.mti.gov.sg/newsroom/speech-by-deputy-prime-minister-and-minister-for-trade-and-industry-gan-kim-yong-at-the-nongsa-changi-submarine-cable-landing-ceremony/>
- Monetary Authority of Singapore. (2025). *Offering circular: Singapore Government Securities (Infrastructure)*. <https://www.mas.gov.sg/-/media/mas/sgs/sgs-announcements-pdf/bonds-pdf/green-sgs-infrastructure-and-syndication/offering-circular.pdf>
- Monetary Authority of Singapore. (2026). *Financial institutions directory: Singapore Exchange and approved clearing houses*. <https://eservices.mas.gov.sg/fid/>
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.
- Novikova, I. N. (2022). *Malые strany v mezhdunarodnykh otnosheniyakh: nekotorye teoreticheskie aspekty* [Small states in international relations: Some theoretical aspects]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Mezhdunarodnye otnosheniya*, 15(3), 219–242. <https://doi.org/10.21638/spbu06.2022.301>
- Pestsov, S. K. (2016). *Malые gosudarstva v sisteme sovremennykh mezhdunarodnykh otnoshenii: strategiya Singapura* [Small states in the system of contemporary international relations: Singapore's strategy]. *Aziatsko-Tikhookeanskii region: ekonomika, politika, pravo*, (3), 24–38.
- Singapore Department of Statistics. (2025, September 28). *Population trends, 2025*. <https://www.singstat.gov.sg/publication-resources/population-trends-2025>
- Thorhallsson, B. (2011). Domestic buffer versus external shelter: Viability of small states in the new globalised economy. *European Political Science*, 10(3), 324–336. <https://doi.org/10.1057/eps.2011.29>
- United Nations. (n.d.). *Officers: Intergovernmental Conference on Marine Biodiversity of Areas Beyond National Jurisdiction*. <https://www.un.org/bbnj/en/content/officers>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley.
- Wijaya, T., Liao, J. C., Baik, E., & Katada, S. N. (2025). Pivotal power of small states to save the international liberal economic order: The case from East Asia. *The Pacific Review*, 38(2), 285–316. <https://doi.org/10.1080/09512748.2024.2369700>
- Wong, L. (2025, April 16). *A safe harbour in a turbulent world* [Speech]. Ministry of Foreign Affairs Singapore. <https://www.mfa.gov.sg/newsroom/press-statements-transcripts-and-photos/s-rajaratnam-lecture-pm-wong-2025-16-apr-2025/>

Сведения об авторах:

Чиникеев Талгат Орынбасарович – PhD-докторант кафедры международных отношений и мировой экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: talgatch@gmail.com).

Макашева Клара Налдибековна – д. и. н., профессор кафедры международных отношений и мировой экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: m.klara@mail.ru).

Information about the authors:

Talgat Chinikayev – PhD student, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: talgatch@gmail.com).

Klara Makasheva – Doctor of Historical Sciences, professor, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: m.klara@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Чиникеев Талгат Орынбасарович – халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының PhD докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: talgatch@gmail.com).

Макашева Клара Налдибековна – т.ғ.д., халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: m.klara@mail.ru).

Поступила 19 мая 2026 г.
Принята 24 августа 2026 г.

Centre for Russian and Central Asian Studies, Jawaharlal Nehru University, New Delhi, India
e-mail: inderjeet312singh@gmail.com

REASSESSING UZBEKISTAN-INDIA RELATIONS: HISTORICAL LINKAGES, CONTEMPORARY ENGAGEMENTS AND FUTURE PROSPECTS

Uzbekistan-India relations represent a distinctive case of enduring civilizational continuity combined with evolving contemporary cooperation. Rooted in centuries of interaction facilitated by the Silk Road, the relationship has been shaped by sustained exchanges in trade, culture, religion, art, and intellectual traditions. Following Uzbekistan's independence in 1991, bilateral relations entered a new phase marked by formal diplomatic engagement, institutional cooperation, and expanding strategic dialogue. This paper examines the transformation of Uzbekistan-India relations in the post-Cold War era, with particular emphasis on political diplomacy, economic collaboration, security cooperation, and cultural and educational exchanges. It highlights India's growing engagement in Uzbekistan in sectors such as pharmaceuticals, information technology, healthcare, education, energy, and capacity building, alongside Uzbekistan's importance in India's Central Asia policy. Furthermore, the study analyzes cooperation within multilateral frameworks, notably the Shanghai Cooperation Organisation (SCO), where both countries share converging interests in regional stability, counterterrorism, and sustainable development. This paper examines the historical foundations of Uzbekistan-India relations and analyzes their contemporary engagements in political, economic, cultural, and security domains. It highlights that shared historical legacies continue to inform present-day cooperation, while new geopolitical and economic realities provide opportunities for deeper partnership in the 21st century.

Keywords: Silk Road, civilizational ties, Central Asia, contemporary diplomacy, strategic partnership.

Индерджит

Ресей және Орталық Азияны зерттеу орталығы,
Джавахарлал Неру университеті, Нью-Дели, Үндістан
e-mail: inderjeet312singh@gmail.com

Тарихи байланыстар, қазіргі ынтымақтастық және болашақ перспективалар негізінде Өзбекстан-Үндістан қатынастарын қайта бағалау

Өзбекстан мен Үндістан арасындағы қатынастар ғасырлар бойы қалыптасқан өркениеттік сабақтастық пен қазіргі кезеңдегі серпінді ынтымақтастықты ұштастыратын өзіндік сипатқа ие. Ұлы Жібек жолы арқылы орныққан сан ғасырлық байланыстар екі халық арасындағы сауда-саттық, мәдениет, дін, өнер және зияткерлік дәстүрлер салаларындағы өзара ықпалдастықтың дамуына негіз болды.

1991 жылы Өзбекстан тәуелсіздік алғаннан кейін екіжақты қатынастар жаңа кезеңге қадам басты. Бұл кезең ресми дипломатиялық қатынастардың орнығуымен, институционалдық ынтымақтастықтың нығаюымен және стратегиялық диалог аясының кеңеюімен ерекшеленді.

Мақалада қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейінгі кезеңде Өзбекстан-Үндістан қатынастарының даму үдерісі қарастырылып, саяси-дипломатиялық байланыстарға, экономикалық әріптестікке, қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастыққа, сондай-ақ мәдени және білім беру байланыстарына ерекше назар аударылады. Сонымен қатар Үндістанның Өзбекстандағы фармацевтика, ақпараттық технологиялар, денсаулық сақтау, білім беру, энергетика және адами капиталды дамыту салаларындағы ықпалдастығының кеңеюі сараланады. Өзбекстанның Үндістанның Орталық Азия бағытындағы саясатында алатын орнына да мән беріледі.

Зерттеуде екі елдің көпжақты ынтымақтастық тетіктері аясындағы өзара іс-қимылы, соның ішінде Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) шеңберіндегі әріптестігі де талданады. Аталған ұйым аясында Өзбекстан мен Үндістанның өңірлік тұрақтылықты нығайту, терроризмге қарсы іс-қимыл және орнықты дамуды қамтамасыз ету мәселелеріндегі мүдделері өзара сабақтасады.

Мақалада Өзбекстан-Үндістан қатынастарының тарихи негіздері зерделеніп, олардың саяси, экономикалық, мәдени және қауіпсіздік салаларындағы қазіргі ынтымақтастығы талданады.

Зерттеу ортақ тарихи мұраның бүгінгі екіжақты қатынастардың сипаты мен мазмұнына ықпалын сақтап отырғанын, ал қалыптасып келе жатқан жаңа геосаяси және экономикалық жағдайлар ХХІ ғасырда екі ел арасындағы әріптестікті одан әрі тереңдетуге қолайлы мүмкіндіктер туғызатынын көрсетеді.

Түйін сөздер: Ұлы Жібек жолы, өркениеттік байланыстар, Орталық Азия, қазіргі дипломатия, стратегиялық әріптестік.

Индерджит

Центр российских и центральноазиатских исследований,
Университет имени Джавахарлала Неру, Индия
e-mail: inderjeet312singh@gmail.com

**Переосмысление узбекско-индийских отношений:
исторические связи, современное взаимодействие
и перспективы развития**

Узбекско-индийские отношения представляют собой особый пример сочетания многовековой цивилизационной преемственности и динамично развивающегося современного сотрудничества. Их исторические основы были заложены в ходе многовекового взаимодействия, важную роль в развитии которого играл Великий шелковый путь. Связи между народами двух стран формировались посредством устойчивых контактов и взаимных обменов в сферах торговли, культуры, религии, искусства и интеллектуальных традиций.

После обретения Узбекистаном независимости в 1991 году двусторонние отношения вступили в новый этап, ознаменованный установлением официальных дипломатических отношений, развитием институционального сотрудничества и расширением стратегического диалога.

В статье рассматривается развитие узбекско-индийских отношений после окончания холодной войны с особым вниманием к политико-дипломатическому взаимодействию, экономическому сотрудничеству, вопросам безопасности, а также культурным и образовательным связям. Особое внимание уделяется расширению сотрудничества Индии с Узбекистаном в таких сферах, как фармацевтика, информационные технологии, здравоохранение, образование, энергетика и наращивание потенциала. Анализируется также место Узбекистана в политике Индии в отношении Центральной Азии.

Кроме того, исследуется взаимодействие двух государств в рамках многосторонних форматов, прежде всего Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). В рамках этой организации интересы Узбекистана и Индии во многом совпадают в вопросах обеспечения региональной стабильности, противодействия терроризму и содействия устойчивому развитию.

В статье анализируются исторические предпосылки узбекско-индийских отношений и основные направления их современного взаимодействия в политической, экономической, культурной сферах, а также в области безопасности. Подчеркивается, что общее историческое наследие продолжает оказывать существенное влияние на развитие двусторонних связей, тогда как современные геополитические и экономические процессы создают дополнительные возможности для дальнейшего углубления партнерства между Узбекистаном и Индией в ХХІ веке.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, цивилизационные связи, Центральная Азия, современная дипломатия, стратегическое партнерство.

Introduction

Uzbekistan and India occupy pivotal positions in Central and South Asia, respectively, and have long served as cultural and commercial crossroads. Despite geographical distance, the two regions have maintained sustained interactions over centuries. Uzbekistan's independence in 1991 marked a new chapter in Uzbekistan-India relations, allowing the two countries to develop bilateral ties based on sovereign equality, mutual respect, and shared interests. This paper examines the continuity and transformation of the relationship, tracing its evolution from historical interactions to contemporary cooperation.

The relations between India and Uzbekistan date back to ancient times. The roots of the deep and friendly ties between the two countries are deep in history- from the Kushan era to the present day. Al-Biruni (renowned Uzbek scholar in the 11th century) visited India and authored the famous book 'Kitab-Tahqiq-al-Hind' which is considered one of the most prominent studies on 'Indian society and culture'. The 1st Prime Minister (PM) of India Jawaharlal Nehru, visited (in 1955 and 1961) Uzbekistan, when it was under the 'Soviet Rule' (Dwivedi, 2025, p. 1). India was among the first countries to recognise Uzbekistan as a sovereign state following its independence in 1991. The two countries formally

established diplomatic relations through an agreement signed in Tashkent on 18 March 1992. Bilateral ties were elevated to a “strategic partnership” in 2011 and have since been supported by institutional mechanisms at political and official levels that facilitate regular dialogue and bilateral cooperation (Embassy of India Tashkent, 2026). Uzbekistan is significant to India due to its ‘geo-strategic location’ at the ‘crossroads of Eurasia’ sharing land borders with all four ‘Central Asian Republics’ and ‘Afghanistan’, as well as its ‘abundant natural resources’ (Roy & Roy, 2020, p. 106).

Material and methods

This study adopts a qualitative and analytical approach to understand or examine the evolution of Uzbekistan-India relations, analyzing from historical foundations to contemporary ties or engagements and emerging opportunities. The research is based on primary and secondary sources. The primary sources include official documents and reports from the governments of India and Uzbekistan, bilateral agreements, joint statements, publications from the Ministries of External Affairs/Foreign Affairs of both countries. The secondary sources include academic books, and peer-reviewed journal articles. The historical analysis is employed to examine the civilizational, commercial, and cultural ties between the two societies, while thematic analysis is used to assess current cooperation in areas such as (i) Defense, (ii) Economic relations, (iii) Cultural and people-to-people exchanges, and (iv) Multilateral frameworks. The study also evaluates key constraints affecting bilateral relations- specifically geographical distance, connectivity limitations, relatively low trade volumes, and the need for greater institutional and private sector engagement. This methodology enables the study to assess both the continuity of historical ties and the evolving strategic significance of the bilateral partnership.

Historical foundations

The historical relationship between Uzbekistan and India can be traced back to ancient and medieval periods, particularly through the Silk Road, which facilitated trade, cultural diffusion, and intellectual exchange. Throughout history, ‘Buddhism’ was present in all former ‘Soviet Central Asian Republics’ that were part of Western Turkestan (all ‘Central Asian’ countries were part of Western Turkestan). Initially, in the first century BCE,

it spread from ‘Gandhara’ (Pakistan) and Afghanistan to the kingdoms of ‘Parthia’ and ‘Bactria’. The ‘Turkmenistan’ and ‘Northeastern Iran’ together constituted the ‘kingdom of Parthia’, while southern Uzbekistan, Tajikistan, and ‘Northern Afghanistan’ formed the ‘kingdom of Bactria’. Buddhism reached the Sogdiana region- comprising central Uzbekistan and northwestern Tajikistan- primarily from Bactria. The 6th-century Chinese pilgrim or traveler Xuanzang described two large ‘Buddhist monasteries’ in Samarkand, the capital of Sogdiana (Sarkar, 2012, p. 48). These five ‘Central Asian’ countries together with Afghanistan and Pakistan are home to ‘Istan Buddhism’, as termed by Chris Stanford. (Mishra, 2012, p. 17). The discovery of ‘Buddhist’ remnants in ‘Kara Tepe’ (near Termez) in Uzbekistan is a testimony to ‘India’s Cultural Influence’ there (Mohapatra, 2021).

India’s historical connections with Uzbekistan developed through sustained political, commercial, socio-cultural, and intellectual exchanges from ancient times through the medieval period. The journey of the renowned scholar Abu Rayhan al-Biruni from Khwarazm to India represents a significant example of this intellectual interaction. These linkages persisted despite the imperial rivalry between Tsarist Russia and the British Empire. By the nineteenth and early twentieth centuries, approximately 8,000 Indians were settled in Central Asia, where Indian merchants and communities exercised considerable commercial and social influence. Alexander Burnes’s observations during his visit to Bukhara in the 1830s, including his reference to Punjab-imported turbans being widely worn in Bukhara and Turkestan, further illustrate the enduring commercial and cultural connections between India and Central Asia (Kaushik, 1998).

Indian kings and Namdhari Sikh sent several missions to Tashkent and Samarkand to seek Russian assistance against British colonial rule. Maharaja Ranbir Singh of Kashmir dispatched or sent several emissaries to Russian authorities in Central Asia, one of whom reportedly stayed in Samarkand and studied the Russian language at a local school. After returning to Kashmir, he became a Tehsildar (Revenue head of a sub-district). This episode highlights the political, diplomatic, and linguistic dimensions of historical interactions. However, no assistance was forthcoming from the colonial powers of ‘Russia’ and ‘Britain’, as they had no interest in advancing the cause of freedom for the peoples of India or Central Asia. It was only after the 1917 Russian Revolution that many ‘Indian Revolution-

aries' found sympathy and support for their cause in Tashkent; the city became a pivotal hub for their activities under the leadership of M.N. Roy, who established an organization named 'India House' (Kaushik, 2010). The then PM Jawaharlal Nehru visited Uzbekistan with Mrs. Indira Gandhi in 1955 and 1961. The PM L. B. Shastri visited 'Tashkent in January 1966', tragically, he passed away there. A road and a school have been named after him, and both a full-size statue and a bust commemorating him in Tashkent (Mavlanov, 2012, p. 144).

In the 1970s, Tashkent began to emerge as a hub for Indology (Indian studies) and Indian languages. Indian films were dubbed and screened in cinemas and on television, gaining immense popularity among the public. The on-screen pairing of Raj Kapoor and Nargis became widely celebrated. It was an era when the craze for Hindi cinema and songs permeated every household, fostering a great deal of goodwill towards India and its people (Koparkar, 2025, p. 34). Uzbekistan Sharaf Rashidov, then First Secretary of the 'Communist Party' led a 'Communist Party of Soviet Union' delegation to India in 1975. In the year 1987, a Consulate General of India was formally inaugurated in Tashkent. India's President R Venkataraman visited Uzbekistan in 1988 and this visit was followed by a visit by PM V.P. Singh in July 1990. (Yadav and Wahlang, 2021, p. 70). The foundation for the post-Soviet era was laid during President Karimov's visit to India from August 17-19, 1991. Several important agreements covering various sectors were signed during the visit. India established its Consulate in Tashkent on 7th April 1987, which was upgraded to an Embassy in March 1992 following Uzbekistan's independence, marking the formal institutionalisation of bilateral diplomatic relations (Dmitrieva & Dhaka, 2025, p. 113; Mavlanov, 2012, p. 145).

Contemporary engagements

India promptly recognized Uzbekistan as a sovereign and independent country following its emergence as an independent state. The agreement to establish diplomatic ties between two countries was signed in 'Tashkent' on '18th March 1992' (Sarkar, 2025, p. 96). Just a few months after the disintegration, India took the initiative to develop a partnership with Uzbekistan across multiple levels. Drawing on longstanding historical and cultural ties, India-Uzbekistan relations have evolved into a multidimensional strategic partnership encompassing trade, connectivity, defence cooperation, and

people-to-people exchanges (Kumar & Bawa, 2025, p. 17).

During the Soviet era, India maintained very close ties with the 'Uzbek Soviet Socialist Republic'. Indian leaders frequently visited the capital, Tashkent, and other significant or key locations. In fact, President Islam Karimov was visiting India in his capacity as the Chairman of the 'Supreme Soviet of Uzbekistan' just as the process of the USSR's dissolution was unfolding; he was the first among the new leaders of the former 'Soviet Republics' to visit India. Due to sudden developments back home, he had to cut short his visit- which included a trip to Agra, and return to Tashkent. Ambassador Ashok Mukerji, India's last Consul General in Soviet Central Asia, was based in Tashkent during the dissolution of the Soviet Union in 1991. Following Uzbekistan's independence, India opened an Embassy in the country in March 1992, marking the transition to formal bilateral diplomatic relations (Singh, 2016). India and Uzbekistan elevated their bilateral relations to a "strategic partnership" in 2011. Since then, various institutional mechanisms at political and official levels have facilitated regular dialogue, consultations, and cooperation on issues of mutual interest (Embassy of India Tashkent, 2026).

In the contemporary period, Uzbekistan- India relations have expanded across multiple dimensions. Since diplomatic relations were established in 1992, high-level political exchanges have increased, reflecting mutual interest in regional stability and economic development (Yadav & Wahlang, 2021, p. 68). Since 1992, there have been frequent high level visits. The PM Narasimha Rao visited Tashkent in 1993, PM Manmohan Singh visited Tashkent in 2006, PM Narendra Modi visited Tashkent in 2015 and 2016. President Karimov paid 'State Visits to India' in 1991, 1994, 2000, 2005 and 2011. Present President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev has visited India in 2018 and 2019. A virtual 'India-Central Asia Summit' was held in January 2022. President Mirziyoyev attended a virtual meeting of the Head of the States of SCO in July 2023. Bilateral Agreements and Protocols Signed during these visits between Uzbekistan and India. (Dwivedi, 2025, pp. 1-2). Emerging as a global economic power has provided India with the opportunity to play an active role beyond its immediate neighborhood- particularly in Central Asia and Afghanistan. Its policies were designed to enable it to play a significant role in the defense and economic sectors across Asia by forging strategic partnerships with key nations. India has es-

tablished strategic partnerships with Kazakhstan, Uzbekistan, and Tajikistan (Patnaik, 2026, p. 106).

Defence relations

Since 1992, defence relations between India and Uzbekistan have developed into an important component of their bilateral partnership. Defence cooperation encompasses military training, joint exercises, defence technology, military education, and capacity building. The two countries conduct the 'DUSTLIK' joint military exercise regularly, which focuses on strengthening interoperability and counter-terrorism capabilities. Defence cooperation has progressively expanded through exchanges between the armed forces and institutional-level engagements, emerging as an important component of the broader India-Uzbekistan strategic partnership. Former Indian Defence Minister George Fernandes visited Uzbekistan in February-March 2003 to take delivery of the first of six IL-78 mid-air refuelling aircraft for the 'Indian Air Force' (Dutta, 2003). Mr. Fernandes held a 'Press conference at Tashkent Airport' before departing for the historic Uzbek cities of 'Samarkand' and 'Bukhara'. According to Uzbek radio, no documents were signed during Fernandes's visit to Uzbekistan; the two sides merely discussed 'strengthening military and military-technical cooperation' between both republics (Central Asia-Caucasus Analyst, 2003).

To comprehensively expand and deepen bilateral relations, President Karimov visited India again from 'April 4-6, 2005'. The '12 Agreements' and 'MoUs' were signed, during this visit. The four of these agreements pertained to cooperation in the military and military-technical spheres at the governmental level. India and Uzbekistan shared the view that international terrorism, in all its forms and manifestations, constitutes a serious threat to international peace and security. Both countries unequivocally condemned acts of terrorism and called for the early finalisation of the Comprehensive Convention on International Terrorism (MEA, GoI, 2005). A significant step in India-Uzbekistan defence relations was taken during the Uzbek President's visit with the signing of the 'Agreement on Cooperation in Military and Military-Technical Areas' between the two countries' Ministries of Defence. The agreement provided a framework for cooperation in several areas, including the exchange of military expertise, development, production and repair of defence equipment, training, and joint military exercises. Shri Pranab Mukherjee, Raksha Mantri, signed the

agreement on behalf of India, while H.E. Dr Kadir Gulomov, Minister of Defence, represented Uzbekistan (MEA, GoI, 2005).

Prime Minister Narendra Modi's visit to the Central Asian republics in July 2015 marked a significant development in India's engagement with the region. Initiatives such as the 'India-Central Asia Dialogue', the 'Regional Security Dialogue on Afghanistan', and the 'India-Central Asia Leaders Summit' have since strengthened the institutional framework of regional cooperation. Uzbekistan has assumed an important position within this process, particularly through the expansion of bilateral defence cooperation. The growing defence partnership has added a significant strategic dimension to India-Uzbekistan relations. Defence cooperation between the two countries advanced following the visit of Uzbekistan's Defense Minister, Major General Abdusalom Azizov, to India from 'September 4-7, 2018'. India and Uzbekistan have strengthened counter-terrorism cooperation through joint military exercises, military education, and military medicine. Under the 2019-20 Plan, cooperation included special forces training, military engineering training for Uzbek personnel, air force exchanges, and initiatives to strengthen 'Uzbekistan's Karshi Aviation School.' India also assisted in establishing an 'India Room' at the Armed Forces Academy in Tashkent, reinforcing military education and institutional exchanges between the two countries (Gupta, 2024).

Uzbekistan is recognized as a major military power in Central Asia; India signed three MoUs to enhance military training and defense cooperation. Consequently, a joint military exercise named "DUSTLIK 2019" was launched to tackle cross-border terrorist activities. It was presided over by India's Defence Minister Shri Rajnath Singh and Uzbekistan's General Bakhodir Kurbanov (Ministry of Defence, GoI, 2019). The '1st edition' of the exercise was held in Uzbekistan in Nov 2019. This joint exercise provided significant impetus to the 'ever-growing military' and 'diplomatic ties' between the two states and reflected the strong resolve of both republics to 'counter terrorism'. The 'Joint Military Exercise', "DUSTLIK II" commenced 10 to 19 March, 2021 in 'Foreign Training Node Chaubatia, Ranikhet' (Uttarakhand). This is the '2nd Edition' of the annual bilateral joint exercise of both armies (Ministry of Defence, GoI, 2021).

The third edition of the India-Uzbekistan Joint Field Training Exercise, "DUSTLIK," took place from 22 to 31 March 2022 at the Yangiariq training ground in Uzbekistan. The exercise was designed

to strengthen interoperability and operational coordination between the two contingents through joint counter-terrorism training in a semi-urban environment. The concluding two days involved a validation exercise, in which the participating forces conducted simulated joint operations against extremist groups under a United Nations mandate (Ministry of Defence, Government of India, 2022). The fourth edition of “DUSTLIK,” was held from 20 February to 5 March 2023 at the Foreign Training Node in Pithoragarh, Uttarakhand. Forty-five personnel from each army participated in the exercise, which sought to strengthen military-to-military cooperation, enhance operational interaction, and promote closer institutional relations between the Indian and Uzbek armed forces (Ministry of Defence, Government of India, 2023).

India and Uzbekistan have longstanding wide-ranging cooperation in the defense sector. The two countries regularly participate in a joint military exercise named “DUSTLIK,” its ‘5th edition’ was held in April 2024, with the Chief of Army Staff, General Manoj Pande, participating during his visit to Uzbekistan (Embassy of India Tashkent, 2026). The ‘6th edition’ of the ‘India-Uzbekistan Joint Military Exercise’ “DUSTLIK-VI” commenced at the ‘Foreign Training Node’, Aundh, Pune, and was conducted from 16 to 28 April 2025 (Ministry of Defence, GoI, 2025). India-Uzbekistan defence cooperation has expanded into defence-industrial engagement. Uzbekistan’s Defence Industry Agency participated in Aero India 2025, while the fifth meeting of the Joint Working Group on Defence Cooperation was held in New Delhi on 11 August 2025. The ninth meeting of the Joint Working Group on Counter-Terrorism followed in Tashkent on 30 September 2025. At the regional level, the third meeting of the India-Central Asia National Security Advisers/Secretaries of Security Councils was held in Bishkek on 16 October 2025, with NSA Ajit Doval participating. The meeting addressed counter-terrorism, technological cooperation, and regional security challenges within the dialogue framework established in 2022. The Joint Working Group on Defence Cooperation, established in 2019, has remained an important mechanism for bilateral engagement, with its 6th meeting reportedly held in Uzbekistan in August 2026 (Embassy of India Tashkent, 2026).

The ‘7th edition’ of the joint military exercise “Dustlik 2026” between India and Uzbekistan concluded successfully at the ‘Gurumsaray Field Training Area in Namangan’, Uzbekistan. The ‘Ministry

of Defence’ stated that this intensive two-week joint training enhanced the interoperability and joint operational capabilities of both sides in semi-mountainous terrain. The Ministry noted that the exercise progressed from tactical drills and specialized weapon training to the final validation of integrated joint missions. The concluding phase involved the detailed planning and execution of six operational stages. Troops were organized into specialized groups, including elements for reconnaissance, airborne operations, surveillance, helicopter firing, house intervention, and reserve units comprising engineer and medical detachments. The Ministry remarked that the exercise underscored the spirit of brotherhood, mutual trust, and growing defence cooperation between India and Uzbekistan (Akashvani News, 2026).

Economic cooperation

Economic cooperation focuses on pharmaceuticals, information technology, energy, agriculture, and connectivity projects. Uzbekistan is the world’s ‘12th-largest oil producer’. Major reserves of oil and natural gas are located in the ‘Ustyurt’, ‘Bukhara-Khiva’, and ‘Fergana’ regions. India’s mineral resources are far insufficient to meet its needs; consequently, dependence on other countries is inevitable. India produces 30% of its total demand, while the remaining 70% is met through imports. India’s geo-strategic interests in Uzbekistan are based on several factors, such as the demand for natural resources (Inakhiya, 2023, p. 4). India has also emerged as an important partner in capacity building, education, and healthcare, while cultural diplomacy- through films, tourism, and academic exchanges- continues to reinforce people-to-people ties.

The first systematic effort to strengthen relations with Uzbekistan was made by India’s then PM Narasimha Rao, who visited the country in 1993. During the visit, the PM offered a credit facility of ‘US\$10 million’ to Uzbekistan (Mohapatra, 2021). Uzbekistan joined India’s ‘Indian Technical and Economic Cooperation’ (ITEC) programme in 1993. It was the first country in the ‘Central Asian Republics’ to become a member of the ‘ITEC programme’ after gaining independence. The programme operates across various sectors, including journalism, the English language, management, mass communication, information technology, small and medium-sized enterprises, and study abroad (Kumar, 2019).

The relations between two countries were strengthened by the visit of the President Karimov

in May 2000. This visit provided an opportunity for both republics to share their views on (i) bilateral, (ii) regional, and (iii) international issues. Both republics share common concerns regarding the threats posed by 'religious extremism' and 'cross-border terrorism', and they emphasized the need to further strengthen 'secular and democratic ideals in international relations'. During the visit, a 'Joint Declaration on Principles of Relations' and '8 agreements' were signed. President Karimov addressed a business gathering organized by the CII and proposed cooperation in various sectors. In July 2000, the Secretary (East) visited Uzbekistan. The discussions addressed bilateral issues as well as the shared threats of religious extremism and terrorism facing India and Uzbekistan (MEA, Government of India, 2001). The sixth meeting of the India-Uzbekistan Inter-Governmental Commission was held in New Delhi on 7 March 2006. The thirteen-member Uzbek delegation was led by A. Shaykov, Minister of External Economic Relations, while Jairam Ramesh, Minister of State for Commerce and Industry, served as the Indian Co-Chair. The IGC concluded with the signing of a protocol outlining the programme of cooperation between the two sides (MEA, GoI, 2007, p. 43).

At the invitation of India's President the Uzbekistan's President paid a state visit to India from April 4 to 6, 2005. The visit of the Uzbek President to India continued the tradition of regular high-level exchanges in bilateral relations. India and Uzbekistan have recognised trade and tourism as important instruments for strengthening people-to-people contacts, mutual understanding, and goodwill between their societies. During the visit, the two countries signed 12 agreements and Memoranda of Understanding (MoUs), further expanding the institutional framework of bilateral cooperation. Four of these were at the 'governmental level', covering cooperation in the fields of (i) education, (ii) culture, (iii) sports, and (iv) small and private enterprise. Additionally, 'Eight MoUs' were signed between both countries' institutions in the sectors of banking, IT, tourism, and education (MEA, GoI, 2005).

India's PM officially visited Uzbekistan on 'April 25-26, 2006'. During the visit, '6 MoUs' and a 'Work Plan' covering cooperation in various sectors were signed. Uzbekistan supported India's proposals for satellite-based tele-education and telemedicine connectivity and approved financial assistance for establishing the 'Uzbekistan-India Entrepreneurship Development Centre' in Tashkent. It also continued to support India's permanent

membership of an expanded 'United Nations Security Council.' The Prime Minister inaugurated the Jawaharlal Nehru Centre of Information Technology, established with a Ministry grant of Rs. 3 crore (30 million INR). The 'Uzbek President' accepted the PM's invitation to visit India (MEA, GoI, 2007, p. 43).

India-Uzbekistan relations expanded across academic, economic, sectoral, and defence domains in 2006. Five scholars from 'Jawaharlal Nehru University' participated in a conference on the 'Development of the Social Market Economy' at the 'University of World Economy and Diplomacy in Tashkent' from 23 to 25 May. The 3rd 'India Trade Exhibition in Tashkent' was inaugurated by Minister of State for Textiles Mr Elangovan on 6 October and showcased a wide range of Indian goods and services. Kirloskar Brothers Limited also donated two pump sets to the Government of Uzbekistan for installation in Samarkand. Institutional cooperation developed through working groups on mining and mineral resources and hydrocarbons, while Air Chief Marshal S. P. Tyagi's visit to Tashkent on 7-8 June reflected the continuing development of defence ties. A delegation led by Rakhmatulla R. Ruzikulov, Chairman (Minister-level) of 'Uzbek Light Industry', visited India from November 13-17, 2006 (MEA, GoI, 2007, p. 43).

The Indian energy company 'Gas Authority of India Limited' (GAIL) has been expanding its presence in Uzbekistan since 2006. Uzbekistan has agreed to initiate technical discussions with the state-owned gas company 'GAIL', enabling the Indian firm to begin natural gas exploration in this gas-rich 'Central Asian Republic'. This decision follows meetings held in Tashkent between Uzbekistan's PM Shavkat Mirziyoyev and 'India's Minister of State for Commerce', Jairam Ramesh. India has proposed assisting in the establishment of a 'training institute for gas technology' in Tashkent. This institute will be modeled after the 'Jawaharlal Nehru IT Centre' which was inaugurated in the Uzbek capital last year by PM Manmohan Singh. According to an official statement, Mr. Ramesh also conveyed or expressed India's interest in gold exploration within the country, given that India has become the 'world's largest importer of gold'. The 'Uzbek government' has agreed to consider a proposal from 'Metals and Minerals Trading Corporation' (MMTC) and the 'National Mineral Development Corporation' (NMDC) for gold exploration, provided the proposal includes value-addition investments- such as gold jewelry manufacturing- within

Uzbekistan itself. The 'MMTC' and 'NMDC' will now prepare a proposal to submit to the 'Uzbek government' within the next 30 days (The Economic Times, 2007).

India and Uzbekistan share deep historical and cultural ties. India's growing economic strength and geopolitical significance have further reinforced its desire to reconnect with 'Central Asia'. PM Modi paid an official visit to Uzbekistan in 2015. India-Uzbekistan relations have witnessed significant progress since President Mirziyoyev assumed office in December 2016. President Mirziyoyev paid a state visit to India in October 2018 and subsequently attended the 'Vibrant Gujarat Summit' in 'January 2019' as the chief guest. These high-level visits have strengthened mutual cooperation between the two countries (Gupta, 2021). Even more significantly, India and Uzbekistan took the initiative to jointly host the first 'India-Central Asia Foreign Ministers' Dialogue' in Samarkand on 'January 12, 2019'. Meanwhile, at the 2016 'Tashkent Summit', India finalized the agreements to join the 'Shanghai Cooperation Organization'; this organization now provides a framework for strengthening India's ties with Eurasia. Beyond cultural and historical links, New Delhi and Tashkent share significant common interests on various issues (Roy and Roy, 2020, p. 107).

Both republics have established 'National Coordination Committees' to oversee the implementation of mutually agreed-upon 'projects and initiatives'. These committees review projects involving grant assistance and private investment proposals, while also focusing on other aspects of bilateral cooperation in sectors such as trade, investment, and education. In August 2020, the inaugural meeting of the committee dedicated to coordinating and facilitating the implementation of bilateral agreements between Uzbekistan and India was held via video conference; discussions centered on issues related to the execution of joint projects in agriculture, pharmaceuticals, healthcare, education, and infrastructure development (Sharma, 2025, p. 14; Umarov, 2022).

On 11 December 2020, both sides held a 'Virtual Bilateral Summit' where PM Modi and President Mirziyoyev discussed a wide range of issues important to both the countries including the early conclusion of the 'bilateral investment treaty', the 'COVID-19 pandemic', and combatting the threat of terrorism by «destroying» 'terrorist safe-havens', 'networks and funding channels'. A 'US \$448 million Line of Credit' for the development of infrastructure, 'information technology' and 'sewerage

treatment' in Uzbekistan has been extended by India. Significant among the agreements were those on digital technologies, cyber security and renewable energy. Among the issues discussed were the situation in 'Afghanistan' and its significance for stability, trade enhancement and security of the entire region (Sengupta, 2025, pp. 25-26).

So far private investment is concerned, over '280 companies of Indian origin' are operating in Uzbekistan, and numerous joint projects are underway. Investments by Indian companies span sectors such as pharmaceuticals (e.g., Cadila), the development of airport and cargo complexes (e.g., GMR), and healthcare (e.g., Ambani Specialty Hospital). India's institutional and commercial engagement with Uzbekistan has expanded across education, entrepreneurship, technology, innovation, and energy. Amity University and Sharda University have established campuses in Tashkent and Andijan, respectively, while 'iCreate' has partnered with Uzbek institutions to promote start-ups and incubator development. Indian companies such as Dev IT have also collaborated with Uzbek counterparts in technology, research, and innovation. Meanwhile, NTPC has participated in Uzbek tenders involving consultancy services for Solar PV Power Plants and gas projects (Sharma, 2025, p. 14).

India's bilateral trade with Uzbekistan stands at 'US\$ 756.60 million' (according to 2023 Uzbek data), a figure significantly below its potential; nevertheless, India ranks among Uzbekistan's 'top 10 trading partners'. Both republics' economic cooperation encompasses trade, investment, and education. India exports a range of goods and services to Uzbekistan, including mechanical equipment, pharmaceuticals, vehicle components, optical equipment, mobile phones, and frozen buffalo meat. Uzbekistan's exports to India mainly consist of vegetables and fruits, services, fertilizers, juices and extracts, and lubricants. Indian investment in Uzbekistan is estimated at around US\$325 million, covering sectors such as healthcare, pharmaceuticals, education, and residential construction. As of August 2024, 317 enterprises with Indian capital participation had been established in Uzbekistan. India's educational engagement is also growing, with Amity University in Tashkent, Sharda University in Andijan, Sambhram University in Jizzakh, and Acharya University in Bukhara establishing a presence in the country. (MEA, GoI, 2024).

Digital and economic cooperation between India and Uzbekistan has expanded significantly in recent years. The 3rd meeting of the Joint Working

Group on Digital Technologies, held virtually on November 7, 2025, addressed cooperation in information technology, education, cybersecurity, artificial intelligence, and other emerging technologies. In February 2026, a ten-member Uzbek delegation led by Mr. Bobur Khodjaev of the Presidential Administration of Uzbekistan participated in the India AI Impact Summit and held parallel discussions with the Secretary (West), Ministry of External Affairs, and Dr. M. M. Tripathi, Director General of the National Institute of Electronics and Information Technology. The discussions focused on strengthening cooperation in trade, investment, AI, emerging technologies, skill development, and digital skilling. Further momentum was generated by the India-Uzbekistan Business Forum, held alongside the Tashkent International Investment Forum in June 2026, which brought together more than 200 government and industry representatives. Discussions focused on expanding trade, investment, and sectoral cooperation, including under the theme “Two Nations, One Vision for Shared Prosperity.” (Embassy of India Tashkent, 2026).

Cultural Cooperation or People to People Ties

Cultural ties form a vital foundation of both countries' bilateral relations. A highly active 'Indian Cultural Centre' is in Tashkent. In addition to collaborating with numerous Uzbek organizations, the Centre organizes classes on a regular basis. The cultural ties between India and Uzbekistan reflect a strong continuity between their historical connections and contemporary engagement; the past enriches the present and fosters an environment conducive to the warm relationship shared by the both countries (Dwivedi, 2025, p. 3).

The early 1990s witnessed the strengthening of India-Uzbekistan relations through reciprocal high-level visits. Indian Prime Minister P. V. Narasimha Rao visited Uzbekistan in May 1993 and announced the establishment of an “India Chair” at the University of World Economy and Diplomacy in Tashkent and an Indian Cultural Centre in the city. Uzbek President Islam Karimov subsequently visited India in January 1994, during which the two countries signed agreements concerning economic and cultural cooperation, telecommunications and postal services, and the establishment of the Indian Cultural Centre in Tashkent. These initiatives marked an important step in developing institutional and cultural linkages between the two countries (Mavlanov,

2012, p. 145). Uzbekistan's first president Karimov was awarded with an honorary Doctor of Law by Jawaharlal Nehru University in 1994 (Timurovna, 2024, p. 3). Since the very beginning of relations between the both republics, governments have recognized the importance of cultural cooperation. The 1994 agreement on cultural cooperation was the first step towards further deepening these ties. This agreement encompassed areas such as art, cinema, television, broadcasting, science, education, sports, youth activities, the press, and publishing. Although initially valid for five years, it was subsequently extended by both sides (Koparkar, 2025, p. 35).

The 'Indian Cultural Centre' was established in 1995 (in Tashkent). The 'Indian Cultural Centre' organizes major cultural events in Tashkent to mark India's Independence Day and Republic Day. As part of its outreach initiatives, it regularly sends 'Kathak dancers' and 'Yoga students' to various provinces (Viloyats) to conduct 'Joint Cultural Programs'. It functions under the 'Indian Council for Cultural Relations of India's Ministry of Culture'. The Centre conducts regular classes in the Hindi language, Tabla, Kathak, and yoga. It also organizes events such as film screenings, dance performances, musical concerts, workshops, art exhibitions, public lectures, and seminars. Additionally, creative activities- such as quizzes on India, Indian singing sessions, Hindi poetry recitations, and essay writing- are also held (Embassy of India, Tashkent, Uzbekistan). An Indo-Uzbek IT Centre, named after the first PM Jawaharlal Nehru, was opened in Tashkent in 1998. A number of universities and educational institutions from both sides have signed memorandums, and interact regularly with one another (Koparkar, 2025, p. 36). Indian think tank 'Institute for Defence Studies and Analyses' offered '10 scholarships annually' for students of Uzbekistan. Another institute named, 'Indian Council for Cultural Relations' offered '30 scholarships annually' for the students of Uzbekistan. In the year of 2002-03, '104 candidates', in 2003-04, '109 candidates' and in 2004-05, '100 candidates' participated in the 'ITEC program's' training by 'External Ministry of Affairs of India' (Kumar, 2019). The Indian Cultural Centre in Uzbekistan was renamed as the 'Lal Bahadur Shastri Centre for Indian Culture' (LBSCIC) in March 2005 (Embassy of India, Tashkent, Uzbekistan).

At the invitation of India's President, the Uzbek President paid a 'State Visit to India' from '4-6 April 2005'. The Uzbek President's visit to India continued the practice of regular high-level exchanges bilaterally and symbolized their longstanding histori-

cal ties and deep cultural affinity (MEA, GoI, 2005). In response to the Uzbekistan president's visits to India, the India's PM made an official visit to Uzbekistan on '25-26 April 2006'. During the visit, the two sides held detailed discussions on further strengthening bilateral relations in the political, scientific and technical, trade and economic, cultural and humanitarian spheres, along with on regional and international issues of mutual interest (MEA, GoI, 2007, p. 43). A 'Center of Indology' named after 'Mahatma Gandhi' was established at the 'Tashkent State Institute of Oriental Studies' with a grant from the Ministry (MEAf, GoI, 2007, p. 43).

Bilateral relations between the two countries received a significant boost after 2015, particularly following PM Narendra Modi's visit to Uzbekistan. The leadership from both sides gave a boost leading to expansion of cooperation in various fields, including culture and people-to-people relations. The 'Cultural Exchange Programme' for the year 2021-25 was signed by the government of India and government Uzbekistan in 2021. In addition, governments have brought several new initiatives to promote cultural cooperation (Koparkar, 2025, p. 35). The knowledge and study of the Uzbek language remain limited in India, despite the presence of thousands of common words between Uzbek and Indian languages. The Jamia Millia Islamia University has an Uzbek language centre, which has conducted a graduation course of Uzbek for the last many years. In 2021, centres for Uzbek language were also inaugurated at Jawaharlal Nehru University and Delhi University, offering a one-year certificate course in Uzbek language. Recently, 'Amity University' and 'Sharda University' have opened their campuses in 'Tashkent' and 'Andijan' respectively (Koparkar, 2025, p. 36). Uzbek singers like Kakhramon Gulomjanov have earned fame by signing Indian songs in concerts organized under his band, Havas Guruhi Hindi broadcasting on the 'Uzbek Radio' completed 60 years in 2022. The 'Namaste Hindiston' programme went on for years on the radio, popularizing Indian culture, festivals, and songs. Indian movies are regularly translated in Uzbek language and are shown in cinema halls and television (Koparkar, 2025, p. 37).

A number of Uzbek students come to India for higher education every year; some of whom receive the government of India scholarships. Uzbekistan has also been a partner in the 'Indian Technical and Economic Cooperation' (ITEC) programme since 1993. As many as 2500 Uzbek students have received training in IT, English language, and mass

media under ITEC fellowships (Koparkar, 2025, p. 36). Likewise, the number of Indian medical students has risen in recent years. In 2022, Uzbekistan provided 2000 seats in its medical colleges for Indian students who had to halt their medical education in the wake of the Ukraine Crisis (Business Standard, 2022).

India's educational and cultural engagement with Uzbekistan has expanded through the establishment of India Study Centres at 15 universities under the "Aid to Uzbekistan" initiative. The ICCR has also introduced two short-term Chairs- Economics at Samarkand State University and Hindi at Tashkent State University of Oriental Studies. Selected centres have received IT equipment as well as books, musical instruments, traditional Indian attire, and cultural artefacts. Hindi-language cooperation has further strengthened cultural exchanges. In January 2023, four Uzbek Hindi scholars participated in the World Hindi Conference in Nadi, Fiji, where Nilufar Khodjaeva of Tashkent State University of Oriental Studies received the "Hindi Samman Award" from India's External Affairs Minister. Such initiatives have contributed to the development of academic, linguistic, and cultural ties between India and Uzbekistan. For the 2024-2025 period, more than '100 candidates' from Uzbekistan were selected under 'ITEC' programs (Embassy of India Tashkent, 2026). Indian cinema has maintained a strong cultural presence in Uzbekistan since the era of Raj Kapoor, with Indian films, artists, and music enjoying enduring popularity. This cultural affinity has been reinforced through recent film initiatives. A five-day "Indian Cinema Week" was held from December 17 to 21, 2024, to mark Raj Kapoor's birth centenary. Subsequently, the "Sashakt Nari- Celebrating Womanhood" film festival was organized from March 13 to 16, 2025, with its second edition held from March 12 to 15, 2026. The festivals featured women-centric films from Hindi and regional Indian cinema, contributing to cultural exchange and strengthening people-to-people ties between the two countries (Embassy of India Tashkent, 2026).

Multilateral frameworks

Moreover, cooperation within multilateral frameworks, such as the Shanghai Cooperation Organisation (SCO), highlights shared concerns regarding terrorism, regional security, and sustainable development. Contemporary engagements reflect a pragmatic partnership grounded in historical goodwill and aligned with evolving regional and global

dynamics. On June 11, 2010, the first President Kariyov, met with 'India's External Affairs Minister' S.M. Krishna, who had participated as an observer country in the 'Shanghai Cooperation Organisation' summit in Tashkent (Doniyev, 2022, p. 49).

The political climate in Central Asia appears conducive to regional cooperation. This is reflected in the policies of Uzbekistan's new President, Mirziyoyev, who has focused on fostering good-neighborly relations and strengthening regional cooperation by adopting a flexible approach to resolving long-standing water and border disputes with his 'Central Asian' neighbors (Roy & Roy, 2020, p. 114). In his 'landmark speech at the 2017 UN General Assembly', President Mirziyoyev emphasized the 'priority of Central Asia in Uzbekistan's foreign policy, and the need to make the region peaceful and economically prosperous' (The Tashkent Times, 2020). Within this framework, the scope and significance of the 'SCO' (of which Uzbekistan is a key member) have expanded manifold, particularly following the addition of 'India' and 'Pakistan' as new members. The organization has evolved beyond merely serving as a mechanism for resolving border disputes; it now actively addresses 'security challenges' and fosters 'economic cooperation' and 'connectivity' among member states (Roy & Roy, 2020, p. 114).

India and Uzbekistan maintain active engagement through multilateral and regional platforms, including the UN, SCO, BRICS, and G20. Their parliamentary cooperation was highlighted in July 2024 when Tanzila Narbaeva, Chairperson of the Uzbek Senate, met Lok Sabha Speaker Om Birla on the sidelines of the 10th BRICS Parliamentary Forum in St. Petersburg. Bilateral engagement also takes place through the India-Central Asia framework, particularly the India-Central Asia Summit, India-Central Asia Dialogue at the Foreign Ministers' level, Joint Working Group on Afghanistan, and Central Asia Business Council. Uzbekistan has also participated in the Voice of Global South Summit, including two ministerial sessions on trade and environment at its 3rd edition in August 2024. In April 2025, an Indian parliamentary delegation led by Om Birla participated in the 150th Assembly of the Inter-Parliamentary Union in Tashkent (Embassy of India Tashkent, 2026).

Uzbekistan participated as a BRICS partner country in the BRICS Foreign Ministers' Meeting held in New Delhi in May 2026, represented by Bahromjon Aloev, First Deputy Minister of Foreign Affairs. An interaction with Prime Minister Narendra Modi was also held during the visit. Subsequently,

on 27 May 2026, India and Uzbekistan signed a Bilateral Market Access Protocol in the context of Uzbekistan's accession to the World Trade Organization (WTO), further institutionalising bilateral trade cooperation (Embassy of India Tashkent, 2026).

Challenges and Future Prospects/Emerging Opportunities

Despite the steady expansion of relations, several challenges continue to constrain the full potential of bilateral cooperation. The most significant challenge is 'geographical distance and the absence of direct land connectivity', which increases transportation costs and limits the growth of trade and investment. The relatively 'low volume and narrow composition of bilateral trade' also indicate the need for 'greater economic diversification' and 'stronger business-to-business linkages'. In addition, India faces growing 'strategic and economic competition' from major powers including- China, Russia, Turkey, and other external actors in 'Central Asia'.

Despite existing challenges, both relations offer significant opportunities for deeper and more diversified cooperation. Economic and trade cooperation represents one of the most promising areas, particularly in- (i) pharmaceuticals, (ii) healthcare, (iii) agriculture, (iv) textiles, (v) information technology, (vi) digital services, and (vii) renewable energy. India's expertise in pharmaceuticals, IT, education, and healthcare can complement Uzbekistan's growing economy and development priorities. The growing importance of various fields such as- education, tourism, culture, yoga, cinema, and people-to-people exchanges provides further scope for strengthening 'India's Soft-power' engagement with Uzbekistan. The cooperation in renewable energy, digitalisation, artificial intelligence, and emerging technologies could also create new areas of strategic partnership. By combining their historical goodwill with new economic, technological, and strategic initiatives, Uzbekistan and India can transform their relationship into a more comprehensive and future-oriented partnership. Ultimately, Uzbekistan is likely to remain an important partner in India's Central Asian engagement, while India can contribute to Uzbekistan's efforts to diversify its external partnerships and expand its links with South Asia.

Results and discussion

The findings indicate that Uzbekistan-India relations have evolved from long-standing historical

and cultural ties into a contemporary multifaceted partnership. Historical connections rooted in trade, intellectual exchange, the Mughal legacy, and cultural interaction continue to serve as a robust foundation for cooperation between the two countries. In contemporary times, defense cooperation encompassing military exercises, training, and counter-terrorism efforts has gained strategic significance, while economic ties have expanded across sectors such as pharmaceuticals, agriculture, textiles, information technology, and healthcare. Cultural cooperation, through cinema, education, yoga, tourism, and people-to-people exchanges remains a vital channel for fostering mutual goodwill. Multilateral forums, particularly the Shanghai Cooperation Organization, have further enhanced opportunities for collaboration on regional security, connectivity, and development. However, the findings also reveal that economic and commercial ties remain below their full potential, primarily due to geographical barriers, limited connectivity, transportation costs, and low private-sector participation.

Conclusion

The relations between India and Uzbekistan represent a distinctive combination of historical civilizational connections and emerging contemporary strate-

gic interests. India-Uzbekistan relations are grounded in longstanding exchanges in trade, culture, intellectual traditions, and people-to-people contacts. Following the establishment of diplomatic relations after Uzbekistan's independence in 1991, these historical ties gradually developed into a multidimensional partnership. Today, bilateral cooperation encompasses defence and security, trade and investment, connectivity, education, healthcare, and multilateral engagement, alongside traditional political and cultural cooperation. The defence cooperation, particularly 'joint exercises' and 'counter-terrorism efforts', has strengthened mutual strategic understanding, while cultural exchanges and shared historical heritage continue to provide an important foundation for bilateral relations. Nevertheless, the relationship faces several constraints, including- (i) geographical distance, (ii) limited connectivity, (iii) relatively low trade volumes, (iv) logistical difficulties, and (v) increasing competition among major external powers in Central Asia. Addressing these challenges requires- (i) greater economic engagement, (ii) improved connectivity, (iii) stronger private-sector participation, and (iv) sustained institutional dialogue. At the same time, opportunities in pharmaceuticals, digital technology, renewable energy, education, healthcare, tourism, and regional connectivity provide considerable scope for further cooperation.

References

- Akashvani News. (2026, April 26). *India-Uzbekistan joint military exercise 'DUSTLIK 2026' concludes successfully*. <https://newsonair.gov.in/india-uzbekistan-joint-military-exercise-dustlik-2026-concludes-successfully/>
- Business Standard. (2022, October 14). *Uzbekistan relocating 2,000 Indian medical students from war-torn Ukraine*. https://www.business-standard.com/article/current-affairs/uzbekistan-relocating-2-000-indian-medical-students-from-war-torn-ukraine-122101301247_1.html
- Central Asia-Caucasus Analyst. (2003, March 3). *India to buy and service military aircrafts from Uzbek plant*. <https://www.cacianalyst.org/component/k2/item/7878-news-digest-caci-analyst-2003-3-3-art-7878.html>
- Dmitrieva, M. O., & Dhaka, A. (2025). Uzbekistan's Afghan strategy as a factor in the development of cross-border interaction between Central and South Asia. *Vestnik RUDN. International Relations*, 25(1), 113.
- Doniyev, S. I. (2022). Establishment and strengthening of mutually beneficial relations between Uzbekistan and India. *Current Research Journal of History*, 3(3), 49.
- Dutta, S. (2003). Fernandes to skip budget—Minister lines up Uzbek visit as defence cuts loom. *The Telegraph*. <https://www.telegraphindia.com/india/fernandes-to-skip-budget-minister-lines-up-uzbek-visit-as-defence-cuts-loom/cid/838343>
- Dwivedi, R. (2025). India-Uzbekistan relations: Enhancing the partnership. In R. Dwivedi & A. Khaydarov (Eds.), *India-Uzbekistan: Perspectives on connectivity between South and Central Asia*. Pentagon Press LLP.
- Embassy of India, Tashkent. (2026). *Brief on India-Uzbekistan bilateral relations*. <https://eoitashkent.gov.in/bilateral-relations-india-uzbekistan/>
- Gupta, P. K. (2021, October 21). *Uzbekistan-India: Exploring new horizons of strategic partnership*. Vivekananda International Foundation.
- Gupta, P. K. (2024, April 16). *Indian Army Chief's visit to Uzbekistan and prospects of Indo-Uzbek defence cooperation*. Vivekananda International Foundation. https://www.vifindia.org/print/12575#_edn3
- Inakhiya, G. K. (2023). New dynamics of India-Uzbekistan's economic relations. *The Journal of Central Asian Studies*, 30, 4.
- Kaushik, D. (1998). India and Central Asia: Renewing a traditional relationship. *South Asian Survey*, 5(2). <https://doi.org/10.1177/097152319800500205>

- Kaushik, D. (2010). India and Central Asia: Revitalizing traditional ties. *International Studies*, 47(2–4), 323–331. <https://doi.org/10.1177/002088171104700415>
- Koparkar, R. (2025). India-Uzbekistan cultural relations. In R. Dwivedi & A. Khaydarov (Eds.), *India-Uzbekistan: Perspectives on connectivity between South and Central Asia*. Pentagon Press LLP.
- Kumar, G. (2019). India-Uzbekistan relations: Economic perspectives. *Research Review International Journal of Multidisciplinary*, 4(2).
- Kumar, J., & Bawa, J. (2025). India's strategic partnership with Uzbekistan: Challenges and opportunities. *Journal of Advances and Scholarly Researches in Allied Education*, 22(3), 17.
- Lal Bahadur Shastri Centre for Indian Culture. (n.d.). *Culture*. Indian Council for Cultural Relations, Embassy of India, Tashkent, Uzbekistan. <https://eoitashkent.gov.in/lbsci/>
- Mavlanov, I. R. (2012). Uzbekistan-India relations: A basis of new inter-regional cooperation. *Himalayan and Central Asian Studies*, 16(3–4), 144–145.
- Ministry of Defence, Government of India. (2019, November 3). *Raksha Mantri Shri Rajnath Singh holds talks with Defence Minister of Uzbekistan Major General Bakhodir Nizamovich Kurbanov in Tashkent*. Press Information Bureau. <https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1590146®=48&lang=2>
- Ministry of Defence, Government of India. (2021). *Indo-Uzbekistan field training exercise 'DUSTLIK' commences in Ranikhet (Uttarakhand)*. Press Information Bureau. <https://www.pib.gov.in/Pressreleaseshare.aspx?PRID=1703755®=48&lang=2>
- Ministry of Defence, Government of India. (2022). *Indo-Uzbekistan joint exercise "EX DUSTLIK" concludes at Yangiariq in Uzbekistan*. Press Information Bureau. <https://www.pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1811027®=48&lang=2>
- Ministry of Defence, Government of India. (2023). *Indo-Uzbekistan joint military exercise 'DUSTLIK' commences at Pithoragarh (Uttarakhand)*. Press Information Bureau. <https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1900754®=48&lang=2>
- Ministry of Defence, Government of India. (2025, April). *India-Uzbekistan joint military exercise DUSTLIK-VI commences at Foreign Training Node, Aundh*. Press Information Bureau. <https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2122061®=48&lang=2>
- Ministry of External Affairs, Government of India. (2001). *Annual report 2000–2001*. https://www.mea.gov.in/Uploads/PublicationDocs/163_Annual-Report-2000-2001.pdf
- Ministry of External Affairs, Government of India. (2005a, April 5). *Agreements signed during the visit of the President of Republic of Uzbekistan*. https://www.mea.gov.in/bilateral-documents?dtl/6531/Agreements_signed_during_the_visit_of_the_President_of_Republic_of_Uzbekistan
- Ministry of External Affairs, Government of India. (2005b, April 5). *Joint statement by the Republic of Uzbekistan and the Republic of India*. <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents?dtl/6525/Joint+Statement+by+the+Republic+of+Uzbekistan+and+the+Republic+of+India>
- Ministry of External Affairs, Government of India. (2007). *Annual report 2006–2007*. Government of India.
- Ministry of External Affairs, Government of India. (2024, September). *Brief on India-Uzbekistan bilateral relations*. <https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Uzbekistan-Sep-2024.pdf>
- Mirsalikhova, R. T. (2024). Islam Karimov as a daring initiator and confident catalyst of conducive alterations in Uzbekistan. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3.
- Mishra, R. (2012). Silk route: Transcendental values in time and space. In P. L. Dash (Ed.), *India and Central Asia: Two decades of transition*. Oxford University Press.
- Mohapatra, N. K. (2021). Geopolitical dimension of India's relations with Central Asia. *Indian Foreign Affairs Journal*, 16(4), 351–366. <https://www.jstor.org/stable/48733886>
- Murtaza, S. M. (2025). India-Uzbekistan defence relations: The growing strategic partnership. *International Journal of Applied Social Science*, 12(1–2), 41–48.
- Patnaik, A. (2026). *Central Asia: Geopolitics, security and stability* (2nd ed.). Routledge.
- Roy, M. S., & Roy, R. (2020). Uzbekistan: The key pillar of India's 'Act North' engagement. *Strategic Analysis*, 44(2), 106–124. <https://doi.org/10.1080/09700161.2020.1733283>
- Sarkar, S. (2012). Buddhism in Central Asian countries: Growth and future prospects. *Asian Journal of Social Science Review*, 2(1), 48.
- Sarkar, S. (2025). Growth and challenges of trade between India and Central Asian countries: An exploratory study. [*Journal title not provided*], 4(4), 96.
- Sengupta, A. (2025). Digital diplomacy, branding and the multiple facets of Indo-Uzbek relations in the post pandemic era. In R. Dwivedi & A. Khaydarov (Eds.), *India-Uzbekistan: Perspectives on connectivity between South and Central Asia*. Pentagon Press LLP.
- Sharma, A. (2025). Foreign direct investment in Uzbekistan: An analysis. In R. Dwivedi & A. Khaydarov (Eds.), *India-Uzbekistan: Perspectives on connectivity between South and Central Asia*. Pentagon Press LLP.
- Singh, N. (2016, October 27). *Uzbekistan after Islam Karimov*. Vivekananda International Foundation. <https://www.vifindia.org/print/3352>
- The Economic Times. (2007, April 16). *GAIL to get foothold in Uzbekistan*. <https://economictimes.indiatimes.com/industry/energy/oil-gas/gail-to-get-foothold-in-uzbekistan/articleshow/1915760.cms?from=mdr>
- The Tashkent Times. (2017, September 20). *Address by President Shavkat Mirziyoyev at the General Debate of 72nd Session of UN General Assembly*. <https://tashkenttimes.uz/national/1449-address-by-president-shavkat-mirziyoyev-at-the-general-debate-of-72nd-session-of-un-general-assembly>

Umarov, A. (2022, July 29). *The 13th meeting of the Uzbek-Indian Intergovernmental Commission on Trade, Economic, Scientific and Technical Cooperation was held*. UzDaily. <https://www.uzdaily.uz/en/the-13th-meeting-of-the-uzbek-indian-intergovernmental-commission-on-trade-economic-scientific-and-technical-cooperation-was-held/>

Yadav, R., & Wahlang, J. (2021). Understanding India Connect Central Asia policy: A study on India-Uzbekistan relations. *Journal of the Asiatic Society for Social Science Research*, 3(1). <https://www.asssr.in/index.php/jasssr/article/view/52>

Information about the author:

Inderjeet – Senior Research Fellow, Centre for Russian and Central Asian Studies, School of International Studies, Jawaharlal Nehru University (New Delhi, India, e-mail: inderjeet312singh@gmail.com).

Автор туралы мәлімет:

Индерджит – Ресей және Орталық Азияны зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, Халықаралық зерттеулер мектебі, Джавахарлал Неру университеті (Нью-Дели, Үндістан, e-mail: inderjeet312singh@gmail.com).

Сведения об авторе:

Индерджит – старший научный сотрудник Центра российских и центральноазиатских исследований, Школа международных исследований, Университет имени Джавахарлала Неру (Нью-Дели, Индия, e-mail: inderjeet312singh@gmail.com).

Previously sent June 15, 2026.

Re-registered August 8, 2026.

Accepted September 3, 2026.

S. Saidov Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent, Uzbekistan
e-mail: s.saidov.uz@gmail.com

SOFT POWER IN UZBEKISTAN'S FOREIGN POLICY

This article examines how Uzbekistan converts cultural, educational and diplomatic resources into soft-power effects in Central Asia. The research problem arises from a frequent conceptual substitution: foreign-policy initiatives are often classified as soft power without evidence that foreign audiences perceive them as attractive or legitimate. The study combines conceptual analysis, qualitative document analysis and a structured process-tracing framework. It reviews official strategies and presidential initiatives adopted since 2017 and assesses four channels: cultural heritage, education and societal ties, regional agenda-setting, and institutional communication. The article distinguishes resources, instruments, reception and policy outcomes and proposes indicators for each stage. The findings show that Uzbekistan's strongest advantage is the alignment between a cooperative regional narrative and practical changes in relations with neighboring states. Shared heritage and geographic centrality expand access to regional audiences, but they do not independently produce influence. Educational networks and inclusive regional diplomacy offer more durable mechanisms because they create repeated interaction and reciprocal benefits. The principal constraints are fragmented coordination, limited audience research, tensions between image and domestic practice, and the risk that leadership claims may be read as hierarchy. Uzbekistan's soft power is therefore most credible when it supports regional public goods and complements economic and diplomatic capacity rather than replacing them.

Keywords: soft power, Uzbekistan, Central Asia, foreign policy, public diplomacy.

С.Ш. Саидов

Ўзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент, Өзбекстан
e-mail: s.saidov.uz@gmail.com

Өзбекстанның сыртқы саясатындағы жұмсақ күш

Мақалада Өзбекстанның Орталық Азиядағы мәдени, білім беру және дипломатиялық ресурстарын «жұмсақ күш» нәтижелеріне айналдыру тетіктері зерттеледі. Негізгі мәселе – сыртқы саяси бастамаларды шетелдік аудиториялардың оларды тартымды әрі заңды деп қабылдайтынын дәлелдемей-ақ «жұмсақ күшке» жатқызу тәжірибесі. Зерттеу концептуалдық талдауды, ресми құжаттарды сапалық зерделеуді және үдерісті құрылымдық қадағалауды біріктіреді. 2017 жылдан кейінгі стратегиялар мен президенттік бастамалар мәдени мұра, білім беру және қоғамдық байланыстар, өңірлік күн тәртібін қалыптастыру, институционалдық коммуникация бағыттары бойынша талданды. Мақалада ресурс, құрал, қабылдау және саяси нәтиже ұғымдары ажыратылып, әр кезеңге өлшемдер ұсынылады. Нәтижелер Өзбекстанның басты артықшылығы ынтымақтастыққа негізделген өңірлік дискурс пен көрші мемлекеттермен қатынастардағы нақты өзгерістердің үйлесуінде екенін көрсетеді. Ортақ мұра мен географиялық орталықтық аудиторияға қолжетімділікті арттырады, алайда өздігінен ықпал туғызбайды. Білім беру желілері мен инклюзивті өңірлік дипломатия ұзақ мерзімді байланыстар мен өзара тиімділік қалыптастыратындықтан анағұрлым тұрақты тетіктер болып табылады. Негізгі шектеулерге ведомствоаралық бытыраңқылық, аудиторияны зерттеудің жеткіліксіздігі, имидж бен ішкі тәжірибе арасындағы алшақтық және көшбасшылықтың иерархия ретінде қабылдану қаупі жатады.

Түйін сөздер: жұмсақ күш, Өзбекстан, Орталық Азия, сыртқы саясат, қоғамдық дипломатия.

С.Ш. Саидов

Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент, Узбекистан
e-mail: s.saidov.uz@gmail.com

Мягкая сила во внешней политике Узбекистана

В статье исследуются механизмы преобразования культурных, образовательных и дипломатических ресурсов Узбекистана в эффекты «мягкой силы» в Центральной Азии. Исследовательская проблема связана с распространённой концептуальной подменой, при которой внешнеполитические инициативы относят к «мягкой силе» без доказательств того, что зарубежные аудитории воспринимают их как привлекательные и легитимные. Методология сочетает концептуальный анализ, качественный анализ документов и структурированное проследивание процесса. Стратегии и президентские инициативы после 2017 года рассматриваются по четырём направлениям: культурное наследие, образование и общественные связи, формирование ре-

гиональной повестки, институциональная коммуникация. В статье разграничиваются ресурсы, инструменты, восприятие и политические результаты и предлагаются индикаторы для каждого этапа. Установлено, что главное преимущество Узбекистана состоит в соответствии кооперативного регионального нарратива практическим изменениям в отношениях с соседями. Общее наследие и географическая центральность облегчают доступ к аудиториям, но сами по себе не создают влияния. Более устойчивыми механизмами выступают образовательные сети и инклюзивная региональная дипломатия, поскольку они обеспечивают повторяющееся взаимодействие и взаимную выгоду. Основными ограничениями остаются фрагментарность координации, недостаток исследований зарубежных аудиторий, расхождения между имиджем и внутренней практикой, а также риск восприятия лидерства как иерархии.

Ключевые слова: мягкая сила, Узбекистан, Центральная Азия, внешняя политика, публичная дипломатия.

Introduction

The transformation of international relations has expanded the range of instruments through which states seek influence. Military and economic capabilities remain decisive in many situations, but reputation, legitimacy, cultural attraction, education, information policy and the capacity to frame a regional agenda also affect foreign-policy outcomes. Nye (1990, 2004) defined soft power as the ability to obtain preferred outcomes through attraction rather than coercion or payment. The concept is especially relevant to states whose material capabilities are limited in global comparison but whose location, cultural assets and diplomatic initiatives give them influence within a particular region.

Uzbekistan is a useful case because its foreign policy changed markedly after 2016. The government gave Central Asia higher practical priority, reopened or intensified political dialogue with neighboring states, promoted consultative meetings of Central Asian leaders and connected domestic reform narratives with a more active international profile. Recent research describes this shift as a movement from defensive autonomy and geopolitical pendulum behavior toward regional agency, while also noting important continuities in sovereignty-centered foreign policy (Dadabaev, 2019; Kelkitli, 2022; Kobilov, 2025; Tolipov, 2022). This combination of change and continuity makes it necessary to identify the mechanisms of influence rather than infer soft power directly from diplomatic activity.

The central problem is that possession of attractive resources is frequently treated as proof of influence. A state may have famous historical cities, a large population, linguistic proximity to neighboring societies and an active cultural policy without changing foreign preferences. Attraction depends on reception. It also depends on whether institutions translate cultural or reputational assets into stable relationships and whether foreign audiences find the state's conduct credible. In Central Asia, shared history coexists

with sovereign nation-building, unequal capabilities, unresolved distributive questions and strong involvement by external powers. These conditions can facilitate familiarity while simultaneously producing caution toward claims of leadership.

The purpose of the article is to explain the conditions under which Uzbekistan's cultural, educational and diplomatic resources can generate soft-power effects in Central Asia. It addresses three questions. Which conceptual boundaries distinguish soft power from other non-military instruments? Through which mechanisms can Uzbekistan's resources affect foreign audiences? What institutional and political constraints limit their conversion into influence? The argument is that Uzbekistan's soft power is strongest when regional audiences connect its cooperative narrative with repeated, reciprocal and credible practice. Cultural proximity expands opportunity, but education, agenda-setting and provision of regional public goods are more likely to sustain influence over time.

Literature review and Analytical framework

Nye's formulation separates coercion, inducement and attraction. This distinction prevents the concept from becoming a label for every instrument short of military force. Trade preferences, infrastructure financing or sanctions relief may be peaceful tools, but they operate primarily through material incentives. Cultural exchange, public diplomacy and legitimate foreign policy may generate soft power when they shape preferences without compelling the recipient. Gallarotti (2011) similarly emphasizes that soft power depends on the broader style and credibility of national conduct rather than on isolated publicity campaigns.

The concept has also attracted substantial criticism. Mattern (2005) argues that attraction is socially constructed through representation and may contain forms of discursive pressure. This criticism matters because state narratives are not received in

a neutral environment. Governments and societies interpret them through national identities, historical memories and current political disputes. A message of common civilization may be perceived as inclusive by one audience and as an attempt to appropriate shared heritage by another. Soft power should therefore be analyzed as an intersubjective relationship, not as a fixed national stock.

Public-diplomacy scholarship adds an institutional dimension. Cull (2008) distinguishes listening, advocacy, cultural diplomacy, exchange diplomacy and international broadcasting. The order is important: listening identifies how audiences interpret a country, while advocacy without listening can become one-way promotion. Melissen (2005) likewise treats public diplomacy as the development of relationships with foreign publics rather than the transmission of a controlled national image. These approaches suggest that cultural events and multilingual media are instruments; trust, legitimacy and voluntary cooperation are possible effects.

Scholarship on Central Asia has traditionally emphasized the soft power of Russia, China, Turkey, the United States and the European Union. Nourzhanov and Peyrouse (2021) show that regional societies do not passively absorb external influence. They selectively accept, reinterpret or resist foreign narratives. More recent analysis of China demonstrates that elite-level cooperation and investment can coexist with public suspicion, illustrating the gap between material presence and attraction (Vanderhill, 2025). This lesson applies equally to regional states: policy makers cannot infer popular approval from official agreements.

Research on Uzbekistan since 2016 focuses mainly on regional normalization, economic diplomacy, autonomy and connectivity. Dadabaev (2019) interprets the country as a potential regional game changer, while Kelkitli (2022) emphasizes the continuing effort to preserve autonomy. Tolipov (2022) draws attention to both continuity and change, and Kobilov (2025) analyzes the emergence of Uzbekistan as a regional player. These studies establish the foreign-policy setting but do not consistently separate soft-power resources from audience reception. The present article addresses that gap through a conversion model with four stages: resource, instrument, reception and outcome.

A resource is an attribute that may be attractive, such as heritage, language, educational capacity or a reputation for constructive diplomacy. An instrument connects that resource to an audience through exchanges, media, tourism, scholarships, summits or joint projects. Reception concerns observable perceptions, including trust, familiarity, credibility

and willingness to engage. An outcome is a change relevant to foreign policy, such as sustained participation in an initiative, preference for Uzbekistan as a venue or partner, or support for a regional proposal. The model does not assume a linear causal chain. Material interests and domestic politics can intervene at every stage, and favorable attitudes may not translate into policy alignment.

Materials and methods

The study uses a qualitative research design combining conceptual analysis, document analysis and structured process tracing. The source base includes major works on soft power and public diplomacy, Uzbekistan's Development Strategy for 2022–2026, official statements concerning Central Asian cooperation, the institutionalization of consultative meetings, Afghanistan-related diplomacy and information from UNESCO on heritage frameworks. Academic studies of Uzbekistan's post-2016 foreign policy provide external interpretations against which official claims are assessed.

Documents were coded according to four analytical dimensions: cultural and historical attraction; education and societal networks; regional diplomatic agenda-setting; and institutional communication. For each dimension, the analysis asks whether a resource is identifiable, whether an instrument reaches a specified foreign audience, whether evidence of reception is available and whether a plausible policy outcome follows. This procedure avoids classifying an initiative as successful soft power solely because the initiating state describes it positively.

The method has limitations. Official documents reveal objectives and institutional design but cannot independently demonstrate attraction. Public opinion surveys that allow consistent comparison of Uzbekistan's image across all Central Asian states remain limited, and available media indicators are not directly comparable across languages and national information environments. The article therefore makes mechanism-based assessments rather than causal-statistical claims. It identifies propositions that can be tested through future surveys, elite and student interviews, digital media analysis and longitudinal data on educational and cultural exchange.

Operationalizing Uzbekistan's Soft Power

The analytical distinction between resources and effects can be expressed through a set of observable indicators. Table 1 is designed as a research matrix rather than a national ranking. It identifies what must be measured before a policy instrument can reasonably be associated with soft power.

Table 1*Conversion of soft-power resources into observable influence*

Dimension	Resource	Instrument	Reception indicator	Possible outcome
Heritage	Historic sites and shared traditions	Joint routes, exhibitions, festivals	Foreign participation; favorable association; repeat visits	Preference for cultural cooperation with Uzbek institutions
Education	Universities, language and research capacity	Scholarships, joint degrees, research networks	Student satisfaction; alumni ties; partner demand	Long-term professional networks and recurring cooperation
Diplomacy	Reputation for constructive regional engagement	Consultations, mediation, hosted forums	Acceptance of venue and agenda; voluntary participation	Support for initiatives and convening authority
Communication	Multilingual media and digital access	Public diplomacy, direct engagement, information services	Trust, reach among target audiences, corrective feedback	Greater credibility and lower resistance to cooperation

*Note. compiled by the author.****Cultural Heritage and Shared Regional Narratives***

Uzbekistan possesses dense cultural and historical resources. Samarkand, Bukhara, Khiva and Shakhrisabz are associated with intellectual, commercial and religious networks that predate current borders. UNESCO recognition gives these sites global visibility, while scholarship on Central Asia's historical centers places them within a regional rather than exclusively national history (Starr, 2013; UNESCO World Heritage Centre, n.d.). Their foreign-policy relevance lies in the possibility of joint research, tourism routes, museum cooperation, restoration expertise and shared commemorative practices.

The political effect depends on narrative design. A national ownership frame can strengthen domestic identity but may narrow regional appeal when neighboring societies regard historical figures or traditions as part of their own heritage. A shared-heritage frame is more compatible with soft power because it permits reciprocal recognition. Uzbekistan can obtain reputational gains by serving as a custodian and convening place without claiming exclusive symbolic authority. Joint exhibitions, multilingual catalogues and cross-border heritage routes provide stronger evidence of cooperation than isolated festivals intended mainly for domestic publicity.

Language and transnational social ties are similarly ambivalent. Uzbek-speaking populations and historically connected communities live across Central Asia and northern Afghanistan. Linguistic accessibility can facilitate education, media use and interpersonal exchange. Yet language outreach can

generate resistance if it appears to challenge neighboring states' identity policies or to instrumentalize diaspora communities. Effective cultural diplomacy therefore requires consent, reciprocity and careful separation from political claims regarding co-ethnics.

Tourism increases direct contact and can broaden familiarity with contemporary Uzbekistan beyond official messaging. Its soft-power contribution should not be measured only by arrivals. Relevant indicators include repeat visits, satisfaction, diversity of origin, academic and cultural content, and whether visitors retain networks with Uzbek institutions. Commercial tourism campaigns may improve visibility, but visibility is not identical to trust. Heritage management, service quality and credible interpretation shape whether cultural assets produce attraction or disappointment.

Education, Science and Societal Networks

Education is potentially Uzbekistan's most durable soft-power channel because it creates repeated contact and professional networks. Scholarships, joint degrees, regional summer schools, language programs and research partnerships expose foreign students and scholars to institutions over an extended period. The effect can persist through alumni networks, professional collaboration and later policy roles. Unlike short-term image campaigns, education allows foreign participants to test the credibility and quality of a country's institutions directly.

The number of foreign students, however, is an input rather than proof of influence. A serious assessment must consider completion rates, academic quality, affordability, student experience, geo-

graphic diversity and alumni engagement. Programs designed specifically around shared regional problems – water governance, border economies, transport, public health, climate adaptation and language technologies – can connect attraction to practical cooperation. They also reduce the risk that educational diplomacy becomes a one-directional promotion of national culture.

Research diplomacy deserves separate attention. Uzbekistan's universities, academies, archives and cultural institutions can convene regional scholars and make primary sources more accessible. Joint production of knowledge is especially important in contested historical fields because it replaces symbolic competition with professional cooperation. The credibility of this channel depends on academic freedom, transparent selection, access to data and the ability of foreign partners to publish conclusions that are not always favorable to official narratives.

Societal networks also include artists, journalists, entrepreneurs, religious scholars and civil-society actors. State support can lower the cost of exchange, but excessive control may weaken authenticity. Public diplomacy works best when foreign audiences can distinguish genuine social interaction from scripted advocacy. The state's role should be to provide access and continuity while allowing universities and cultural organizations enough autonomy to build trusted relationships.

Regional Diplomacy and Agenda-Setting

Uzbekistan's diplomatic turn toward good-neighborliness after 2016 created a more favorable environment for attraction. Regular high-level contacts, efforts to resolve border issues and support for consultative meetings of Central Asian leaders made the cooperative message observable in practice. Official proposals to institutionalize coordination through national coordinators and regular sectoral contacts further indicate a shift from episodic summitry toward continuity (President of the Republic of Uzbekistan, 2025). This institutionalization is relevant because reputation is built through predictable behavior, not through individual events.

Agenda-setting can be a form of soft power when other states voluntarily accept a problem definition or a forum as legitimate. Uzbekistan's advantage comes from its central location and involvement in most cross-border issues in the region. It can propose consultations, host negotiations and connect bilateral initiatives to regional agendas. Yet convening power must not be confused with authority over outcomes. Neighboring states participate when the format protects sovereignty and produces mutual benefit.

Afghanistan illustrates both the promise and conceptual limits of the approach. The 2018 Tashkent conference, educational initiatives for Afghan citizens and proposals for transport connectivity sought to connect security with economic and human development. These actions are motivated by national security and commercial interests and are not soft power by definition. They acquire a soft-power dimension only if Afghan and regional audiences perceive Uzbekistan as a reliable facilitator and prefer its platforms to plausible alternatives.

The same caution applies to connectivity. Railways, trade facilitation and border infrastructure primarily generate material benefits. Their reputational effect depends on distribution, transparency and reliability. If partners associate an initiative with reciprocal access and reduced transaction costs, material cooperation may reinforce attraction. If benefits appear asymmetric or implementation is delayed, official narratives may lose credibility. Soft power thus complements economic diplomacy but cannot substitute for delivery.

Institutional Capacity and Digital Communication

Uzbekistan's instruments are distributed across foreign affairs, culture, tourism, higher education, media and specialized public bodies. Functional specialization is unavoidable, but fragmentation can produce inconsistent messages and duplicated activities. A national strategy should define priority audiences and evaluation methods while leaving implementation to competent institutions. Coordination should focus on shared objectives, not on central control of every cultural or academic interaction.

Listening capacity is the main institutional deficit in many soft-power strategies. Governments frequently measure the number of events, publications or social-media impressions because these indicators are easy to collect. They reveal output, not reception. Uzbekistan needs recurring multilingual audience research in neighboring states, including surveys, focus groups, media analysis and feedback from students, tourists and professional partners. Independent evaluation is necessary because implementing agencies have incentives to report favorable results.

Digital communication expands reach but makes credibility more fragile. Audiences compare official claims with independent media, personal networks and observable domestic developments. Multilingual content should therefore explain policies and provide access to reliable information rather than imitate advertising. Rapid correction of errors,

transparent sourcing and direct engagement with criticism are more likely to build trust than high-volume favorable messaging.

Domestic governance remains part of the external credibility equation. Political values become sources of attraction only when audiences consider them practiced with sufficient consistency (Nye, 2004). Reform narratives can support Uzbekistan's image, but gaps between declared openness and experienced practice reduce persuasive force. This does not mean that soft power requires adoption of a single political model. It means that reputational claims must remain compatible with what foreign students, investors, journalists and visitors can observe.

Results and discussion

The study yields four findings. First, Uzbekistan's soft-power potential is predominantly regional. Central Asia offers the greatest density of linguistic familiarity, shared history, transport interdependence and sustained diplomatic contact. Global cultural visibility remains useful, but it is less likely to affect concrete foreign-policy choices than repeated engagement with neighboring societies and governments.

Second, the decisive variable is congruence between narrative and practice. Cultural affinity may open access to audiences, but predictable relations and reciprocal initiatives determine whether familiarity becomes trust. The post-2016 policy of regional engagement strengthened soft-power potential because it reduced the contradiction between claims of commonality and difficult interstate relations. This finding supports the broader argument that foreign policy itself can be a source of attraction when others regard it as legitimate.

Third, education and convening power offer more durable mechanisms than symbolic promotion. They create networks, repeated interaction and opportunities for joint problem-solving. Their effects are nevertheless conditional on quality and autonomy. A scholarship program that produces dissatisfied alumni or a forum that does not implement decisions may damage reputation. Soft power is therefore sensitive to institutional performance.

Fourth, Uzbekistan faces a leadership dilemma. Its population, location and regional activism make leadership expectations plausible, but explicit hierarchy can trigger resistance. The more sustainable model is functional leadership: providing venues, knowledge, connectivity and procedures that other states value while preserving equal sovereignty. In-

fluence then follows from usefulness and credibility rather than from a claim to primacy.

These findings refine the existing literature in two ways. They connect research on Uzbekistan's regional reorientation with a testable model of soft-power conversion, and they challenge resource-centered assessments that count heritage sites, events or media outputs as influence. The proposed matrix directs future research toward reception and outcomes. It also prevents conceptual inflation by preserving a clear distinction among economic diplomacy, public diplomacy and soft power.

Alternative explanations remain important. Neighboring governments may support Uzbek initiatives because of trade, security or bargaining advantages rather than attraction. Positive public attitudes may reflect shared culture without affecting state policy. Conversely, cooperation may deepen despite limited public attraction. Soft power should therefore be treated as one mechanism among several. Stronger causal inference will require comparative cases in which material incentives are similar but levels of trust, legitimacy or preference differ.

A practical evaluation framework should combine outputs, reception and behavioral evidence. Annual reporting could record exchanges and joint projects, but these figures should be paired with independent surveys, qualitative interviews and evidence that foreign partners renew or initiate cooperation. Baseline measurements are essential: a rise in favorable attitudes cannot be attributed to a program when no prior level is known. Evaluation should also specify the audience and time horizon, since students, officials and the wider public may respond differently. This approach would permit policy learning without reducing soft power to a single composite score.

Conclusion

Uzbekistan has substantial resources for regional soft power, but these resources do not constitute influence on their own. Cultural heritage, language, educational capacity, diplomatic activism and geographic centrality matter when institutions connect them to foreign audiences and when those audiences respond with trust, legitimacy and voluntary engagement. The country's post-2016 regional policy improved the conditions for this conversion by aligning a narrative of good-neighborliness with more sustained diplomatic practice.

The most promising policy direction is to prioritize relationship-building and regional public goods. Educational mobility, joint research, shared

heritage projects, accessible multilingual communication and credible convening can generate durable networks. Evaluation should move beyond event counts toward evidence of reception, including survey trends, alumni trajectories, repeat participation, partner-initiated cooperation and preference for Uzbek platforms.

The principal risks are fragmented implementation, one-way promotion, gaps between external narratives and domestic practice, and interpretations of regional leadership as hierarchy. Uzbekistan can reduce these risks through independent audience research, reciprocal program design and transparent assessment. Soft power will remain complementary

to material and diplomatic capabilities. Its specific contribution is to lower resistance, strengthen legitimacy and make cooperation with Uzbekistan more acceptable when partners retain a genuine choice.

Future studies should compare perceptions across Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Afghanistan and should distinguish elite, student, business and broader public audiences. Longitudinal research could then test whether specific instruments produce durable attitudinal change and whether that change affects participation in regional initiatives. Such evidence is necessary before Uzbekistan's growing visibility can be described as consolidated soft power.

References

- Cull, N. J. (2008). Public diplomacy: Taxonomies and histories. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 31–54. <https://doi.org/10.1177/0002716207311952>
- Dadabaev, T. (2019). Uzbekistan as Central Asian game changer? Uzbekistan's foreign policy construction in the post-Karimov era. *Asian Journal of Comparative Politics*, 4(2), 162–175. <https://doi.org/10.1177/2057891118775289>
- Gallarotti, G. M. (2011). Soft power: What it is, why it's important, and the conditions for its effective use. *Journal of Political Power*, 4(1), 25–47. <https://doi.org/10.1080/2158379X.2011.557886>
- Kelkitli, F. A. (2022). Uzbekistan's foreign policy under the leadership of Mirziyoyev: Struggle to sustain autonomy. *Marmara University Journal of Political Science*, 10(1), 1–25.
- Kobilov, F. (2025). From geopolitical pendulum to regional player: Uzbekistan's regional foreign policy following the leadership change in 2016. *Central Asian Survey*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/02634937.2025.2482186>
- Mattern, J. B. (2005). Why 'soft power' isn't so soft: Representational force and the sociolinguistic construction of attraction in world politics. *Millennium*, 33(3), 583–612. <https://doi.org/10.1177/03058298050330031601>
- Melissen, J. (Ed.). (2005). *The new public diplomacy: Soft power in international relations*. Palgrave Macmillan.
- Nourzhanov, K., & Peyrouse, S. (Eds.). (2021). *Soft power in Central Asia: The politics of influence and seduction*. Lexington Books.
- Nye, J. S., Jr. (1990). *Bound to lead: The changing nature of American power*. Basic Books.
- Nye, J. S., Jr. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- President of the Republic of Uzbekistan. (2022, January 28). *Decree on the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026 (No. UP-60)*. <https://lex.uz/docs/5841063>
- President of the Republic of Uzbekistan. (2025, November 13). *Central Asia on the verge of a new era*. <https://president.uz/en/lists/view/8653>
- Starr, S. F. (2013). *Lost enlightenment: Central Asia's golden age from the Arab conquest to Tamerlane*. Princeton University Press.
- Tolipov, F. (2022, December 15). *Uzbekistan-2.0: Continuity and change in foreign policy*. Central Asia-Caucasus Analyst.
- UNESCO World Heritage Centre. (n.d.). *Uzbekistan*. Retrieved September 14, 2026, from <https://whc.unesco.org/en/statesparties/uz>

Information about the author:

Sanjar Saidov – Doctor of Political Sciences (DSc), Professor, Uzbekistan State University of World Languages (Tashkent, Uzbekistan, e-mail: s.saidov.uz@gmail.com).

Автор туралы маълумат:

Санжар Шавкатович Саидов – саяси ғылымдар докторы, профессор, Ўзбекстан мемлекеттік әлем тілдері университеті (Ташкент, Ўзбекстан, e-mail: s.saidov.uz@gmail.com).

Сведения об авторе:

Санжар Шавкатович Саидов – доктор политических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков (Ташкент, Узбекистан, e-mail: s.saidov.uz@gmail.com).

Sent May 15, 2026.
Accepted August 25, 2026.

2-бөлім
**АЙМАҚТАНУДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 2
**CURRENT ISSUES
OF REGIONAL STUDIES**

Раздел 2
**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
РЕГИОНОВЕДЕНИЯ**

С.М. Парпиев*, А.Р. Утегенова, Ж.Д. Кошербаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com

АЙМАҚТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКСІЗ АЙМАҚТЫҚ ИДЕЯ МА? ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҰЛТТЫҚ НАРРАТИВТЕР ЖӘНЕ РЕГИОНАЛИЗМНІҢ ШЕКТЕРІ

Зерттеу жұмысы Орталық Азиядағы ынтымақтастықтың нығаюы неліктен орнықты аймақтық бірегейліктің қалыптасуына ұласа бермейтінін қарастырады. Зерттеудің мақсаты Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстанның ұлттық нарративтері ортақ аймақтық «Біздің» қалыптасуына қаншалықты жағдай жасайтынын және қандай шектеулер туғызатынын анықтау. Тұжырымдамалық және талдамалық сипаттағы жұмыс конструктивизм, ұлт қалыптастыру, бірегейлік пен регионализм жөніндегі ғылыми әдебиетті сыни тұрғыдан қорытуға сүйенеді. Ресми мәлімдемелер мен саяси бастамалар талдауды нақтылайтын мысалдар ретінде пайдаланылып, дербес эмпирикалық негіз ретінде қарастырылмайды. Аймақ идеясы, регионализм және аймақтық бірегейлік ұғымдарының айырмашылықтары анықталып, өзара байланысы кеңестік ұлттық-аумақтық құрылымдар, ұлттық тарихи нарративтер мен қазіргі ынтымақтастық тәжірибесі негізінде талданады. Ортақ тарихи-мәдени мұраға саяси мән беріліп, ол өзара мойындау мен тұрақты қоғамдық байланыстар арқылы жаңғырғанда ортақ тиесілілік сезіміне негіз болатыны тұжырымдалады. Ұлттық егемендік пен еуразиялық, түркілік, парсылық, исламдық және өзге байланыстар аймақтық бірегейліктің қалыптасуына міндетті түрде кедергі келтірмейді. 2017 жылдан кейінгі консультативтік тетіктер аймақтың дербес әрекет ету мүмкіндігін кеңейткенімен, ортақ бірегейліктің де сондай дәрежеде орныққанын дәлелдемейді. Зерттеудің ғылыми үлесі регионализмнің шектерін бірлескен әрекет пен ортақ саяси қауымдастыққа тиесілілікті өзара мойындау арасындағы алшақтық арқылы түсіндіруден көрінеді. Бұл шектер үлгісіздік ықпалдастықтың жеткіліксіздігімен ғана өлшенбейді. Зерттеу халықтың аймақпен бірегейлену деңгейін бағаламайды. Алдағы уақытта элиталардың аймақ туралы түсініктерін қоғамдық көзқарастармен салыстырып, трансшекаралық байланыстар мен күнделікті өмірдегі ортақ тиесілілік сезімінің көріністерін зерделеу ұсынылады.

Түйін сөздер: Орталық Азия, аймақтық бірегейлік, ұлттық нарративтер, регионализм, аймақ идеясы.

S.M. Parpiyev*, A.R. Utegenova, Zh.D. Kosherbayev

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com

A Regional Idea without a Regional Identity? National Narratives and the Limits of Regionalism in Central Asia

This study examines why stronger regional cooperation in Central Asia does not necessarily lead to a consolidated regional identity. It explores how national narratives in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan enable or constrain the emergence of a shared regional “we.” The study adopts a conceptual and analytical approach, critically synthesizing scholarship on constructivism, nation-building, identity, and regionalism. Official statements and political initiatives provide illustrations rather than an independent empirical dataset. The analysis distinguishes between the idea of a region, regionalism, and regional identity, examining their relationships through Soviet territorial institutions, national historical narratives, and contemporary cooperation. It argues that shared historical and cultural resources underpin collective belonging through political interpretation, mutual recognition, and sustained social practices. National sovereignty and overlapping Eurasian, Turkic, Persian, Islamic, and other affiliations do not inherently preclude regional belonging. Consultative mechanisms developed since 2017 strengthen regional agency but do not demonstrate a corresponding consolidation of collective identity. The study locates the limits of regionalism in the gap between coordinated action and mutual recognition of membership in a political community, rather than insufficient supranational integration. It does not measure public identification and proposes examining elite narratives alongside public perceptions, cross-border interactions, and everyday experiences of belonging.

Keywords: Central Asia, regional identity, national narratives, regionalism, the idea of a region.

С.М. Парпиев*, А.Р. Утегенова, Ж.Д. Кошербаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com

Региональная идея без региональной идентичности? Национальные нарративы и пределы регионализма в Центральной Азии

Исследование посвящено вопросу о том, почему укрепление сотрудничества в Центральной Азии не всегда сопровождается формированием устойчивой региональной идентичности. Рассматривается, как национальные нарративы Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана способствуют становлению общего регионального «Мы» или препятствуют ему. Работа носит концептуально-аналитический характер и опирается на критическое обобщение исследований конструктивизма, национального строительства, идентичности и регионализма. Официальные заявления и политические инициативы используются для иллюстрации положений, но не составляют самостоятельной эмпирической базы. Региональная идея, регионализм и региональная идентичность разграничиваются. Их взаимосвязь раскрывается на материале советского национально-территориального устройства, национальных исторических нарративов и современных практик сотрудничества. Показано, что общее историческое и культурное наследие становится основой чувства принадлежности к региону благодаря политическому осмыслению, взаимному признанию и устойчивым социальным практикам. Суверенитет государств и их евразийские, тюркские, персоязычные, исламские и иные связи не исключают региональной идентичности. Развитие консультативных механизмов после 2017 года расширяет возможности самостоятельных действий региона, однако не свидетельствует о столь же глубоком укоренении общего «Мы». Научный вклад работы состоит в понимании пределов регионализма как разрыва между согласованными действиями государств и взаимным признанием принадлежности к политическому сообществу. Эти пределы не сводятся к недостаточной наднациональной интеграции. Исследование не оценивает распространённость региональной идентичности среди населения. Перспективным направлением становится сопоставление представлений элит с общественными взглядами, трансграничными связями и повседневным опытом региональной принадлежности.

Ключевые слова: Центральная Азия, региональная идентичность, национальные нарративы, регионализм, региональная идея.

Кіріспе

Соңғы жылдары Орталық Азияда саяси-экономикалық және әлеуметтік-мәдени байланыстар жанданып, мемлекетаралық үйлестіру тетіктері нығайып келеді. Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан ортақ дипломатиялық алаңдарда тарихи жақындық пен ынтымақты алға тартып, аймақтың халықаралық қатынастарда дербес әрекет етуіне мән беруде. Алайда бұл бетбұрыс бес елдің отыз жылдан астам уақыт бойы егемен мемлекеттілігін нығайтып, ұлттық тарихи нарративтері мен сыртқы саяси бағдарларын орнықтыруынан кейін жүріп отыр. Сондықтан бірлескен әрекеттің күшеюі орнықты аймақтық «Біздің» қалыптасқанын білдірмейді.

Аймақтық бірегейлік мәселесі саяси мәлімдемелерде де көтеріле бастады. Қасым-Жомарт Тоқаев Орталық Азияны тарихи тұрғыдан тұтас геосаяси және рухани кеңістік ретінде сипаттап, оның халықаралық дербестігін ортақ болашақ, егемендік және өзара құрмет қағидаларымен байланыстырды (Тоқаев, 2024). Шавкат Мирзиёев 2024 жылғы Консультативтік кездесуде

сауда, көлік, қоғамдық байланыстар мен саяси диалогтің дамуын «жалпыаймақтық бірегейліктің» қалыптасуымен сабақтастырса, 2025 жылы консультативтік тетікті «Орталық Азия қауымдастығы» атты стратегиялық форматқа айналдыруды ұсынды (Мирзиёев, 2024; 2025). Дегенмен елдердің басымдықтары әртүрлі. Атап айтқанда, Түрікменстан оң бейтараптық пен мемлекеттік дербестікті (Бердымухамедов, 2024), Тәжікстан сауда, көлік, энергетика және мәдени-гуманитарлық қатынастарды (Президент Республики Таджикистан, 2024), ал Садыр Жапаров өзара сенім мен саяси үйлестіруді күшейтуді алға тартады. Бұл мәлімдемелер аймақтық бірегейліктің толық қалыптасқанын емес, мемлекеттердің аймақтың саяси келбеті мен даму бағытын өздері айқындауға ұмтылысын көрсетеді.

Орталық Азия елдерін географиялық көршілік, тарихи және мәдени-тілдік байланыстар, кеңестік институционалдық мұра, ортақ инфрақұрылым мен қауіпсіздік мәселелері жақындастырады. Бірақ осы алғышарттар мен аймақтық ұйымдардың болуы ішкі экономикалық, қоғамдық және мәдени байланыстардың әлсіреуіне тосқауыл бола алмаған (Krasnopolsky, 2022,

pp. 3–4, 30–31). Ортақ мұраға саяси мән беріліп, ол ұлттық нарративтерде орнығып, қоғамдық тәжірибеде ұдайы жаңғырғанда ғана аймақтық бірегейліктің негізіне айналады. Бұл үдерісте рәміздер, тұрақты әрекет үлгілері мен институттардың рөлі маңызды (Журабоев, 2025, pp. 348–349). Ұлттық айырмашылықтар да ортақ бірегейлікке міндетті түрде кедергі келтірмейді. Бұл жерде ұлттық, азаматтық, еуразиялық және трансұлттық тиесіліліктер қатар сақталып, саяси жағдайға қарай әртүрлі мәнге ие болуы мүмкін (Laguette, 2021).

Аймақтың саяси келбетін қалыптастыруға ішкі бастамалармен бірге ресейлік, қытайлық, америкалық, еуропалық және түркілік жобалар да ықпал етті (Лапенко, 2014, pp. 15–21). Алайда аймақтық бірегейлікті сыртқы күштер ғана қалыптастыра алмайды (Урманбетова, 2021, pp. 224–225). Орталық Азия мемлекеттері сырттан ұсынылған ынтымақтастық тетіктеріне егемендік пен көпвекторлы саясат мүдделеріне сай іріктеп қатысады (Bourdais Park et al., 2023, pp. 175–181). Осы тұрғыдан консультативтік кездесулердің маңызы ұйымдық үйлестіруден кең. Олар аймақтық күн тәртібін белгілеуде бес мемлекеттің өз рөлі артып келе жатқанын аңғартады.

Ұлт қалыптастыру мен регионализмді зерттеу бағыттары көбіне бөлек дамып келеді. Алдымен ұлттық тарихтар мен ұлттық «Менге», екіншісі ынтымақтастыққа, институттар мен өзара тәуелділікке назар аударады. Бұл зерттеу жұмысы екі бағытты ұштастырып, бес мемлекеттің ұлттық нарративтерін, Орталық Азия туралы саяси түсініктерін және аймақтық ынтымақтастық тәжірибесін өзара байланыста қарастырады. Негізгі зерттеу сұрағы – *аймақ идеясы мен ынтымақтастық нығайғанымен, орнықты ортақ «Біз» неліктен қалыптаса бермейді және ұлттық нарративтер оның қалыптасуына қаншалықты мүмкіндік береді?*

Зерттеу жұмысы тұжырымдамалық-талдамалық сипатта жүргізіліп, конструктивизм, ұлттық бірегейлік, ұлт қалыптастыру және Орталық Азия регионализмі жөніндегі ғылыми әдебиетке сүйенеді. Саяси жарияланымдар мен президенттік баяндамалар аймақтың ресми дискурста қалай сипатталатынын көрсететін мысалдар ретінде ғана пайдаланылады. Сондықтан ресми риторика қоғамдық бірегейлікпен теңестірілмейді және халықтың өзін аймақпен қаншалықты бірегейлендіретіні бағаланбайды.

Зерттеу жұмысының алғашқы бөлімінде ұлттық бірегейлік, аймақ идеясы, регионализм және ұжымдық «Біз» арасындағы байланыс қарасты-

рылады. Келесі бөлімде ұлттық-аумақтық шекаралар мен ұлттық нарративтердегі жіктелудің қалыптасуы талданады. Соңғы бөлімде ұлттық «Мен», көршілер туралы түсініктер, өзге кеңістіктерге тиесілілік пен ынтымақтастық тәжірибесі салыстырылып, аймақтың саяси тұрғыдан қалыптасуы мен ортақ бірегейліктің орнығуы арасындағы алшақтық ашылады.

Орталық Азиядағы ұлттық «Мен» және аймақтық «Біз» ұғымдарының арақатынасына қатысты теориялық-әдіснамалық негіздер

Ұлттық бірегейлік, аймақ идеясы және регионализм төңірегіндегі ғылыми пікірталастар

Орталық Азиядағы аймақтық бірегейлік мәселесі бірнеше зерттеу бағытын тоғыстырады. Халықаралық қатынастардағы бірегейлік зерттеулері мүдделердің әлеуметтік негіздеріне, саяси «Біздің» шекаралары мен «Мен» және «Өзгенің» арақатынасына назар аударады. Посткеңестік ұлт қалыптастыру жөніндегі еңбектер ұлттық тарихтарды, рәміздер мен саяси қауымдастықтарды қарастырса, регионализм зерттеулері институттарды, өзара тәуелділікті, ықпалдастық пен сыртқы күштердің рөлін талдайды. Бұл бағыттардың айырмашылықтары мен қайшылықтарын анықтау Орталық Азияның географиялық кеңістік, саяси идея және ынтымақтастық алаңы ретінде орнығуы неліктен тұрақты аймақтық бірегейлікке ұласа бермейтінін түсінуге мүмкіндік береді.

Бірінші пікірталас ортақ белгілердің ұжымдық бірегейлікке айналу шарттарына қатысты. Кейбір зерттеулер ортақ тарихты, мәдени құндылықтарды, тілдік және діни жақындықты аймақтық бірегейлік пен ықпалдастықтың негізі ретінде қарастырады (Омаров, 2012, pp. 29–30). Конструктивистік көзқарас бұл байланыстың өздігінен орнамайтынын алға тартады. Wendt ұқсастық «Өзгені» жақын қабылдауға көмектескенімен, ұжымдық бірегейліктің қалыптасуына өзара тәуелділік, ортақ тағдыр түсінігі және өз әрекетін шектей білу де ықпал ететінін көрсетеді (Wendt, 1999, pp. 343, 356–357). Журабоев та аймақтық бірегейлікті ортақ тарих пен географияның тікелей нәтижесі емес, рәміздер мен институттар арқылы ұдайы жаңғыратын үдеріс деп түсіндіреді (Журабоев, 2025, pp. 344–346).

Екінші пікірталас ұлттық және аймақтық бірегейліктің арақатынасын қамтиды. Алғашқы посткеңестік зерттеулерде ұлттық мемлекеттіліктің нығаюы мен аймақтық бірігу көбіне бәсекелес үдерістер ретінде бағаланды. Кейінгі конструктивистік еңбектер олардың міндетті

түрде қайшы келмейтінін көрсетті. Норф бойынша, «Мен» мен «Өзге» арасындағы қатынас әуелден жаулыққа негізделмейді, ал ұлтшылдық дискурс мемлекеттің көршілеріне қатысты нақты саясатын алдын ала анықтамайды (Norf, 2002, pp. 219–220, 263–264). Ismayilov әлеуметтенудің ұлттық нарративтер мен мәдени түсініктерге сүйенетін ішкі арналарын халықаралық байланыстарда қалыптасатын сыртқы арналарынан ажыратады (Ismayilov, 2015, pp. 1–2). Осы тұрғыдан ұлттық бірегейлік кеңірек қауымдастыққа тиесілілікті қолдауы да, шектеуі де мүмкін.

Laquelle Қазақстан мысалында қазақ ұлтына, Қазақстан мемлекетіне және трансұлттық кеңістікке тиесіліліктің қатар сақталатынын көрсетеді. Олардың қайсысы басым болатыны аудитория мен саяси жағдайға байланысты (Laquelle, 2021, pp. 113–114). Демек, ұлттық бірегейліктің аймақтық бірегейлікті ығыстыруынан гөрі, Орталық Азияға тиесіліліктің мемлекеттің өзге кеңістіктік бағдарлары арасында қандай орын алатыны маңызды.

Үшінші пікірталас географиялық кеңістіктің саяси аймақ ретінде қалыптасуына арналған. Рәсе аймақты шекарасы өзгермейтін тұтастық емес, кеңістікті жіктеу, сыртқы саяси әрекет пен бірегейлік саясаты арқылы қалыптасатын құбылыс деп қарастырады (Rase, 2005, pp. 151–153). Diener мен Megoran Орталық Азия туралы географиялық түсініктердің империялық және кеңестік кезеңдерден посткеңестік «Үлкен ойын» пайымына дейін өзгергенін көрсетеді (Diener & Megoran, 2022, pp. 46–47). Kavalski бойынша, сыртқы күштердің әрбір аймақтық жобасы Орталық Азияның құрамы мен шекарасы туралы өзіндік түсінік ұсынып, оны сол күштердің өз бірегейлігімен байланыстырады (Kavalski, 2012, pp. 1–2). Лапенко да аймақтың қалыптасуына ықпал ететін ішкі және сыртқы жобалардың көптігін атап өтеді (Лапенко, 2014, pp. 16–21).

Төртінші пікірталас регионализм, институттардың орнығуы және бірегейлік арасындағы байланысты қарастырады. Krasnopolsky өзара тәуелділік алғышарттары мен көпжақты ұйымдардың болуы аймақішілік байланыстардың әлсіздігін жойып, ортақ бірегейлік қалыптастыра алмағанын көрсетеді (Krasnopolsky, 2022, pp. 3–4, 31–32). Bourdais Park, Adibayeva және Saagi сұхбат деректері негізінде регионализмге қатысты екі көзқарасты ажыратады. Оптимистік ұстаным ортақ белгілер мен бірегейліктің ынтымақтастықты нығайтатынына сүйенсе,

скептикалық ұстаным аймақтық ынтымақтың әлсіздігі мен институттардың дамуына сыртқы ықпалдың басымдығын алға тартады (Bourdais Park et al., 2023, pp. 15–16). Махмутова Орталық Азия үшін ұлтүстілік ықпалдастықтан гөрі егемендікті сақтай отырып үйлестірудің өміршең екенін тұжырымдайды (Махмутова, 2018, pp. 87–88).

Осы пікірталастар зерттеу жұмысының негізгі сұрағын нақтылайды. Басқаша айтқанда, тарихи ортақтық пен өзара тәуелділік қандай жағдайда ортақ саяси қауымдастыққа тиесілілікке ұласады? Мұны анықтау Орталық Азияны тек «біртұтас» немесе «бытыраңқы» аймақ деп бағалаудың шектеулігінен арылуға мүмкіндік береді.

Ортақ белгілерден саяси тиесілілікке өту мәселесі

Зерттеу жұмысы ортақ белгілер мен ұжымдық бірегейлікті ажыратуға негізделеді. Тарихи байланыстар, мәдени жақындық, географиялық көршілік пен трансшекаралық мәселелер өздігінен ортақ саяси «Бізді» қалыптастырмайды. Олар мемлекеттер осы ортақтықты бір қауымдастыққа тиесіліліктің негізі ретінде танығанда ғана бірегейлікке ұласады. Мәселен, ортақ тарих «біздің өткеніміз» деп қабылданып, бүгінгі ортақ мүдделермен және бірлескен болашақпен сабақтастырылуы қажет.

Осы тұрғыдан зерттеу жұмысында үш ұғым ажыратылады. Аймақ идеясы – Орталық Азияны ішкі байланыстары, ортақ мәселелері мен мүдделері және бірлескен болашақ мүмкіндігі бар кеңістік ретінде танытатын саяси түсінік. Регионализм – мемлекеттердің тұрақты аймақтық ынтымақтастығын ұйымдастыратын әрекет үлгілері, нормалар, институттар мен жобалар жиынтығы. Аймақтық бірегейлік – мемлекеттердің өздерін және бір-бірін ортақ аймақтық қауымдастықтың мүшелері ретінде тануы. Осындай өзара мойындау аймақтық «Бізді» ұдайы жаңғыртады. Бұл жіктеу ұлтүстілік бірегейлікті аяқталған күй емес, жоба, үдеріс және нақты жағдаймен байланыстыра қарастыратын Checkel мен Katzenstein ұстанымымен үндеседі (Checkel & Katzenstein, 2009).

Аталған айырмашылықтар Орталық Азиядағы үдерістерді классикалық ықпалдастық үлгісімен ғана түсіндірудің жеткіліксіздігін көрсетеді. Михайленко мен Сухроб ішкі және сыртқы тараптардың аймақтық тәртіп туралы түсініктері әртүрлі болғандықтан, аймақ қалыптастырудың

жергілікті, соның ішінде «батыстық емес» жолдарын ескеруді ұсынады (Михайленко & Сухроб, 2020, pp. 44–53). Орталық Азияның салалық ынтымақтастықтан ұлтүстілік ықпалдастыққа өтетін еуропалық жолды қайталауы міндетті емес. Регионализм үкіметаралық ынтымақтастық пен мемлекеттік егемендікті сақтай отырып та дами алады.

Ынтымақтастық тәжірибесі бірегейліктің қалыптасуына ықпал етуі мүмкін, бірақ бұл ықпалдың сипатын нақтылау қажет. Finnemore мен Sikkink нормалардың қалыптасуын, әлеуметтену арқылы таралуын және ішкі ұстанымға айналуын ажыратады. Демек, норманы ресми қабылдау оның саяси субъектінің өзін-өзі тануына сіңгенін білдірмейді (Finnemore & Sikkink, 1998, p. 898). Adler мен Pouliot практиканы жай қайталанатын мінез-құлық емес, қатысушылардың бір-бірінен не күтетіні туралы орныққан түсініктеріне сүйенетін, ортақ мағынасы бар әлеуметтік әрекет деп сипаттайды (Adler & Pouliot, 2011, pp. 7, 16). Мұндай әрекет мақсаттар мен құндылықтардың толық сәйкестігін талап етпейді, сондықтан ынтымақтастық пен бәсеке қатар сақталуы мүмкін.

Сондықтан институттардың орнығуы аймақтық бірегейлікке жағдай жасағанымен, оның қалыптасқанын дәлелдемейді. Бұл айырмашылық қазіргі ынтымақтастық тетіктерін аймақтық «Біздің» қалыптасу негізі ретінде бағалайтын көзқарастарды талдауда маңызды (Журабоев, 2025, pp. 346–350). Зерттеу жұмысында тұрақты бірлескен әрекеттің мемлекеттердің өзара күтулері мен түсініктерін өзгерту мүмкіндігі ескеріледі. Алайда оның болуы көршілердің мүдделері ортақ аймақтық мүдде ретінде қабылдана бастағанын білдіруге жеткіліксіз. Ортақ белгілердің саяси бірегейлікке айналуы оларға берілетін мағынаға және әлеуметтену барысына байланысты.

Ұлттық нарративтердегі «Мен» мен «Өзгенің» арақатынасы және аймақ бейнесі

Ортақтықтың саяси тиесілілікке ұласуын түсіну үшін ұлттық нарративті талдау қажет. Зерттеу жұмысында ол қауымдастықтың өткені, бүгінгі мен болашағын байланыстырып, ұлттық «Меннің» шекарасы мен сыртқы «Өзгелерге» қатынасын айқындайтын тұтас мағыналық жүйе ретінде қарастырылады. «Мен» және «Өзге» ұғымдарының ағылшынша Self және Other нұсқалары конструктивистік дәстүрмен байланысын нақтылау қажет болғанда ғана қолданылады. Бұл түсінік Lottholz ұсынған қоғамдық

елестету үлгілері (social imaginaries) тұжырымдамасымен үндеседі. Бейнелер, тарихи әңгімелер, дискурс пен күнделікті тәжірибе арқылы көрінетін мұндай үлгілер өткенді, бүгінді және болашақты сабақтастырады. Олар бір қоғамда қатар өмір сүріп, бәсекеге түседі әрі уақыт өте өзгереді (Lottholz, 2022, pp. 62–63, 75).

Laruelle Орталық Азия мемлекеттерінің «ұлттық өмірбаяндарын» мемлекет құру және саяси тәртіптің заңдылығын негіздеумен байланыстырады. Ұлттық тарих қауымдастықтың бастауын қазіргі мемлекеттілікпен және болашақ мұраттарымен сабақтастыратын бағдарға айналады (Laruelle, 2021, pp. 8–10). Қазақстан тәжірибесі ұлттық «Меннің» өзара ішінара қабысатын бірнеше өзін-өзі таныту үлгісін қамтитынын көрсетеді. Осыған байланысты, ұлттық бірегейліктің ішкі құрылымы біркелкі әрі өзгермейтін құбылыс болып саналмайды.

Норф ұстанымы бойынша, «Өзгенің» қалай қабылданатыны ұлттық өзін-өзі таныту жүйесінде оған берілетін орынға байланысты. Көрші мемлекет бір мезгілде мәдени тұрғыдан жақын қауым, егемен мемлекет, экономикалық серіктес және символдық бәсекелес ретінде танылуы мүмкін. Ұлтшылдық аймақтық «Бізге» өздігінен кедергі келтірмейді. Кедергі ұлттық нарратив қауымдастыққа тиесілілікті тұйық шеңбермен шектегенде, бірегейлік деңгейлерінің басымдығы мен тарихи мұраға қатысты талаптар өзара үйлеспегенде туындайды.

Аймақ бейнесін қалыптастыруда географиялық ұғымдар мен бейнелер де маңызды. Толипов көрсеткендей, «көпір», «жолайрық» тәрізді бейнелер мемлекеттің орналасуын ғана емес, саяси ролін де танытады (Толипов, 2015, pp. 38–39). Расе аймақты жіктеу оның шекарасы мен оған кімнің жататыны туралы түсінік қалыптастыратынын атап өтеді. Kavalski бұл үдерістегі сыртқы ықпалды ашады. Оған сәйкес, Орталық Азияны қамтитын әрбір аймақтық жоба оның халықаралық тәртіптегі орны туралы өзіндік нарратив ұсынады (Kavalski, 2012, pp. 1–2).

Зерттеу жұмысында алдымен ұлттық өзін-өзі таныту, кейін көршілер мен аймақ туралы түсініктер, соңында ортақ «Біздің» қалыптасу мүмкіндігі талданады. Бұл реттілік себеп-салдарлық үлгіні тексеруге емес, теориялық пікірталасты жүйелеуге арналған. Ұлттық «Менді» аймақтық тиесілілікпен ұштастыру мүмкіндігін сипаттайтын «бірегейліктердің үйлесімділігі» ұғымы да дербес теория немесе өлшем шкаласы емес, талдауды жүйелеуші құрал ретінде қолданылады..

Зерттеудің тәсілі мен интерпретациялық шектері

Зерттеу жұмысы тұжырымдамалық-талдамалық сипатта жүргізіліп, конструктивизм, ұлттық бірегейлік, ұлт қалыптастыру және Орталық Азия регионализмі жөніндегі ғылыми әдебиет пен негізгі пікірталастарды саралауға сүйенеді. Бес мемлекетті салыстыру ресми құжаттардың репрезентативті жиынтығын дербес кодтауға емес, бұрынғы зерттеулердің нәтижелерін сыни қорытуға негізделеді. Мемлекеттік тұжырымдамалар, саяси баяндамалар мен аймақтық декларациялар талдауды нақтылайтын мысалдар ретінде ғана қарастырылады. Олар дербес эмпирикалық негіз бола алмайды және себеп-салдарлық байланыстарды түпкілікті анықтауға жеткіліксіз.

Бұл тәсіл қорытындылардың қолданылу аясын нақтылауды талап етеді. Норф түсіндіруге негізделген зерттеуде материал толық қамтылды деп тұжырымдауға болмайтынын және анықталған дискурстардың қоғамдық әрі сыртқы саяси маңызы әрқелкі екенін ескертеді (Norf, 2002, pp. 219–220). Lottholz зерттеуші айқындаған мағыналық құрылымдарды дереккөздерге тәуелді, өзге материал негізінде қайта пайымдалуы мүмкін талдамалық идеал типтер деп қарастырады (Lottholz, 2022, p. 75). Дискурстық талдау да теориялық ұғымдар мен материалды түсіндіру тәсілінің үйлесуін қажет етеді; оны мәтіннен алдын ала белгіленген сөздер мен тұжырымдарды іздеумен шектеуге болмайды (Howarth & Torfing, 2005, pp. 1–3).

Ресми дискурста ұсынылған бірегейлікті адамдардың өзін белгілі бір қауымдастыққа жатқызумен ажырату маңызды. Қазіргі зерттеулер ұлттық жобалардың қоғамда қабылдануын сұхбаттар мен сауалнамалар арқылы зерделейді (Sharipova & Burkhanov, 2022, p. 101). Laruelle де ресми дискурспен қатар мемлекеттік емес дискурстар мен көпжылдық далалық зерттеу материалдарын қамтиды (Laruelle, 2021, pp. 9–10). Сондықтан саяси мәтіндермен шектелетін талдау халықтың аймақтық бірегейлігін бағалауға жеткіліксіз.

Осы зерттеу жұмысы ұлттық нарративтер, аймақ идеясы, ынтымақтастық тәжірибесі және ортақ «Біздің» қалыптасу мүмкіндігі арасындағы байланысты қарастырады. Бес ел тұрғындарының өзін Орталық Азиямен қаншалықты бірегейлендіретінін анықтау оның мақсатына кірмейді. «Ортақ тарих», «бауырлас халықтар» тіркестері, тұрақты саммиттер мен ортақ институттар аймақ идеясының саяси дискурста ор-

ныққанын аңғартуы мүмкін, бірақ қоғамдық бірегейліктің қалыптасқанын дәлелдемейді. Бұл айырмашылық аймақ идеясы мен қоғамдық тиесілілік сезімінің біркелкі дамымау мүмкіндігін талқылауға жол ашады. Зерттеу жұмысының атауында қойылған сұрақтың жауабы алдын ала белгіленбейді.

Орталық Азиядағы ұлттық кеңістіктер мен саяси шекаралардың тарихи қалыптасуы *Кеңестік кезеңдегі ұлттық-аумақтық құрылымдардың орнығуы*

Орталық Азия мемлекеттерінің өзара жақындығы мен саяси дербестігінің институционалдық негіздері едәуір дәрежеде ортақ. Кеңестік жүйе аймақты бірыңғай саяси, экономикалық және идеологиялық кеңістікке біріктіріп, кейін тәуелсіз мемлекеттерге айналған ұлттық-аумақтық құрылымдарды қалыптастырды. Бұл үдерісті біртұтас кеңістіктің жай бөлшектенуі немесе бұрыннан қалыптасқан бес ұлттық мемлекеттің заң жүзінде танылуы деп түсіндіру жеткіліксіз. Оның барысында тілдік, мәдени, әлеуметтік және аумақтық айырмашылықтар жаңа басқару жүйесінде қайта сараланып, саяси тұрғыдан бекітілді.

1924 жылғы ұлттық-аумақтық межелеу осы өзгерістің шешуші кезеңі болды. Бұхара мен Хорезм халық республикалары және Түркістан АКСР-і қайта ұйымдастырылып, кейін ұлттық республикалар мен автономиялар жүйесі құрылды. 1936 жылға қарай қазіргі бес мемлекеттің саяси картасының институционалдық негізі қаланды (Haugen, 2003, pp. 1–2). Әкімшілік бірліктерге титулдық ұлттардың атауы беріліп, аумақ пен ұлттық тиесілілік арасындағы байланыс бекіді. Шекаралар әкімшілік бөлініспен қатар ұлттық саяси кеңістіктерді ажырататын символдық мәнге ие болды.

Межелеудің себептері мен сипаты жөнінде тарихнамада ортақ пікір жоқ. Алғашқы түсіндірмелер оны Мәскеудің «бөліп ал да, билей бер» стратегиясымен және пантүркілік не жалпыаймақтық бірігуді тежеу ниетімен байланыстырды. Кейінгі зерттеулер жергілікті элиталардың, кеңеске дейінгі тиесілілік үлгілері мен аумақтық келіссөздердің ықпалын ашты. Haugen одақтық орталық негізгі тәртіпті белгілегенімен, нақты шешімдерге жергілікті саяси күштер мен халықтың өзін-өзі тану үлгілері де әсер еткенін көрсетеді (Haugen, 2003).

Ubiria қазақтар мен өзбектер мысалында ұлттық санаттарды орнықтырудағы кеңестік саясаттың рөліне басымдық береді. Ұлттық-аумақтық

институттар, халық санақтары, паспортта ұлтты көрсету, білім беру, ұлттық кадрлар даярлау, тіл нормаларын біріздендіру және мемлекеттік мәдени саясат икемді жергілікті, рулық, тайпалық, діни және аймақтық тиесіліліктердің орнына анағұрлым тұрақты ұлттық жіктелудің орнығуына ықпал етті (Ubiria, 2016, pp. 2–4). Сонымен бірге автор Haugen, Hirsch және Edgar еңбектеріндегі жергілікті элиталар мен кеңеске дейінгі ұжымдық бірегейлік үлгілерінің маңызын да ескереді (Ubiria, 2016, pp. 2–3).

Тәжікстан тәжірибесі аумақтық құрылым мен ұлттық бірегейліктің өзара ықпалын көрсетеді. Bergne бойынша, 1924 жылы Тәжік АКСР-інің, 1929 жылы Тәжік КСР-інің құрылуы дайын ұлттық мемлекеттілікті рәсімдеумен шектелмеді. Республика тілдік-мәдени ортақтықтың аумақтық негізі бар саяси қауымдастыққа айналуына ықпал етіп, ұлттық бірегейлікті орнықтыратын орта болды (Bergne, 2007).

Осылайша, кеңестік институттар ұлттық айырмашылықтарды жоқтан жасаған жоқ, бірақ оларды жіктеу жүйесі, басқару құрылымдары мен республикалық шекаралар арқылы тұрақтандырды. Аумақ қоныстану кеңістігі ғана емес, саяси тиесілілік пен белгілі бір қауымның сол жердің тарихи иесі ретінде танылуын айқындайтын өлшемге айналды.

Кеңестік мұра және ұлттық тарихтардың қалыптасуы

Ұлттық-аумақтық құрылымдарды орнықтыру оларды тарихи тұрғыдан негіздеуді қажет етті. Республика титулдық ұлттың атауымен белгіленген саяси-әкімшілік кеңестік ретінде құрылғандықтан, неліктен дәл осы қауымдастық аталған аумақтың тарихи субъектісі саналатынын түсіндіру керек болды. Сөйтіп, кеңестік пен уақыт өзара сабақтастырыла бастады. Қазіргі әкімшілік шекараның тарихи тамырын көрсетіп, оны өткенмен байланыстыру қажет еді.

Laguette кеңестік ұлттық саясаттың ұлт пен аумақ арасындағы байланысты тарихи сабақтастық идеясы арқылы негіздегенін көрсетеді. Ұлт белгілі бір аумақпен, тілмен, мәдениетпен және даму жолымен байланысқан тарихи қауымдастық ретінде қарастырылды. 1930 жылдардан бастап халықтарды ұлттық белгісі бойынша жіктеу жүйесі барған сайын қатаңдай түсті. Әкімшілік-аумақтық жүйені тиісті халықтардың шығу тегін, көне дәуірден бастау алатынын және тарихи сабақтастығын негіздеуге бағытталған академиялық мекемелердің қызметі толықтырды (Laguette, 2021, pp. 17-23).

Орталық Азиядағы кеңестік ұлт қалыптастыру саясаты халықты әкімшілік санаттарға бөлумен шектелген жоқ. Мәдениет те осы саясаттың негізгі нысандарының біріне айналды. Ubiria фольклор, музыка, киім үлгілері, әдебиет, тарихи жад пен жергілікті дәстүрлер элементтерінің іріктеліп, жүйеленіп, жалпыұлттық мәдени канонға енгізілгенін көрсетеді. Жергілікті және аймақтық практикалар «қазақ», «өзбек» немесе басқа халықтың ұлттық мұрасы ретінде қайта түсіндірілді. Соның нәтижесінде олар белгілі бір қауымға немесе жергілікті ортаға ғана тән құбылыс емес, тұтас титулдық ұлтты танытатын мәдени мұра ретінде қабылдана бастады (Ubiria, 2016, pp. 162-164). Осылайша, кеңестік ұлттық саналуандық саясаты айырмашылықтарды ортақ жүйеде жойып жіберген жоқ. Керісінше, білім беру, әдебиет, театр, музей ісі, тарихнама және визуалды мәдениет арқылы олардың институционалдық әрі символдық тұрғыдан жаңғыртылуына жағдай жасады.

Ұлттық тарихнаманың маңызы ерекше болды. Республикалар құрылғаннан кейін титулдық халықтарды саяси тұрғыдан жуырда ғана ұйымдасқан қауым ретінде емес, өз аумағымен ежелден байланысқан әрі тарихы терең халық ретінде танытатын дербес тарихи нарративтер қажет болды. Ubiria осы міндеттің күрделілігіне назар аударады. Кеңестік тарихшылардың алдында Орталық Азияның ортақ саяси және мәдени тарихын республикалардың ұлттық канондарына қалай бөліп енгізу керек деген мәселе тұрды (Ubiria, 2016, pp. 218-219). Ортағасырлық мемлекеттер, тарихи тұлғалар, мәдени орталықтар мен археологиялық мұралар қазіргі этносаяси жіктеулерден әлдеқайда бұрын пайда болғанына қарамастан, біртіндеп әртүрлі ұлттық генеалогияларға енгізілді.

Дәл осы кезеңде аумақтық шекаралар нарративтік межелермен толықты. Тарихи мұра ұлттық «Менді» қалыптастырудың негізгі ресурстарының біріне айналды. Әр саяси қауымдастыққа белгілі бір аумақпен бірге өзіндік тарихи бастау, ата-бабалар шежіресі, ұлттық тұлғалар пантеоны және дербес даму желісі телінді. Қазіргі мемлекеттік шекаралармен шектелмеген ортақ өткен біртіндеп ұлттық тарихи «өмірбаяндар» арасында бөлініп, қайта баяндалды.

Алайда бұл үдеріс ортақ кеңестік кеңестік аясында жүрді. Жаппай білім беру жүйесі, бірыңғай саяси институттар, экономикалық өзара тәуелділік, республикааралық қатынастың маңызды құралы болған орыс тілі, бүкілодақтық рәміздер және кеңестік жаңғыру республика-

ларды өзара байланыстырып отырды. Сонымен қатар әр республиканың өз академиялық, әдеби, мәдени және әкімшілік институттары болды. Сондықтан Akyildiz пен Carlson кеңестік мұраның екі қырын атап көрсетеді. Республикалық деңгейдегі ұлт қалыптастыру үдерісі кеңестік әлеуметтенудің анағұрлым ауқымды жобасы аясында жүзеге асты (Akyildiz & Carlson, 2014, pp. 4-5).

Осылайша, 1991 жылға қарай аймақ республикаларында ортақ кеңестік тарихи тәжірибе және сол кезеңде қалыптасқан институционалдық-мәдени мұра орнықты. Сонымен бірге олардың әрқайсысында осы ортақ тәжірибені өзінше түсіндіруге мүмкіндік беретін тұрақты ұлттық шеңберлер қалыптасып үлгерді. Тәуелсіздік бес ұлттық нарративті жоқтан құрған жоқ. Ол бұрыннан бар тарихи өзін-өзі таныту тәсілдерін жаңа саяси міндеттерге бейімдеді.

Тәуелсіздік жағдайында тарихты, жадты және кеңістікті қайта пайымдау

КСРО ыдырағаннан кейін Орталық Азия республикаларының саяси-құқықтық мәртебесі түбегейлі өзгергенімен, өткенді түсіндіру тәсілдері біртіндеп жаңарды. Ұлттық тарих кеңестік республика шеңберінде емес, егемен мемлекеттілікке жеткізген сабақтас үдеріс ретінде баяндала бастады. Laruelle ұлттық тарихи «өмірбаяндардың» негіздері 1940–1950 жылдары республикалық ғылыми ортада қалыптасқанын көрсетеді. Тәуелсіз мемлекеттер этногенез, тарихи аумақ пен мәдени сабақтастық туралы осы тұжырымдарды мұраға алып, империялық және кеңестік кезеңдерді жаңаша бағалады. Егемендік ұлттық дамудың заңды нәтижесі ретінде ұсынылып, ұлттың бастауын көне дәуірлерден іздеудің саяси маңызы артты (Laruelle, 2021, pp. 10–11, 32–34).

Ортақ міндетке қарамастан, ұлттық нарративтер тарихи баяндауды орталықтандыру дәрежесі, таңдалған рәміздер мен шежірелер, этностық және азаматтық негіздердің арақатынасы жағынан ерекшеленді. Өзбекстанда кеңестік ғылыми дәстүрге сүйенген мемлекеттік нарратив тарихи сабақтастықты, халықтың аумақпен байырғы байланысын және елдің аймақ тарихындағы орталық орнын дәріптеді (Laruelle, 2021, pp. 59–60). Тәжікстанда Саманилер мемлекеті ұлттық мемлекеттіліктің нышанына айналып, арийлік шежіре тарихи тамырдың тереңдігі мен түркітілдес ортадан өзгешелікті негіздеуге пайдаланылды (Laruelle, 2021, pp. 66–67).

Қазақстанда қазақтың этномәдени бірегейлігі қазақстандық азаматтық, еуразиялық және трансұлттық тиесілілікпен ұштасты. Жер-су атауларын өзгерту, ұлттық тұлғаларды ұлықтау және мемлекеттілік тарихын қайта бағалау кеңістікке ұлттық мән берді, бірақ өзге тиесілілік түрлерін ығыстырмады (Laruelle, 2021, pp. 113–117). Қырғызстанда мемлекеттік және ғылыми мекемелер тарихи баяндауды толық бақылай алмағандықтан, оның жергілікті, шежірелік және қоғамдық нұсқалары салыстырмалы дербестігін сақтады (Laruelle, 2021, pp. 92–95).

Түрікменстанда тарихи нарратив орталықтандырылып, билеуші тұлғасымен байланыстырылды. Ниязов тұсында тәуелсіздік, бейтараптық және «Рухнама» идеялары тоғысып, қазіргі мемлекет халықтың сан ғасырлық мұратының орындалуы ретінде көрсетілді. Аңыздағы Оғыз хан ұлттық шежіреге енгізіліп, империялық және кеңестік кезеңдер кейде дербестіктен айырылу мен ұлттық қасірет тұрғысынан түсіндірілді (Horák & Polese, 2016, pp. 159–164). Астана келбеті, монументтік сәулет, мемлекеттік рәсімдер мен президенттің өмірбаяны осы рәміздік жүйені толықтырды.

Осылайша, тәуелсіздік ұлттық тарихтарды егемен мемлекеттілік тұрғысынан қайта баяндауға негіз болды. Әр ел өткен дәуірлерді өзінше бағалап, ұлттық шекараларды саяси кеңістікте ғана емес, тарихи нарративте де орнықтырды.

Алайда ресми тарихнама қоғамдық жадпен толық сәйкес келмейді. Dadabaev Өзбекстан мысалында кеңестік кезең туралы жеке естеліктердің ресми түсіндірулермен қатар сақталатынын көрсетеді. КСРО саяси шектеулермен бірге әлеуметтік қорғалу, білімге қолжетімділік, жаңғыру және тұрмыс тұрақтылығымен де байланыстырылуы мүмкін (Dadabaev, 2016, pp. 20–22). Сондықтан тарихқа ұлттық-мемлекеттік сипат беру отбасылық жадты, буындар тәжірибесін және өзге қоғамдық түсініктерді жоймайды. Олар ресми тарихнаманы толықтыруы да, оған қайшы келуі де мүмкін.

Ортақ тарихи кезеңнің аймақтық жақындық пен ұлттық межелеудегі орны

Аймақтық «Біз» мәселесі тұрғысынан алғанда, негізгі мәселе Орталық Азия халықтарының ортақ өткені болған-болмағанында емес, сол өткеннің кімге тиесілі деп танылатынында және қандай саяси санаттар арқылы түсіндірілетінінде. Тарихи байланыстардың саяси мәні алдын ала айқындалмайды және олар өздігінен

аймақтық тұтастық қалыптастырмайды. Бір ғана тарихи мұра аймақтық жақындықтың да, ұлттық айрықшалықтың да, символдық бәсекенің де негізіне айналуы мүмкін.

Мұндай екіұдай сипат кеңестік жоба аясында-ақ байқалды. Ubiqia республикалар құрылғаннан кейін тарихшылардың алдында Орталық Азияның ортақ саяси және мәдени тарихын жекелеген ұлттық канондар арасында бөлу мәселесі тұрғанын көрсетеді (Ubiqia, 2016, pp. 218-219). Мауараннахрдың, дала өңіріндегі саяси құрылымдардың, Ферғана аңғарының, Бұхараның, Самарқанд пен Хиуаның тарихы XX ғасырдағы мемлекеттік шекаралар аясында өрбіген жоқ. Соған қарамастан, ұлттық тарихнама өзара сабақтас осы өткенді біртіндеп жекелеген ұлттық тарихтардың құрамына енгізе бастады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін тарихи мұраны ұлттық шеңберлерге бөлу егемен мемлекеттілікті негіздеудің бір тетігіне айналды. Бұл құбылыс әсіресе өзбек және тәжік ұлттық нарративтерінен айқын көрінеді. Laguelle өзбек ұлттық нарративінде Мауараннахр мен Түркістан мұрасының едәуір бөлігін өз ұлттық тарихының құрамына енгізуге ұмтылыс байқалатынын көрсетеді. Алайда тәжік және өзбек мәдениеттерінің ғасырлар бойы өзара астасуы ұлттық тарихтарды қатаң шекарамен бөлу ұстанымына сәйкес келе бермейді (Laguelle, 2021, pp. 59-60). Тәжік ұлттық нарративінде Саманилер мемлекеті тарихи мемлекеттілік дәстүрінің басты айғақтарының біріне айналды. Дегенмен оның саяси және мәдени мұрасының маңызды орталықтары болған Бұхара мен Самарқанд қазіргі Тәжікстан аумағынан тыс орналасқан (Laguelle, 2021, pp. 66-67). Сондықтан мәдени дәстүрлердің жақындығы ортақ мұра туралы түсінікті ғана емес, сол мұраның заңды саяси мұрагері атану жолындағы бәсекені де туындатуы мүмкін.

Өткенді ұлттық тұрғыдан қайта пайымдау аймақтық өзара байланысты толық жояды деген сөз емес. Akyildiz пен Carlson тәуелсіз мемлекеттердің ортақ кеңестік мәдени қордың едәуір бөлігін сақтап отырғанын көрсетеді. Оған тарихнамалық үлгілер, әдеби канондар, Екінші дүниежүзілік соғыс туралы жад, көркемдік стильдер мен мәдени практикалар кіреді. Алайда бұл мұра енді негізінен ұлттық шеңберде түсіндіріліп, көрші қоғамдарды символдық тұрғыдан ажырату үшін де пайдаланылуы мүмкін (Akyildiz & Carlson, 2014, pp. 3-4).

Тарихи мұраны түсіндірудегі қайшылықтар ресми тарихнама мен қоғамдық жадтың сәйкес

келмеуінен де байқалады. Dadabaev адамдардың кеңестік дәуір туралы естеліктері ресми посткеңестік тарихнамаға үнемі сәйкес келе бермейтінін көрсетеді (Dadabaev, 2016, pp. 20-22). Сондықтан бес ұлттық тарихтың қалыптасуын бұрынғы байланыстардың толық үзілуі деп түсінуге болмайды. Дәлірек айтқанда, бір өткенге қатысты тарихи жадтың бірнеше үлгісі мен оны саяси мұра ретінде иеленудің әртүрлі тәсілдері қабаттаса сақталады.

Осылайша, Орталық Азияның тарихи мұрасы екі қырлы сипатқа ие. Кеңестік жүйе аймақ мемлекеттеріне ортақ институционалдық, мәдени және әлеуметтік тәжірибе қалдырумен қатар, ұлттық-аумақтық шеңберлерді де орнықтырды. Соның нәтижесінде ортақ тәжірибе жекелеген ұлттық тарихи нарративтер аясында түсіндіріле бастады. 1991 жылдан кейін бұл нарративтер егемен мемлекеттіліктің заңдылығын негіздеудің басты құралдарына айналды. Демек, аймақтық «Бізге» қатысты мәселе ортақ өткеннің жоқтығынан емес, сол өткенді саяси мұра ретінде әрқалай түсіндіру мен иеленуден туындайды.

Тарихи жақындық аймақтық бірлікке де, саяси бытыраңқылыққа да міндетті түрде әкелмейді. Ол ортақ оқиғалардан, рәміздерден, кеңістіктер мен мәдени бейнелерден тұратын қор қалыптастырады. Алайда бұл қордың саяси мәні оның ұлттық нарративтерге қалай енгізілетініне байланысты. Посткеңестік кезеңнің басында Орталық Азия халықтарына ортақ ауқымды тарихи мұра сақталды. Бірақ оның едәуір бөлігі институционалдық тұрғыдан орныққан ұлттық көзқарастар аясында түсіндіріліп үлгерген еді. Сондықтан негізгі мәселе аймақ мемлекеттерінде аймақтық тиесілілікті қалыптастыруға қажетті тарихи мұраның бар-жоғында емес, қазіргі ұлттық нарративтер сол мұраны Орталық Азияға ортақ «Біз» ұғымын қалыптастырудың негізі ретінде түсіндіруге мүмкіндік бере ме дегенге саяды.

Қазіргі Орталық Азияның ұлттық нарративтері, аймақ идеясы және регионализмнің шектері

Қазіргі Орталық Азия егемен мемлекеттілігі орныққан бес елден тұрады. Сондықтан аймақтық «Біздің» қалыптасуы бұрынғы бірлікті қалпына келтірумен шектелмейді. Аймаққа тиесілілік қалыптасқан мемлекеттік шекаралармен, ұлттық тұлғалар жүйесімен, тарихи жад саясатымен және әр елдің халықаралық орны туралы түсініктерімен үйлесуі қажет.

Laruelle Орталық Азия мемлекеттерін геосаяси үдерістерге белсенді қатысатын, сыртқы саясатын ұлттық бірегейлік пен биліктің заңдылығын нығайтуға пайдаланатын субъектілер ретінде қарастырады. Олардың сыртқы саяси айырмашылықтары материалдық мүдделермен қатар өзін-өзі таныту ерекшеліктеріне де байланысты (Laruelle, 2013, pp. 6–7). Central Peripheries еңбегінде бұл байланыс ұлттық тарихи «өмірбаяндар» арқылы ашылады. Тарихи өткенді баяндау мемлекет құруға және саяси тәртіпті заңды етіп көрсетуге қызмет етеді (Laruelle, 2021, pp. 8–9).

Алайда ұлттық бірегейліктің нығаюы аймақтық бірегейліктің әлсіреуін білдірмейді. Негізгі сұрақ – орныққан ұлттық «Мен» үлгілері Орталық Азияны ортақ саяси тиесілілік кеңістігі ретінде қабылдауға қаншалықты мүмкіндік береді?

Бес ұлттық «Мен» концепциясының тарихи, егемендік және әлемдегі орны

Ұлттық «Мен» қауымдастықтың тарихи бастауы, саяси шекарасы және халықаралық орны туралы түсініктерді біріктіреді. Сыртқы саясат осы түсініктерді танытса, ұлттық нарратив сыртқы саяси таңдауларды негіздейді. Орталық Азиядағы ұлттық жобаларда мемлекет ұлттың саяси ұйымы ретінде қабылданып, оның егемендігі тарихи сабақтастық арқылы дәйектеледі (Laruelle, 2021, pp. 8–9). Сондықтан регионализмнің мүмкіндіктеріне ұлттық ерекшелікті дәріптеу ғана емес, егемендіктің басымдығы да ықпал етеді.

Аймақтық тиесілілік посткеңестік ұлт қалыптастырудың осы нәтижелерін ескеруі қажет. Ұлттық бірегейліктің өзі де біркелкі емес. Мысалы, ресми үлгілер, қоғамдық түсініктер, этномәдени бағдарлар мен азаматтық тиесілілік арасында айырмашылықтар бар (Sharipova & Burkhanov, 2022, pp. 101–113). Ұлттық «Мен» өзара бәсекелес, институционалдық қолдауы әркелкі өзін-өзі таныту үлгілерін қамтиды.

Ұлттық бағдарларды бағалауда тарихи жағдайды ескеру маңызды. Laruelle-дің 2013 жылғы зерттеу жұмысы халықаралық мойындалу мен дербестікке ұмтылыс аймақтық құрылымдарға сақтықпен қараумен ұштасқан кезеңді сипаттайды (Laruelle, 2013, pp. 7–9). Бұл пайым 1990–2000 жылдардағы алшақтықты түсіндіреді, бірақ 2017 жылдан кейінгі өзгерістерге байланысты оны регионализмнің мүмкін еместігінің дәлелі ретінде қолдануға болмайды. Ол кейінгі бетбұрыстарды салыстыруға негіз болады.

Қазақстанда неоеуразиялық бағдар мен орталықазиялық регионализм ұзақ уақыт ішінара бәсекелесе дамыды. Ел аймақтық ынтымақтастықты қолдай отырып, Ресеймен қатынасқа, посткеңестік ықпалдастыққа және Еуропа мен Азия арасындағы байланыстарға дербес мән берді. «Шығыс пен Батыс арасындағы көпір», «Орталық Еуразияның қақпасы» бейнелері осы сыртқы саяси бағдарды ұлттық өзін-өзі танытумен сабақтастырды (Anceschi, 2020, pp. 49–50, 67–71).

Өзбекстанның аймақтағы орны өзгеше негізделді. Laruelle Каримовтың Түркістан жобасы мен Назарбаевтың Еуразия жобасын аймақтың саяси-мәдени келбетін айқындауға бағытталған бәсекелес бастамалар ретінде салыстырады. Алғашқысы түркі-мұсылмандық тарихи кеңістікке, екіншісі ресейлік мұра мен азиялық жаңғыруды қамтитын Еуразия түсінігіне сүйенді (Laruelle, 2013, pp. 11–12). Екі жоба да ұлттық ұстанымнан туындап, өз мемлекетін аймақтың бағытын айқындайтын орталық ретінде танытты.

2016 жылдан кейін Өзбекстан Орталық Азияға басымдық беріп, тату көршілік, қауіпсіздік, экономикалық өзара тәуелділік пен көлік байланыстарын алға шығарды. Хакимов бұл бетбұрысты 2017 жылдан кейін мемлекеттер мен қоғамдар арасындағы қатынастарды қалпына келтірумен байланыстырады (Хакимов, 2021, pp. 78–80). Аймақтық жақындасу елдің ұлттық мүддесін іске асыру жолына айналды. Өзбекстанның дамуы көршілермен тұрақты байланысқа тәуелді.

Түрікменстанда ұлттық мемлекеттілік туралы нарратив тұрақты бейтараптықпен сабақтасады (Laruelle, 2013, p. 12). Бұл ұстаным аймақтан толық оқшаулануды білдірмейді. Ел қатаң саяси міндеттемелерден сақтана отырып, көлік, инфрақұрылым және экономика салаларында ынтымақтаса алады. Мұнда аймақтық қатынастар саяси дербестікті сақтау талабымен үйлестіріледі.

Тәжікстан тәжірибесі ортақ «Біздің» тек түркілік негізбен шектелмейтінін көрсетеді. Тәжік ұлттық бірегейлігінде парсылдік мәдениет маңызды орын алады (Laruelle, 2013, p. 12). Ресми ұлттық саясат көне тарихты, тілді, арий-саманилік сабақтастық пен мәдени ерекшелікті дәріптейді (Sharipova & Burkhanov, 2022, pp. 107–108). Демек, аймақтық бірегейлік этностық және тілдік әртүрлілікті қамти алатындай негізде қалыптасуы қажет.

Осы айырмашылықтар Лаумулиннің ұлттық мемлекет құру республикаларды алшақтатып, біртұтас орталықазиялық бірегейлік қалыптастырмады деген тұжырымын нақтылауға мүмкіндік береді (Лаумулин, 2016, pp. 95–96). Ұлттық бағдарлардың алшақтығы аймақтық бірегейліктің қалыптасу мүмкіндігін жоймайды. Ортақ саяси «Біз» өзіндік ерекшеліктерін сақтаған бірнеше ұлттық «Менді» қамти алады. Оның орнықтылығы ұлттық бірегейліктердің әлсіреуіне емес, аймақтық тиесіліліктің егемендікпен үйлесуіне байланысты.

Көршілік қатынастардағы жақындық, алшақтық және символдық бәсеке

Мәдени жақындық пен экономикалық байланыстарға қарамастан, көрші мемлекет саяси «Өзге» болып қала алады. Ұлттық нарративтердің ішінара қабысуы ортақ тарихи тұлғалар, мәдени орталықтар, көлік бағыттары мен аймақтық көшбасшылық үшін бәсекеге де негіз болады. Laquelle Қазақстан мен Өзбекстанның 1990 жылдардағы қатынастарынан осы екіұдайлықты көрсетеді. Аймақ идеясы екі елді жақындастырып қана қоймай, оның саяси мәнін айқындау және символдық орталығы атану жолындағы бәсекені күшейтті (Laquelle, 2013, pp. 11–12). Мұндай бәсеке аймақтың екі мемлекет үшін де маңызды болғанын аңғартады.

Толипов талдаған «көпір», «дөліз», «жолайрық» бейнелері де осы қайшылықты ашады. Аймақ елдері Жібек жолы мен Еуразияны байланыстырушы рөлін ортақ рәміздік тіл арқылы сипаттағанымен, әрқайсысы өз аумағын басты қатынас торабы ретінде танытуға ұмтылады (Толипов, 2015, pp. 39–40). Демек, ортақ рәміз ортақ бірегейлікті білдірмейді. Жібек жолы Орталық Азияның тұтас бейнесін де, Қазақстан мен Өзбекстанның ұлттық келбетін де, Қытайдың аймақтық жобасын да таныта алады. Оның саяси мәні қолданылу тәсіліне байланысты.

Сыртқы көлік желілеріне қосылу да аймақшілік байланысты міндетті түрде нығайтпайды. Толипов әлемдік торапқа айналуға ұмтылған мемлекеттердің тікелей көршілерімен байланысқа жеткілікті көңіл бөлмеуін сынап, аймақтың нақты және рәміздік байланыстарын қалпына келтіруді ұсынады (Толипов, 2015, pp. 44–45). Бәсекелес инфрақұрылымдық жобалар ортақ географиялық мүмкіндіктерді жекелеген мемлекеттердің дербестігін арттыруға бағыттауы мүмкін.

Алайда 2017 жылдан кейін көлік қатынастарының қалпына келуі, трансшекаралық алмасу-

дың жеңілдеуі және тұрақты жоғары деңгейдегі кездесулер көршілікті дамытуға жаңа жағдай туғызды (Хакимов, 2021, pp. 79–80). Шекаралар саяси бөлініс ретіндегі маңызын сақтай отырып, келісім арқылы реттелетін байланыс кеңістігіне айнала бастады. Аймақтық «Біз» тұрғысынан бұл көршінің дербестігін жоюды емес, оны ортақ қауымдастыққа жататын саяси серіктес ретінде қабылдауды білдіреді.

Dadabaev халықаралық қатынастарды отарсыздандыру тұрғысынан талдап, көршілік, бауырластық, сабыр, бейресми кеңесу және аға буын саясаткерлердің беделін аймақтық қатынастарды реттейтін нормалар ретінде қарастырады (Dadabaev, 2022, pp. 24–25). Бұл тәсіл дәстүрді дәріптеумен шектелмей, егемендікті сыртқы ықпалдан қорғанумен қатар көршілік тұрақтылығына жауапкершілік деп түсіндіруге мүмкіндік береді.

Дегенмен тарихи-мәдени байланыстар нақты мүдде қайшылықтарын жоймайды. Рахимов су пайдалану, шекара, аймақшілік сауда және мемлекетаралық үйлестірудегі шешілмеген мәселелерге назар аударады (Рахимов, 2021, pp. 340–342). Сондықтан мәдени жақындық ресурстар мен пайданы бөлуге қатысты келісімдердің орнын баса алмайды. Көршілік қатынастарға сыртқы мәдени-саяси ықпалдар да әсер етеді. Орталық Азия елдері ресейлік, қытайлық, батыстық және өзге ықпалдарды іріктеп қабылдап, ұлттық міндеттеріне бейімдейді (Бектурганова, 2026, pp. 128–130).

Осылайша, жақындық ынтымақтастыққа да, ортақ мұра мен рәміздерді иелену бәсекесіне де негіз бола алады. Аймақтық бірегейліктің орнығуы бәсекенің жойылуына емес, оның көршілерді ортақ саяси кеңістіктің мүшелері ретінде мойындаумен үйлесуіне байланысты.

Орталық Азияның саяси идея ретінде қалыптасуы

Орталық Азия саяси идея ретінде географиялық орналасуды ғана емес, осы кеңістікте бірлесіп әрекет етудің мәнін де білдіреді. Зерттеушілер оның қалыптасуын әртүрлі түсіндіреді. Бір бағыт тарихи жақындық пен экономикалық өзара тәуелділікке, екіншісі саяси тәжірибе, институттар мен өзара мойындауға, үшіншісі сыртқы күштердің ықпалына басымдық береді.

Лапенко КСРО ыдырағаннан кейін аймақтың шекарасы мен саяси мазмұны ішкі және сыртқы бастамалар арқылы айқындалғанын көрсетеді. АҚШ «Үлкен Орталық Азия» тұжы-

рымдарын ұсынса, Түркия аймақтың бір бөлігін түркі әлемімен, Қытай Жібек жолымен, Ресей посткеңестік және еуразиялық кеңістікпен байланыстырды. Алайда бес мемлекеттің өзін Орталық Азияға жатқызуы оның дербес саяси кеңістік ретіндегі негізін сақтады (Лапенко, 2014, pp. 15–21).

Kavalski бойынша, сыртқы күштердің аймақтық жобалары олардың өз нормалары, құндылықтары мен саяси ұстанымдарын танытады. ЕО, Қытай, Үндістан және басқа тараптар осы жобалар арқылы өз «Менін» және Орталық Азия туралы «Өзге» бейнесін қалыптастырады (Kavalski, 2012, pp. 1–2). Бұл аймақ туралы түсініктерде сыртқы көзқарастардың басым болу қаупін туғызады. Дегенмен Урманбетова атап өткендей, аймақтық бірегейлікті сырттан қалыптастыру мүмкін емес. Сыртқы тараптардың аймақ бірлігі мен шекарасы туралы түсініктері жергілікті ұстанымдармен сәйкес келе бермейді (Урманбетова, 2021, pp. 224–225). Сыртқы жобалар ықпал еткенімен, ортақ «Біз» аймақ мемлекеттері мен қоғамдарының өзара мойындауына сүйенеді.

2017 жылдан кейін бес мемлекеттің аймақтық қатынастарды өз бастамаларымен дамытуға ұмтылысы күшейді. Хакимов бұл бетбұрысты 2017 жылғы бастамамен, 2018–2019 жылдардағы алғашқы консультативтік кездесулермен және тікелей байланыстардың кеңеюімен сабақтастырады (Хакимов, 2021, pp. 79–80). Сыртқы ықпал сақталғанымен, кездесулерді аймақ елдерінің өздері ұйымдастыруы маңызды өзгеріс болды. Олардың мәні қабылданған шешімдермен шектелмейді. Тұрақты кездесулер бес мемлекетті дербес саяси қауым ретінде танытатын түсінікті жаңғыртады.

Алайда аймақтық күн тәртібін дербес белгілеу мен ортақ бірегейлік – бөлек құбылыстар. Чжао Орталық Азия мемлекеттерінің дипломатиялық таңдау мүмкіндіктері кеңейіп, ұжымдық әрекет тетіктері нығайғанын көрсетеді (Чжао, 2025, pp. 64–65). Мұндай қабілет мемлекеттердің бірге әрекет ете алатынын аңғартады, ал бірегейлік олардың өздерін ортақ саяси қауымдасстықтың мүшелері деп тануын талап етеді.

«5+1» форматтары да осы айырмашылықты көрсетеді. Олар Орталық Азияның халықаралық деңгейде тұтас аймақ ретінде танылуын күшейтеді, бірақ сыртқы серіктеспен қатынас орнату мақсатына негізделеді. Bourdais Park, Adibayeva және Saagi аймақ елдерінің мұндай форматтарға іріктеп қатысатынын атап өтеді. Мемлекеттер

көпжақты ынтымақтастықты егемендік пен тұрақтылықты сақтауға және сыртқы байланыстарын әртараптандыруға пайдаланады (Bourdais Park et al., 2023, pp. 175–181). Сондықтан регионализмді тек сырттан таңылған немесе тек іштен қалыптасқан үдеріс деп түсіндіру жеткіліксіз.

Dadabaev Орталық Азияны зерттеуді отарсыздандыру аясында аймақ елдерін саяси тәжірибесін түсіндіретін төл ұғымдар қалыптастырушы субъектілер ретінде тануды ұсынады (Dadabaev, 2022, pp. 24–25). Осы тұрғыдан олардың еуропалық немесе өзге үлгілерге сәйкестігін бағалаумен қатар, аймақтық ынтымақтастықтың қандай өзіндік жолын қалыптастырып жатқанын анықтау қажет.

Қазіргі аймақ идеясы бес мемлекеттің көршілік қатынастарға ортақ саяси мән беріп, Орталық Азияның даму бағытын өздері айқындауға ұмтылысын білдіреді. Бұл – сыртқы жобалардың басымдығынан аймақ елдерінің бастамашылдығына қарай бетбұрыс. Дегенмен оны орныққан ұжымдық бірегейлікпен теңестіруге болмайды.

Орталық Азия, Еуразия және саяси тиесіліліктің өзге шеңберлері

Аймақтық «Біз» Еуразия, посткеңестік кеңістік, түркі әлемі, ислам уммасы, парсытілді орта және жаһандық байланыстармен сабақтаса қалыптасады. Laquelle Орталық Азия мемлекеттері серіктесіне және саяси жағдайға қарай өздерінің посткеңестік, мұсылмандық, азиялық, еуропалық немесе түркілік қырларын алға шығаратынын көрсетеді (Laquelle, 2013, pp. 9–11). Мұндай икемділік олардың тарихи-саяси байланыстарының көпқырлылығын білдіреді.

Қазақстанда орталықазиялық және еуразиялық тиесілілік қатар орнығып, олардың саяси маңызы кезеңге қарай өзгеріп отырды. Anceschi Еуразияны елдегі ұлт қалыптастыру үдерісін халықаралық стратегиямен байланыстыратын саяси нарратив ретінде талдайды (Anceschi, 2020, pp. 49–50, 67–71). Кузнецованың баяндауынша, Толипов Қазақстанды Орталық Азиядан алшақтататын ұстанымды сынап, тәуелсіздік бес мемлекеттің тарихи-саяси өзара тәуелділігін жоймағанын алға тартады (Толипов, 2006; Кузнецова, 2007, pp. 19–25). Орталық Азияны бес «станның» тұтастығы ретінде қарастыру қалыптасқан бірегейлікті сипаттаудан гөрі, аймақтық тиесілілікке басымдық беруге үндейтін нормативтік ұстанымды білдіреді.

Түркі әлемі аймақтағы төрт түркітілдес мемлекетті жақындастырғанымен, оның ауқымы

Орталық Азиядан кең және Тәжікстанды тілдік ортақтық негізінде қамтымайды. Сондықтан түркілік байланыстың күшеюін аймақтық «Біздің» нығаюымен теңестіруге болмайды. Эгамбердиев пен Миягоши «Тұран» тұжырымдамасы мен «аумақтық тұзақ» сыны арқылы аймақты адамдар, идеялар, тілдер мен мәдениеттер алмасатын кеңістік ретінде қарастыруды ұсынады (Эгамбердиев & Миягоши, 2025, pp. 153–155). Дегенмен зерттеу жұмысында бұл тәсілдің шектеуі ескеріледі. Символдық кеңістіктің кеңеюі бес мемлекеттен тұратын Орталық Азияның саяси ерекшелігін көмескілендіруі мүмкін.

Қытай регионализмі де аймақ туралы балама түсінік ұсынады. Ван Юэ Қытай мен Орталық Азия ынтымақтастығын экономикалық байланыстарды институттық тұрғыдан бекіту, ортақ нормалар мен «тағдыры ортақ қауымдастық» идеясын ұштастыру әрекеті ретінде сипаттайды. Бұл жоба ресейлік, батыстық және түркілік ықпалдармен өзара байланысып, аймақтың саяси мәнін айқындауда бәсекеге түседі (Ван, 2025, pp. 145–146, 150–151).

Орталық Азия елдері сыртқы жобаларды өз мүдделеріне бейімдейді. Бектурганова мәдениет пен білім беру салаларындағы ықпалдардың іріктеліп қабылданып, ұлттық идеологияны нығайтуға пайдаланылуы мүмкін екенін көрсетеді (Бектурганова, 2026, pp. 128–130). Демек, аймақтағы әртүрлі бағдарлар сыртқы күштер бәсекесімен қатар, жергілікті мемлекеттердің таңдауынан да туындайды.

Лу Фэннің «өзгермелі кеңістіктік бірегейлік» ұғымы аймақ шекараларының тарихи өзгерістерін және тәуелсіздік түсындағы жаңа мемлекеттік бағдарларды қамтиды (Лу, 2024, pp. 201–207). Өркениеттік алғышарттарға сүйенетін бұл ұғымды сақтықпен қолданған жөн, бірақ ол саяси тиесіліліктің мемлекеттік шекарамен шектелмейтінін түсіндіруге көмектеседі.

Михайленко мен Сухроб аймақтағы бәсекелес жобаларды салыстырып, ресейлік тәсілдің посткеңестік аумақ пен институттарға, ал қытайлық тәсілдің нақты міндеттерге бағытталған желілік байланыстарға сүйенетінін көрсетеді (Михайленко & Сухроб, 2020, pp. 50–51). Осы айырмашылықтар ынтымақтастықтан ұлтүстілік ықпалдастыққа өтетін еуропалық жолды әмбебап өлшем ретінде қолданудың жеткіліксіздігін аңғартады.

Бірнеше кеңістікке қатар тиесілі болу аймақтық бірегейлікке өздігінен кедергі келтірмейді. Қазақстан орталықазиялық және еуразиялық, Өзбекстан орталықазиялық және түркілік, Тә-

жікстан орталықазиялық және парсытілді байланыстарын ұштастыра алады. Негізгі мәселе – осы байланыстардың саяси салмағы мен қандай жағдайда басымдық алатыны. Аймақтық бірегейлік Орталық Азияға тиесілілік көршілермен қатынасқа айрықша саяси мән беріп, өзара міндеттер мен жауапкершілік туралы түсінікке айналғанда орнығады.

Ынтымақтастық аймақтық «Бізді» қалыптастыра ала ма?

Ынтымақтастықтың кеңеюі ұжымдық бірегейліктің қалыптасқанын дәлелдемейді, бірақ оның қалыптасуына ықпал етуі мүмкін. Негізгі сұрақ – тұрақты бірлескен әрекет мемлекеттердің өздері мен көршілері туралы түсініктерін өзгерте ала ма? Ғылыми әдебиетте бұған қатысты үш ұстаным бар.

Тарихи-мәдени тәсіл географиялық жақындықты, ортақ құндылықтарды, тарихи байланыстарды, тілдік туыстық пен ортақ қауіптерді аймақтық бірегейлік пен ықпалдастықтың жеткілікті негізі деп қарастырады (Омаров, 2012, pp. 29–30). Алайда бұл тәсіл ортақ мұраның саяси қауымдастыққа қалай негіз болатынын толық ашпайды. Бір мұраның неліктен ұлттық, аймақтық, түркілік, посткеңестік немесе исламдық тұрғыдан түсіндірілетіні қосымша талдауды қажет етеді.

Функционалдық тәсіл ынтымақтастықты нақты қажеттіліктермен байланыстырады. Махмутова мемлекеттер ұлтүстілік құрылымдарға өкілеттік беруге дайын болмаса да, экономикалық, экологиялық, инфрақұрылымдық және қауіпсіздік мәселелері оларды жақындастыратынын көрсетеді. Сондықтан Орталық Азияға тұрақты үйлестіру мен көпжақты серіктестікке негізделген үлгі сәйкес келуі мүмкін (Махмутова, 2018, pp. 78–80, 85–87). Чукубаев пен Кыдырбекова да ресми регионализмді сауда, көші-қон, трансшекаралық алмасулар және мемлекеттік емес қатысушылар байланысы арқылы жүретін аймақтанудан ажыратады. Демек, аймақтық қоғамдық байланыстар ірі ықпалдастық институттарыңыз да дами алады.

Конструктивистік-институционалдық тәсіл ортақ белгілерге саяси мән беруді, оларды рәміздер мен институттар арқылы орнықтыруды алға тартады (Журабоев, 2025, pp. 348–349). Зерттеу жұмысының ұстанымына жақын бұл тәсіл тарихи-мәдени ортақтықтың бірегейлікке ұласуын түсіндіреді. Дегенмен институттар әлеуметтенуге жағдай жасағанымен, оның жүзеге асқанын дәлелдемейді. Krasnopolsky аймақтық ұйымдар-

дың көптігі өзара тәуелділіктің әлсіреуімен, ішкі алмасулардың шектеулілігімен және ортақ мәдени-коммуникациялық кеңістіктің ұлттық бөліктерге жіктелуімен қатар жүргенін көрсетеді. Ұйымдар ортақ бірегейлік қалыптастырмай-ақ ынтымақтастықты қолдай алады (Krasnopolsky, 2022, pp. 3–4, 30–31).

Осыған байланысты ынтымақтастықтан ықпалдастыққа, одан ортақ бірегейлікке міндетті түрде өту туралы болжамды қайта қарау қажет. Аймақтық нормалар мен өзара тәуелділік ұлттық нарративтер өзгермей-ақ нығаюы мүмкін. Bourdais Park, Adibayeva және Saagi мемлекеттердің көпжақты форматтарға стратегиялық мақсаттарына сай іріктеп қатысып, егемендігін сақтайтынын көрсетеді (Bourdais Park et al., 2023, pp. 175–181). Мұны саяси бірігуді түпкі мақсат етпейтін, егемендік талаптарын ескеретін регионализм ретінде бағалауға болады.

Искандаров пен Назаров ынтымақтастықтың негізгі қозғаушы күштері ретінде ұлттық мүдделерді, аймақтық қауіпсіздік пен өзара тиімділікті атайды (Искандаров & Назаров, 2024, pp. 40–49). Ұлттық мақсаттарға қызмет ету ынтымақтастықтың маңызын төмендетпейді. Маңыздысы – оның өзара пайдамен шектелуі немесе ортақ тиесілілік сезіміне ұласуы.

Ван Юэ «Қытай және Орталық Азия» тетігіндегі тұрақты әрекет ортақ нормаларды, өзара күтулерді және ұжымдық бірегейлік нышандарын қалыптастыруы мүмкін деп есептейді. Бірақ келісім әзірге негізінен элита мен институттар деңгейінде сақталады; оның қоғамдық бірегейлікке айналуы қоғамда қабылдануына байланысты (Ван, 2025, pp. 145–146, 149–150). Сондықтан элиталық келісімді, институционалдық дағдыларды, аймақтың дербес әрекет ету қабілетін және қоғамдық бірегейлікті ажырату қажет.

Dadabaev зерттеген жеке естеліктер мен ресми тарихнама арасындағы айырмашылық та осы шектеуді аңғартады. Ұлттық тарихи баяндаумен қатар кеңестік ортақтықты аңсау, аралас бірегейліктер мен ресми түсіндіруге сыймайтын естеліктер сақталуы мүмкін (Dadabaev, 2016, pp. 20–36). Сол сияқты ресми аймақтық риторика да қоғамдағы ортақ тиесіліліктің дәлелі бола алмайды.

Орталық Азияда саяси-институционалдық ынтымақтастық пен өзара байланыстар кеңейіп келеді. Бұл үдерістер аймақтық бірегейлікті терендетуі мүмкін, бірақ ортақ «Біздің» толық қалыптасқанын тұжырымдауға әзірге жеткіліксіз.

Аймақ идеясы мен аймақтық бірегейліктің арақатынасы төңірегіндегі Орталық Азия регионализмінің шектері

Енді бұл зерттеудің негізгі қайшылығына қайта оралуға болады. Оның мәні Орталық Азияны «аймақ емес» немесе бес мемлекетті «ынтымақтастыққа мүдделі емес» деп тануда емес. Қазіргі үдерістер мұндай екі пайымның да тым біржақты екенін көрсетеді. Орталық Азия халықаралық деңгейде танылған кеңістік әрі бес мемлекеттің өздері мойындаған саяси өзара іс-қимыл аясы ретінде орнығып, аймақшылық ынтымақтастық барған сайын тұрақты сипат алып келеді. Алайда мұның өзі орнықты ұжымдық бірегейлік қалыптасты деген қорытынды жасауға жеткіліксіз.

Бұл мәселе жөніндегі ғылыми пікірталаста бір-біріне қарама-қарсы екі ұстаным бар. Кубичекпен байланысты алғашқы ұстаным ұлттық мемлекет құру мен аймақтық тұтастықты қалыптастыруды өзара бәсекелес үдерістер ретінде қарастырады. Кузнецованың баяндауынша, бұл көзқарас бойынша алдымен орнықты ұлттық мемлекеттер қалыптасуға тиіс, ал аймақтық бірегейлік ұлттық бірегейлікпен қайшылыққа түседі (Кузнецова, 2001, pp. 57–59).

Бұл ұстаным егемендікті институттық және рәміздік тұрғыдан орнықтыру бірінші кезектегі міндет болған алғашқы посткеңестік кезеңді түсіндіруге мүмкіндік береді. Алайда жалпы теориялық тұжырым ретінде ол шамадан тыс қатаң. Мұнда бірегейліктің ұлттық және аймақтық деңгейлері бірін-бірі ығыстыратын құбылыстар ретінде қабылданады. Осыған орай, ұлттық бірегейлік күшейген сайын аймақтық бірегейлік әлсіреуге тиіс. Қазіргі бірегейлік зерттеулері мұндай тікелей тәуелділікті растамайды. Ұлттық және аймақтық тиесіліліктер бірінші аясында бірі орнығып, әртүрлі қызмет атқарып, саяси тұрғыдан өзара үйлесе алады.

Қарама-қарсы бағыттағы нормативтік тұжырымдар ортақ тарих, мәдениет пен географияны аймақтық бірігудің табиғи әрі жеткілікті негізі ретінде қарастырады. Омаров осы көзқарастың неғұрлым айқын нұсқаларының бірін ұсынады (Омаров, 2012, pp. 29–32). Алайда бұл тәсіл ұқсастықтың саяси тиесілілікке өздігінен ұласпайтынын жеткілікті ескермейді. Мұндай ауысу тарихи-мәдени жақындыққа саяси мағына беруді, оны қоғамдық санада орнықтыруды және тиісті практикалар арқылы ұдайы жаңғыртуды талап етеді.

Осы екі бағыттың арасында Урманбетова, Laruelle, Толипов, Dadabaev, Журабоев және ре-

гионализм мәселесін зерттеген басқа авторлардың еңбектерінде көрініс тапқан, талдамалық тұрғыдан анағұрлым нәтижелі ұстаным қалыптасты. Урманбетова ортақ тарихи бастау, аумақтық жақындық пен мәдени құндылықтардың елеулі айырмашылықтармен қатар өмір сүретінін атап көрсетеді. Сондықтан аймақтық бірегейлік сырттан телінбей, аймақ елдерінің өздері арқылы саяси тұрғыдан тұжырымдалуға тиіс (Урманбетова, 2021, pp. 224-225). Журабоев бұл пайымды дамытып, орнықты аймақтық өзіндік сананың тұрақты түрде жаңғыртылатын саяси және әлеуметтік практикалар арқылы қалыптасатынын көрсетеді (Журабоев, 2025, p. 349).

Laruelle бұл пікірталаста айрықша орын алады. Оның алғашқы зерттеулерінде ұлттық стратегиялардың алшақтығы, егемендіктің маңызы және мемлекеттердің кеңістіктік өзін-өзі танытудың әртүрлі үлгілерін тандай алуы баса көрсетілді. 2013 жылғы зерттеу жұмысының қорытындысында ол Орталық Азия мемлекеттерінің әлеммен кең байланыс орнатуға ұмтылғанымен, көршілерінен белгілі бір қашықтық сақтағысы келетінін атап өтті (Laruelle, 2013, p. 19). 2010 жылдардың басында бұл тұжырым аймақтық саясаттағы негізгі қайшылықты дәл сипаттады.

Қазіргі жағдай бұл пайымды басқаша бағалауға мүмкіндік береді. Аймақ мемлекеттері әлі де көпвекторлы сыртқы саясат жүргізіп, әлеммен байланысын кеңейтуге ұмтылады. Дегенмен бір-бірінен алшақ тұру енді егемендікті сақтаудың міндетті шарты ретінде қабылданбайды. Консультативтік кездесулердің тұрақты өткізілуі, көлік байланыстарының қалпына келуі және көршілік қатынастардың саяси тұрғыдан қалыпқа түсуі мемлекеттік егемендік пен аймақтық үйлестірудің өзара үйлесе алатынын көрсетеді.

Осы себепті Лаумулиннің аймақтық біртектіліктің жоғалуы туралы тұжырымы да нақтылауды қажет етеді. Егер біртектілік деп саяси режимдердің, экономикалық стратегиялардың немесе сыртқы саяси бағдарлардың біркелкілігін түсінсек, мұндай біртектілік шынында да жоқ және оның болуы міндетті де емес. Мемлекеттердің біркелкілігі аймақтық бірегейліктің қажетті алғышарты болып саналмайды. Маңыздысы, өзара айырмашылықтарына қарамастан, мемлекеттердің ортақ тиесілілікке негізделген айрықша саяси ортаның мүшелері екенін өзара мойындауы.

Осы тұрғыдан Толиповтың аймақ ішіндегі «көпірлерді» қалпына келтіру қажеттігі туралы тұжырымы инфрақұрылымдық мағынадан әлде-

қайда терең саяси мазмұнға ие. Аймақтық «Біз» бес мемлекет тарихи ортақтықтың тағы бір дәлелін тапқан кезде емес, көршілік қатынастар әр мемлекеттің өз саяси болмысын түсінуінің құрамдас бөлігіне айналғанда қалыптасады. Мұндай жағдайда мемлекет өзін Орталық Азияда жай ғана орналасқан ел ретінде емес, аймақ елдерімен арадағы қатынастары арқылы қалыптасатын саяси субъект ретінде де тани бастайды.

Сонымен бірге аймақтық субъектілікті бірегейлікпен шатастырмау қажет. Чжао Орталық Азия мемлекеттерінің сыртқы геосаясаттың объектісі болудан өз күн тәртібі мен институттық тетіктерін белсенді түрде қалыптастыратын субъектілерге айналып келе жатқанын нанымды көрсетеді (Чжао, 2025, pp. 64-65). Дегенмен прагматикалық мүдделерге негізделген ұжымдық іс-қимыл орнықты аймақтық «Бізді» міндетті түрде қалыптастырмайды.

Бұл айырмашылық сырттан ұсынылатын ортақтық жобаларына да тән. Қытай ұсынған тетіктер ортақ нормалардың игерілуіне ықпал етуі мүмкін. Ресейлік мәдени және тілдік кеңістік посткеңестік байланыстардың сақталуына жағдай жасайды. Түркі ұйымдары рәміздік жақындықты нығайтса, батыстық білім беру бағдарламалары жаңа трансұлттық желілер қалыптастырады. Бектурганова мұндай сыртқы ықпалдардың біртұтас бірегейлік жүйесіне ұласпайтынын, керісінше саяси тиесіліліктердің көпқабатты әрі бытыраңқы құрылымын күшейтетінін көрсетеді (Бектурганова, 2026, pp. 128-130).

Сондықтан Орталық Азия регионализмінің шектерін ұйымдардың жеткіліксіздігінен немесе ұлтүстілік орталықтың жоқтығынан іздеу дұрыс емес. Олар, ең алдымен, ынтымақтастық пен ортақ саяси тиесіліліктің арасындағы межеден көрінеді.

Бірінші шек саяси биліктің заңдылығы әлі де ұлттық мемлекет шеңберінде негізделетінімен байланысты. Сондықтан аймақ идеясы мемлекеттердің егемендігіне күмән келтірмей, оны мойындауға және нығайтуға тиіс.

Екінші шек бірнеше кеңістіктік тиесіліліктің қатар өмір сүруінен туындайды. Орталық Азия мемлекеттердің ұлтүстілік деңгейдегі өзін-өзі танытуын айқындайтын жалғыз бағдар емес. Ол Еуразиямен, түркі әлемімен, посткеңестік кеңістікпен және өзге де тиесілілік аяларымен үнемі астасып отырады.

Үшінші шек элита деңгейіндегі аймақтық ұстаным мен қоғамдағы аймақтық тиесілілік сезімінің өзара сәйкес келе бермеуіне байланысты.

Тұрақты саммиттер, декларациялар мен дипломатиялық форматтар аймақ идеясының саяси дискурста орныққанын көрсетеді. Алайда олар қоғамда аймаққа ортақ тиесілілік сезімі қалыптасты деп қорытынды жасауға жеткіліксіз.

Төртінші шек ұлттық нарративтердің екіұдай қызметінен туындайды. Олар ортақ тарихты аймақтық жақындықтың негізі ретінде ұсына алады. Сонымен қатар осы тарихқа ұлттық сипат беріп, ортақ тарихи тұлғаларды, көлік бағыттарын, қалалар мен дәуірлерді әр мемлекеттің аймақтағы айрықша орнын дәлелдейтін құралға айналдыруы мүмкін.

Сондықтан зерттеу жұмысының негізгі мәселесін «аймақтық бірегейлік бар» немесе «аймақтық бірегейлік жоқ» деген бірін-бірі жоққа шығаратын екі жауаптың бірін таңдау ретінде тұжырымдау дұрыс емес. Аймақтық бірегейліктің бар-жоғын ғана сұрау қазіргі саяси шындықтың күрделілігін толық ашпайды.

Неғұрлым нақты қорытынды мынадай – қазіргі Орталық Азияда аймақ идеясы мен аймақтық практикалар ұжымдық бірегейлікке қарағанда жылдамырақ орнығып келеді. Бес мемлекетті біріктіретін аймақтық шеңбер саяси тұрғыдан нығаюда. Мемлекеттер аймақтық күн тәртібін өздері белсендірек айқындап, ынтымақтастықты тұрақты негізде дамытып келеді. Сыртқы акторлар да Орталық Азияны дербес әріптестік форматы ретінде барған сайын жиі мойындайды. Алайда бұл өзгерістер Орталық Азияға ортақ саяси «Біз» толық қалыптасты деуге әзірге жеткілікті негіз бермейді.

«Аймақтық бірегейліксіз аймақ идеясы» деген тұжырымның мәні де осында. Ол аймаққа тиесіліліктің мүлдем жоқтығын емес, аймақтың саяси дискурста орнығу қарқыны мен өзара мойындауға негізделген ұжымдық «Біз» сезімінің қалыптасу деңгейі арасындағы алшақтықты білдіреді. Бұл алшақтық түпкілікті әрі өзгермейтін жағдай емес. Ынтымақтастықтың тұрақты практикалары мемлекеттердің бір-бірін қабылдау тәсілдерін біртіндеп өзгерте алады. Алайда мұндай өзгерістің жүзеге асуы ұлттық нарративтердің аймақтық тиесілілікті егемен ұлттық «Менге» төнген қауіп, сыртқы саясаттағы риторикалық ұран немесе экономикалық пайданы көздейтін құрал ретінде ғана емес, ұлттық мемлекеттілікпен үйлесетін саяси тиесіліліктің дербес деңгейі ретінде көрсете алуына байланысты.

Осыған байланысты Орталық Азия регионализмінің шегі ынтымақтастық тоқтайтын тұстан өтпейді. Керісінше, ынтымақтастықтың ауқымы

мен мазмұны одан әрі кеңейе алады. Регионализмнің шегі бес мемлекет Орталық Азия ретінде әрекет ете алғанымен, Орталық Азияны орнықты саяси «Біз» ретінде әлі де ұдайы жаңғырта бермейтін тұстан байқалады. Осы екі жағдайдың арақатынасы қазіргі Орталық Азия регионализмінің негізгі зерттеу мәселесін құрайды.

Қорытынды

Жүргізілген талдау зерттеу жұмысының атауындағы сұраққа шартты түрде оң жауап беруге мүмкіндік береді. Аймақ идеясы орнықты ұжымдық бірегейліксіз де қалыптасып, институттар арқылы бекіп, саяси маңызға ие бола алады. Орталық Азиядағы дипломатиялық үйлестіру мен ынтымақтастықтың нығаюы осы мүмкіндікті көрсетеді. «Аймақтық бірегейліксіз аймақ идеясы» тұжырымы ортақ тиесіліліктің мүлдем жоқтығын емес, аймақ идеясы мен бірлескен әрекеттің орнықты саяси «Бізден» озыңқы дамуын сипаттайды.

Бұл алшақтықтың тарихи негізі ортақ мұраны саяси тұрғыдан ұйымдастыру тәсіліне байланысты. Кеңестік жүйе аймақты біріктірумен қатар ұлттық-аумақтық республикалар мен дербес тарихи нарративтерді орнықтырды. Тәуелсіздік тұсында олар егемен мемлекеттілікті негіздеуге бейімделді. Соның нәтижесінде ортақ өткен сақталғанымен, оны түсіндірудің ұлттық үлгілері басымдық алды.

Ұлттық мемлекеттіліктің нығаюы аймақтық бірегейлікке міндетті түрде кедергі келтірмейді. Ұлттық «Мен» мен аймақтық «Біз» өзара үйлесе алады. Сол сияқты еуразиялық, түркілік, посткеңестік, парсылді, исламдық және жалпыазиялық байланыстар да аймақтық тиесілілікті жоққа шығармайды. Маңыздысы – Орталық Азияның осы бағдарлар арасындағы саяси орны және ұлттық нарративтердің оны ортақ қауымдастық ретінде қабылдауға мүмкіндік беруі.

2017 жылдан кейінгі консультативтік кездесулер мен аймақтық бастамалар бес мемлекеттің ортақ күн тәртібін өздері белгілеуге ұмтылысы күшейгенін аңғартады. Президенттік мәлімдемелердегі бірлік, ортақ болашақ және дербес әрекет ету идеялары осы бетбұрысты танытады. Тұрақты кездесулер, инфрақұрылымдық жобалар мен саяси үйлестіру өзара сенімді нығайтып, көршілердің әрекетін болжауға мүмкіндік береді. Алайда мұндай өзгерістер элиталар арасындағы келісімнің қоғамдық бірегейлікке ұласқанын өздігінен дәлелдемейді.

Осы тұрғыдан регионализмнің шектері бірлесіп әрекет ету қабілеті мен ортақ саяси қауымдастыққа тиесілілікті орнықты мойындау арасындағы алшақтықтан көрінеді. Мемлекеттер егемендігін сақтай отырып, экономикалық және саяси үйлестіруді тереңдете алады. Сондықтан орнықты аймақтық бірегейліксіз ынтымақтастықты аймақтық тәртіптің ықтимал нысаны ретінде қарастырған жөн. Оның ортақ «Бізге» ұласуы көршілермен қатынастың өзара пайдамен қатар ортақ жауапкершілікке негізделуіне байланысты.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық шектеулері халықтың аймақпен бірегейлену деңгейін анықтауға мүмкіндік бермейді. Талдау ғылыми әдебиетке сүйеніп, ресми нарративтер мен сая-

си бастамаларды мысал ретінде ғана пайдаланады. Алдағы зерттеулерде элиталар ұсынған аймақ идеясын қоғамдық түсініктермен салыстыру қажет. Жастардың ұстанымдары, білім беру мен медиа, трансшекаралық қауымдастықтар, көші-қон және күнделікті байланыстар ортақ «Біздің» қоғамдық санада қаншалықты орнығып келе жатқанын бағалауға мүмкіндік береді.

Орталық Азияның келешектегі бірегейлігі ұлттық айырмашылықтардың жойылуына емес, аймақтық тиесіліліктің сол айырмашылықтармен және егемендікпен үйлесуіне байланысты. Негізгі мәселе – бес мемлекеттің бірлескен әрекетті өзара мойындалған саяси қауымдастыққа ұластыра алуында.

Әдебиеттер

- Адылбек уулу, Н., & Асранкулова, А. А. (2024). Интеграция государств Центральной Азии на примере АСЕАН. *Вопросы востоковедения*, (1), 25–32. https://doi.org/10.52754/16948653_2024_1_3
- Бектурганова, Б. К. (2026). Динамика этнополитики Центральной Азии как катализатор трансформации идентичности под влиянием «мягкой силы». *Этносоциум*, 1(211), 126–133.
- Бердымухамедов, С. (2024, 9 августа). *Выступление Президента Туркменистана Сердара Бердымухамедова на шестой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии*. Туркменистан сегодня.
- Ван, Ю. (2025). Институционализация китайского регионализма в Центральной Азии на примере механизма «Китай – Центральная Азия». *Право и политика*, (12), 143–155. <https://doi.org/10.7256/2454-0706.2025.12.77233>
- Журабоев, И. (2025). Региональная идентичность Центральной Азии: концептуальные основы и практики формирования. В *Central Asia in modern international relations: Prospects for sustainability and development* (pp. 344–350). Tashkent State University of Oriental Studies.
- Искандаров, К., & Назаров, У. К. (2024). О методологии исследования интеграционных процессов в Центральной Азии в третьей декаде XXI века. *Постсоветские исследования*, 7(1), 40–49.
- Кузнецова, С. И. (2001). Этнические конфликты, региональная общность и национальная идентичность в Центральной Азии. В *Центральная Азия: десять лет независимости* (с. 57–59).
- Кузнецова, С. И. (2007). Толипов Ф. Центральная Азия – это пять «станов»: полемика с казахскими евразийцами [Реферат]. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 5: История*, 75–76.
- Лапенко, М. В. (2014). Конструирование региона Центральной Азии: внутренние и внешние аспекты. *Актуальные проблемы современных международных отношений*, (3), 15–22.
- Лаумулин, М. Т. (2016). К вопросу о формировании постсоветской государственности в Средней (Центральной) Азии. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*, 9(5), 95–113. <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2016-9-5-95-113>
- Лу, Ф. (2024). Геоидентичность и структура региона Центральной Азии в контексте истории бифуркаций: к постановке вопроса историографического анализа. *Россия в глобальном мире*, 27(4), 201–217. <https://doi.org/10.48612/rg/RGW.27.4.11>
- Махмутова, Е. В. (2018). Центральная Азия в поисках собственной интеграционной модели. *Вестник МГИМО-Университета*, 4(61), 78–91. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2018-4-61-78-91>
- Мирзиёев, Ш. М. (2024, 9 августа). *Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на Консультативной встрече глав государств Центральной Азии*. Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан.
- Мирзиёев, Ш. М. (2025, 16 ноября). *Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на седьмой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии*. Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан.
- Михайленко, В. И., & Сухроб, Р. (2020). Центральная Азия как интеграционный проект в условиях неопределенности. *История и современное мировоззрение*, 2(3), 44–53. <https://doi.org/10.33693/2658-4654/-2020-2-3-44-53>
- Омаров, М. М. (2012). Интеграция стран Центральной Азии на основе региональной идентичности. *Вестник Череповецкого государственного университета*, 4(1/42), 29–32.
- Президент Кыргызской Республики. (2025, 16 ноября). *Завершился рабочий визит Президента Садыра Жапарова в Узбекистан*. Официальный сайт Президента Кыргызской Республики.
- Президент Республики Таджикистан. (2024, 9 августа). *Участие в шестой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии*. Официальный сайт Президента Республики Таджикистан.

- Президент Республики Таджикистан. (2025, 16 ноября). *Участие в седьмой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии*. Официальный сайт Президента Республики Таджикистан.
- Рахимов, М. А. (2021). Историческая взаимосвязанность и современные тенденции региональных отношений в Центральной Азии. *Постсоветские исследования*, 4(4), 333–342. <https://doi.org/10.24412/2618-7426-2021-4-333-342>
- Токаев, К.-Ж. К. (2024, 8 августа). Ренессанс Центральной Азии: на пути к устойчивому развитию и процветанию. *Казахстанская правда*.
- Толипов, Ф. (2015). Микрогеополитическая семиотика Центральной Азии: «перекрестки» и «мосты». *Центральная Азия и Кавказ*, 18(2), 37–45.
- Урманбетова, Ж. К. (2021). Процессы идентификации в регионе Центральной Азии. *Социальная интеграция и развитие этнокультур в евразийском пространстве*, 2(10), 224–237.
- Хакимов, Ф. (2021). Динамика регионального развития в Центральной Азии и формат многостороннего сотрудничества «5+1». *Strategy of Uzbekistan*, (2), 78–85.
- Чжао, Х. (2025). Перестройка геополитического ландшафта Центральной Азии в контексте глобальной конкуренции держав. *Право и политика*, (8). <https://doi.org/10.7256/2454-0706.2025.8.75684>
- Чукубаев, Е. С., & Кыдырбекова, Б. С. (2012). Регионализм и регионализация Центральной Азии. *Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право*, 1(57), 15–20.
- Эгамбердиев, Ш. Б., & Миягоши, Ю. (2025). Роль языков в процессе интеграции Центральной Азии: воображаемый регион «Туран», преодоление «территориальной ловушки» в Центральной Азии и интеграция через языки. *Sharq Tillari va Madaniyati / Oriental Language and Culture*, 5(27), 153–162. <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2025-27-153-162>
- Adler, E., & Pouliot, V. (2011). International practices. In E. Adler & V. Pouliot (Eds.), *International practices* (pp. 3–35). Cambridge University Press.
- Akyildiz, S., & Carlson, R. (2014). Introduction: The Soviet cultural legacy. In S. Akyildiz & R. Carlson (Eds.), *Social and cultural change in Central Asia: The Soviet legacy* (pp. 1–10). Routledge.
- Anceschi, L. (2020). *Analysing Kazakhstan's foreign policy: Regime neo-Eurasianism in the Nazarbaev era*. Routledge.
- Bergne, P. (2007). *The birth of Tajikistan: National identity and the origins of the republic*. I.B. Tauris.
- Bourdais Park, J., Adibayeva, A., & Saari, D. (2023). *Politics of regionalism in Central Asia: Multilateralism, institutions, and local perception*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-99-4079-0>
- Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (Eds.). (2009). *European identity*. Cambridge University Press.
- Dadabaev, T. (2016). *Identity and memory in post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet past*. Routledge.
- Dadabaev, T. (2022). *Decolonizing Central Asian international relations: Beyond empires*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003176459>
- Diener, A. C., & Megoran, N. (2022). Central Asia as place. In D. W. Montgomery (Ed.), *Central Asia: Contexts for understanding* (pp. 36–51). University of Pittsburgh Press.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917. <https://doi.org/10.1162/002081898550789>
- Haugen, A. (2003). *The establishment of national republics in Soviet Central Asia*. Palgrave Macmillan.
- Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics: Identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*. Cornell University Press.
- Horák, S., & Polese, A. (2016). Personality cults and nation-building in Turkmenistan. In R. Isaacs & A. Polese (Eds.), *Nation-building and identity in the post-Soviet space: New tools and approaches* (pp. 159–175). Routledge.
- Howarth, D., & Torfing, J. (2005). Discourse theory in European politics. In D. Howarth & J. Torfing (Eds.), *Discourse theory in European politics: Identity, policy and governance* (pp. 1–32). Palgrave Macmillan.
- Ismayilov, M. (2015). Introduction: Identity as a source and an output of foreign policy and regional security in post-Soviet Central Eurasia—Towards integrating nationalism scholarship into IR constructivism. In M. Ismayilov & M. Ayoob (Eds.), *Identity and politics in Central Asia and the Caucasus* (pp. 1–16). Routledge.
- Kavalski, E. (2012). *Central Asia and the rise of normative powers: Contextualizing the security governance of the European Union, China, and India*. Bloomsbury Academic.
- Krasnopol'sky, P. (2022). *China, Russia and Central Asian infrastructure: Fragmenting or reformatting the region?* Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-4254-9>
- Laruelle, M. (2013). Внешняя политика и идентичность в Центральной Азии. *Pro et Contra*, (1–2), 6–20.
- Laruelle, M. (2021). *Central peripheries: Nationhood in Central Asia*. UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781800080133>
- Lotholz, P. (2022). *Post-liberal statebuilding in Central Asia: Imaginaries, discourses and practices of social ordering*. Bristol University Press. <https://doi.org/10.56687/9781529220025>
- Pace, M. (2005). *The politics of regional identity: Meddling with the Mediterranean*. Routledge.
- Sharipova, D., & Burkhanov, A. (2022). Nation-building in Central Asia: Policy and discourse. In R. Isaacs & E. Marat (Eds.), *Routledge handbook of contemporary Central Asia* (pp. 101–114). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429057977-7>
- Ubiria, G. (2016). *Soviet nation-building in Central Asia: The making of the Kazakh and Uzbek nations*. Routledge.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.

Reference

- Adler, E., & Pouliot, V. (2011). International practices. In E. Adler & V. Pouliot (Eds.), *International practices* (pp. 3–35). Cambridge University Press.
- Adylbek uulu, N., & Asrankulova, A. A. (2024). Integratsiya gosudarstv Tsentral'noy Azii na primere ASEAN [Integration of Central Asian states: The case of ASEAN]. *Voprosy vostokovedeniya*, (1), 25–32. https://doi.org/10.52754/16948653_2024_1_3
- Akyildiz, S., & Carlson, R. (2014). Introduction: The Soviet cultural legacy. In S. Akyildiz & R. Carlson (Eds.), *Social and cultural change in Central Asia: The Soviet legacy* (pp. 1–10). Routledge.
- Anceschi, L. (2020). *Analysing Kazakhstan's foreign policy: Regime neo-Eurasianism in the Nazarbaev era*. Routledge.
- Bekturganova, B. K. (2026). Dinamika etnopolitiki Tsentral'noy Azii kak katalizator transformatsii identichnosti pod vliyaniem «myagkoy sily» [The dynamics of ethnopolitics in Central Asia as a catalyst for identity transformation under the influence of soft power]. *Etnosotsium*, 1(211), 126–133.
- Berdymukhamedov, S. (2024, August 9). *Vystuplenie Prezidenta Turkmenistana Serdara Berdymukhamedova na shestoy Konsul'tativnoy vstreche glav gosudarstv Tsentral'noy Azii* [Address by President of Turkmenistan Serdar Berdymukhamedov at the Sixth Consultative Meeting of the Heads of State of Central Asia]. Turkmenistan segodnya.
- Bergne, P. (2007). *The birth of Tajikistan: National identity and the origins of the republic*. I.B. Tauris.
- Bourdais Park, J., Adibayeva, A., & Saari, D. (2023). *Politics of regionalism in Central Asia: Multilateralism, institutions, and local perception*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-99-4079-0>
- Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (Eds.). (2009). *European identity*. Cambridge University Press.
- Chukubaev, E. S., & Kydyrbekova, B. S. (2012). Regionalizm i regionalizatsiya Tsentral'noy Azii [Regionalism and regionalization of Central Asia]. *Vestnik KazNU. Seriya mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo*, 1(57), 15–20.
- Chzhao, Kh. (2025). Perestroyka geopoliticheskogo landshafta Tsentral'noy Azii v kontekste global'noy konkurentsii derzhav [Restructuring the geopolitical landscape of Central Asia in the context of global great-power competition]. *Pravo i politika*, (8). <https://doi.org/10.7256/2454-0706.2025.8.75684>
- Dadabaev, T. (2016). *Identity and memory in post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet past*. Routledge.
- Dadabaev, T. (2022). *Decolonizing Central Asian international relations: Beyond empires*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003176459>
- Diener, A. C., & Megoran, N. (2022). Central Asia as place. In D. W. Montgomery (Ed.), *Central Asia: Contexts for understanding* (pp. 36–51). University of Pittsburgh Press.
- Egamberdiev, Sh. B., & Miyagoshi, Yu. (2025). Rol' yazykov v protsesse integratsii Tsentral'noy Azii: voobrazhaemyy region «Turan», preodolenie «territorial'noy lovushki» v Tsentral'noy Azii i integratsiya cherez yazyki [The role of languages in the integration of Central Asia: The imagined region “Turan,” overcoming the “territorial trap” in Central Asia, and integration through languages]. *Sharq Tillari va Madaniyati / Oriental Language and Culture*, 5(27), 153–162. <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2025-27-153-162>
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917. <https://doi.org/10.1162/002081898550789>
- Haugen, A. (2003). *The establishment of national republics in Soviet Central Asia*. Palgrave Macmillan.
- Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics: Identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*. Cornell University Press.
- Horák, S., & Polese, A. (2016). Personality cults and nation-building in Turkmenistan. In R. Isaacs & A. Polese (Eds.), *Nation-building and identity in the post-Soviet space: New tools and approaches* (pp. 159–175). Routledge.
- Howarth, D., & Torfing, J. (2005). Discourse theory in European politics. In D. Howarth & J. Torfing (Eds.), *Discourse theory in European politics: Identity, policy and governance* (pp. 1–32). Palgrave Macmillan.
- Iskandarov, K., & Nazarov, U. K. (2024). O metodologii issledovaniya integratsionnykh protsessov v Tsentral'noy Azii v tret'ey dekadie XXI veka [On the methodology for studying integration processes in Central Asia in the third decade of the 21st century]. *Postsovetskie issledovaniya*, 7(1), 40–49.
- Ismayilov, M. (2015). Introduction: Identity as a source and an output of foreign policy and regional security in post-Soviet Central Eurasia—Towards integrating nationalism scholarship into IR constructivism. In M. Ismayilov & M. Ayoob (Eds.), *Identity and politics in Central Asia and the Caucasus* (pp. 1–16). Routledge.
- Kavalski, E. (2012). *Central Asia and the rise of normative powers: Contextualizing the security governance of the European Union, China, and India*. Bloomsbury Academic.
- Khakimov, F. (2021). Dinamika regional'nogo razvitiya v Tsentral'noy Azii i format mnogostoronnego sotrudnichestva «5+1» [Dynamics of regional development in Central Asia and the “5+1” format of multilateral cooperation]. *Strategy of Uzbekistan*, (2), 78–85.
- Krasnopol'sky, P. (2022). *China, Russia and Central Asian infrastructure: Fragmenting or reformatting the region?* Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-4254-9>
- Kuznetsova, S. I. (2001). Etnicheskie konflikty, regional'naya obshchnost' i natsional'naya identichnost' v Tsentral'noy Azii [Ethnic conflicts, regional community, and national identity in Central Asia]. In *Tsentral'naya Aziya: desyat' let nezavisimosti* [Central Asia: Ten years of independence] (pp. 57–59).
- Kuznetsova, S. I. (2007). Tolipov F. Tsentral'naya Aziya – eto pyat' «stanov»: polemika s kazakhskimi evraziytsami [Tolipov F. Central Asia is five “stans”: A polemic with Kazakh Eurasianists] [Abstract]. *Sotsial'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura. Seriya 5: Istoriya*, 75–76.

- Lapenko, M. V. (2014). Konstruirovaniye regiona Tsentral'noy Azii: vnutrennie i vneshnie aspekty [Constructing the Central Asian region: Internal and external aspects]. *Aktual'nye problemy sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniy*, (3), 15–22.
- Laruelle, M. (2013). Vneshnyaya politika i identichnost' v Tsentral'noy Azii [Foreign policy and identity in Central Asia]. *Pro et Contra*, (1–2), 6–20.
- Laruelle, M. (2021). *Central peripheries: Nationhood in Central Asia*. UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781800080133>
- Laumulin, M. T. (2016). K voprosu o formirovaniy postsovetsoy gosudarstvennosti v Sredney (Tsentral'noy) Azii [On the formation of post-Soviet statehood in Middle (Central) Asia]. *Kontury global'nykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo*, 9(5), 95–113. <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2016-9-5-95-113>
- Lottholz, P. (2022). *Post-liberal statebuilding in Central Asia: Imaginaries, discourses and practices of social ordering*. Bristol University Press. <https://doi.org/10.56687/9781529220025>
- Lu, F. (2024). Geoidentichnost' i struktura regiona Tsentral'noy Azii v kontekste istorii bifurkatsiy: k postanovke voprosa istoriograficheskogo analiza [Geo-identity and the structure of the Central Asian region in the context of the history of bifurcations: Towards a historiographical analysis]. *Rossiya v global'nom mire*, 27(4), 201–217. <https://doi.org/10.48612/rg/RGW.27.4.11>
- Makhmutova, E. V. (2018). Tsentral'naya Aziya v poiskakh sobstvennoy integratsionnoy modeli [Central Asia in search of its own integration model]. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 4(61), 78–91. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2018-4-61-78-91>
- Mikhaylenko, V. I., & Sukhrob, R. (2020). Tsentral'naya Aziya kak integratsionnyy proekt v usloviyakh neopredelennosti [Central Asia as an integration project under conditions of uncertainty]. *Istoriya i sovremennoe mirovozzrenie*, 2(3), 44–53. <https://doi.org/10.33693/2658-4654/-2020-2-3-44-53>
- Mirziyoev, Sh. M. (2024, August 9). *Vystuplenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziyoeva na Konsul'tativnoy vstreche glav gosudarstv Tsentral'noy Azii* [Address by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the Consultative Meeting of the Heads of State of Central Asia]. Ofitsial'nyy veb-sayt Prezidenta Respubliki Uzbekistan.
- Mirziyoev, Sh. M. (2025, November 16). *Vystuplenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziyoeva na sed'moy Konsul'tativnoy vstreche glav gosudarstv Tsentral'noy Azii* [Address by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the Seventh Consultative Meeting of the Heads of State of Central Asia]. Ofitsial'nyy veb-sayt Prezidenta Respubliki Uzbekistan.
- Omarov, M. M. (2012). Integratsiya stran Tsentral'noy Azii na osnove regional'noy identichnosti [Integration of Central Asian countries based on regional identity]. *Vestnik Cherepovetskogo gosudarstvennogo universiteta*, 4(1/42), 29–32.
- Pace, M. (2005). *The politics of regional identity: Meddling with the Mediterranean*. Routledge.
- Prezident Kyrgyzskoy Respubliki. (2025, November 16). *Zavershilsya rabochiy vizit Prezidenta Sadyra Zhaparova v Uzbekistan* [President Sadyr Japarov's working visit to Uzbekistan concluded]. Ofitsial'nyy sayt Prezidenta Kyrgyzskoy Respubliki.
- Prezident Respubliki Tadjikistan. (2024, August 9). *Uchastie v shestoy Konsul'tativnoy vstreche glav gosudarstv Tsentral'noy Azii* [Participation in the Sixth Consultative Meeting of the Heads of State of Central Asia]. Ofitsial'nyy sayt Prezidenta Respubliki Tadjikistan.
- Prezident Respubliki Tadjikistan. (2025, November 16). *Uchastie v sed'moy Konsul'tativnoy vstreche glav gosudarstv Tsentral'noy Azii* [Participation in the Seventh Consultative Meeting of the Heads of State of Central Asia]. Ofitsial'nyy sayt Prezidenta Respubliki Tadjikistan.
- Rakhimov, M. A. (2021). Istoricheskaya vzaimosvyazannost' i sovremennyye tendentsii regional'nykh otnosheniy v Tsentral'noy Azii [Historical interconnectedness and contemporary trends in regional relations in Central Asia]. *Postsovetkie issledovaniya*, 4(4), 333–342. <https://doi.org/10.24412/2618-7426-2021-4-333-342>
- Sharipova, D., & Burkanov, A. (2022). Nation-building in Central Asia: Policy and discourse. In R. Isaacs & E. Marat (Eds.), *Routledge handbook of contemporary Central Asia* (pp. 101–114). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429057977-7>
- Tokaev, K.-Zh. K. (2024, August 8). *Renessans Tsentral'noy Azii: na puti k ustoychivomu razvitiyu i protsvetaniyu* [The renaissance of Central Asia: Towards sustainable development and prosperity]. *Kazakhstanskaya pravda*.
- Tolipov, F. (2015). Mikrogeopoliticheskaya semiotika Tsentral'noy Azii: «perekrestki» i «mosty» [Micro-geopolitical semiotics of Central Asia: “Crossroads” and “bridges”]. *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*, 18(2), 37–45.
- Ubiria, G. (2016). *Soviet nation-building in Central Asia: The making of the Kazakh and Uzbek nations*. Routledge.
- Urmanbetova, Zh. K. (2021). Protsessy identifikatsii v regione Tsentral'noy Azii [Identification processes in the Central Asian region]. *Sotsial'naya integratsiya i razvitie etnokul'tur v evraziyskom prostranstve*, 2(10), 224–237.
- Van, Yu. (2025). Institutionalizatsiya kitayskogo regionalizma v Tsentral'noy Azii na primere mekhanizma «Kitay – Tsentral'naya Aziya» [Institutionalization of Chinese regionalism in Central Asia: The case of the China–Central Asia mechanism]. *Pravo i politika*, (12), 143–155. <https://doi.org/10.7256/2454-0706.2025.12.77233>
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.
- Zhuraboev, I. (2025). Regional'naya identichnost' Tsentral'noy Azii: kontseptual'nye osnovy i praktiki formirovaniya [Central Asian regional identity: Conceptual foundations and formation practices]. In *Central Asia in modern international relations: Prospects for sustainability and development* (pp. 344–350). Tashkent State University of Oriental Studies.

Авторлар туралы мәлімет:

Парпиев Сырым Маратович – PhD, Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының аға оқытушысы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: parpiyev.syrum@gmail.com).

Утегенова Айлуна Рахметовна – т.ғ.к., Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының ассистент-профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: utegenova.a@kaznu.kz).

Кошербаев Жан Дүйсенбекович – т.ғ.к., Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының ассистент-профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: kosherbaev.zhan@gmail.com).

Information about the authors:

Parpiyev Syrym – PhD, Senior Lecturer, Department of International Relations and World Economy (Almaty, Kazakhstan, e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com).

Utegenova Ailuna – Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor, Department of International Relations and World Economy (Almaty, Kazakhstan, e-mail: utegenova.a@kaznu.kz).

Kosherbayev Zhan – Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor, Department of International Relations and World Economy (e-mail: kosherbaev.zhan@gmail.com).

Сведения об авторах:

Парпиев Сырым Маратович – PhD, старший преподаватель кафедры международных отношений и мировой экономики (Алматы, Казахстан, e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com).

Утегенова Айлуна Рахметовна – к. и. н., ассистент-профессор преподаватель кафедры международных отношений и мировой экономики (Алматы, Казахстан, e-mail: utegenova.a@kaznu.kz).

Кошербаев Жан Дүйсенбекович – к. и. н., ассистент-профессор преподаватель кафедры международных отношений и мировой экономики (e-mail: kosherbaev.zhan@gmail.com).

*Жіберілді: 18 мамыр 2026 жыл
Қабылданды: 17 тамыз 2026 жыл*

M.S. Sarybayev^{1*}, S. Umarova²,
G. Akhmetkhankyzy³

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan

²University of World Economy and Diplomacy, Tashkent, Uzbekistan

³Satbayev University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: smeiram81@gmail.com

LOCALIZING GLOBAL DIGITAL GENDER AGENDAS: INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND WOMEN'S EDUCATION POLICIES IN CENTRAL ASIA

This article examines how global digital gender agendas promoted by international organizations are localized within women's education policies in Central Asia. Focusing on Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan, it uses comparative qualitative policy analysis to explain cross-national variation in the adoption, integration, and implementation of norms linking gender equality, education, and digitalization. The article argues that while international organizations have institutionalized women's digital inclusion as a development goal, domestic outcomes are shaped by governance strategies, state capacity, and institutional fragmentation. Governments across the region have adopted global gender language in policy discourse, but its translation into coordinated and gender-transformative reform remains uneven. The findings show that localization proceeds through selective adoption, symbolic compliance, and institutional decoupling. The article contributes to scholarship on norm diffusion and localization by demonstrating how governance contexts in Central Asia shape the domestic life of global equality agendas. The comparison highlights practical priorities for more coherent regional implementation.

Keywords: Central Asia, gender policy, digitalization, women's education, international organizations, norm localization.

М.С. Сарыбаев^{1*}, С. Умарова², Г. Ахметханқызы³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Әлемдік экономика және дипломатия университеті, Ташкент, Өзбекстан

³Satbayev University, Алматы, Қазақстан

*e-mail: smeiram81@gmail.com

Жаһандық цифрлық гендерлік күн тәртібін жергіліктендіру: халықаралық ұйымдар және Орталық Азиядағы әйелдер білімі саласындағы саясат

Мақалада халықаралық ұйымдар ілгерілететін жаһандық цифрлық гендерлік күн тәртібінің Орталық Азиядағы әйелдер білімі саясаты аясында қалай жергіліктендірілетіні қарастырылады. Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан мысалында мемлекеттік саясатқа салыстырмалы сапалық талдау жүргізу арқылы гендерлік теңдік, білім беру және цифрландыруды өзара байланыстыратын нормаларды қабылдау, кіріктіру және іске асырудағы елдер арасындағы айырмашылықтар түсіндіріледі. Мақалада халықаралық ұйымдар әйелдердің цифрлық инклюзиясын даму мақсаты ретінде институционалдандырғанымен, ұлттық деңгейдегі нақты нәтижелер мемлекеттік басқару стратегияларына, мемлекеттің әлеуетіне және институционалдық фрагментацияға тәуелді екені дәлелденеді. Аймақ елдерінің үкіметтері жаһандық гендерлік риториканы саяси дискурсқа енгізгенімен, оны үйлестірілген әрі гендерлік қатынастарды өзгертуге бағытталған реформаларға айналдыру үдерісі біркелкі емес. Зерттеу нәтижелері жергіліктендірудің нормаларды іріктеп қабылдау, символдық сәйкестік және формалды міндеттемелер мен практикалық іске асыру арасындағы институционалдық алшақтық арқылы жүретінін көрсетеді. Мақала нормалардың диффузиясы мен жергіліктендірілуін зерттеуге үлес қосып, Орталық Азиядағы басқару контекстінің жаһандық теңдік күн тәртібінің ұлттық деңгейдегі жүзеге асуына қалай ықпал ететінін көрсетеді. Салыстыру өңірлік іске асыруды үйлестіруге арналған практикалық басымдықтарды да айқындайды.

Түйін сөздер: Орталық Азия, гендерлік саясат, цифрландыру, әйелдер білімі, халықаралық ұйымдар, нормаларды жергіліктендіру.

М.С. Сарыбаев^{1*}, С. Умарова², Ғ. Ахметханқызы³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет мировой экономики и дипломатии, Ташкент, Узбекистан

³Satbayev University, Алматы, Казахстан

*e-mail: smeiram81@gmail.com

Локализация глобальной цифровой гендерной повестки: международные организации и политика в сфере женского образования в Центральной Азии

В статье рассматривается, каким образом глобальные цифровые гендерные повестки, продвигаемые международными организациями, локализуются в политике женского образования в Центральной Азии. На материале Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана с использованием сравнительного качественного анализа государственной политики объясняются межстрановые различия в принятии, интеграции и реализации норм, связывающих гендерное равенство, образование и цифровизацию. В статье утверждается, что, хотя международные организации институционализировали цифровую инклюзию женщин как одну из целей развития, конкретные результаты на национальном уровне определяются стратегиями государственного управления, потенциалом государства и институциональной фрагментацией. Правительства стран региона включили глобальную гендерную риторику в политический дискурс, однако её трансформация в скоординированные и способные изменить гендерные отношения реформы остаётся неравномерной. Результаты исследования показывают, что локализация осуществляется через выборочное принятие норм, символическое соответствие и институциональное расхождение между формальными обязательствами и практической реализацией. Статья вносит вклад в исследования диффузии и локализации норм, демонстрируя, как особенности государственного управления в Центральной Азии формируют внутреннюю траекторию глобальных повесток равенства. Сравнение также выявляет практические приоритеты для более согласованной региональной реализации.

Ключевые слова: Центральная Азия, гендерная политика, цифровизация, женское образование, международные организации, локализация норм.

Introduction

Digital transformation has become a central concern in contemporary public administration, development governance, and education policy. Access to digital skills, information and communication technologies (ICT), and technology-enabled learning is increasingly understood not only as a technical issue but also as a condition for social inclusion, economic participation, and gender equality. International organizations have played an important role in advancing this agenda by linking women's digital inclusion to broader objectives of sustainable development, inclusive growth, and human capital development through global frameworks, policy advice, monitoring instruments, funding mechanisms, and project-based interventions (United Nations, 2015; UNESCO, 2023; UNDP, 2023).

This agenda is particularly visible in the 2030 Agenda for Sustainable Development, which identifies enabling technologies as instruments for advancing women's empowerment under SDG Target 5.b (United Nations, 2015; United Nations Statistics Division, 2016). Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan have all formally endorsed international commitments related to gender equality, education, and digital development. Elements of this agenda increasingly appear

in national strategies, sectoral programs, and donor-supported initiatives.

Yet the transition from global commitment to domestic transformation remains uneven. Across Central Asia, women's digital education continues to be shaped by unequal digital infrastructure, rural–urban disparities, fragmented governance, limited coordination across policy sectors, and gender norms that influence educational and occupational trajectories (Silova & Abdushukurova, 2009; OECD, 2017; UNDP, 2021; GSMA, 2024). These constraints suggest that the adoption of global policy language is only the first stage of a more complex process. The central issue is how internationally promoted agendas are translated into domestic governance systems and why their implementation differs across countries exposed to broadly similar global frameworks.

This article examines how global digital gender agendas are localized within women's education policies in Central Asia. It understands localization not as the direct transfer of international norms into national policy, but as a politically and institutionally mediated process. Rather than treating Central Asian states as passive recipients of external ideas, the article approaches the region as a comparative policy space in which similar international agendas are interpreted through different governance arrangements, administrative capacities, and state

priorities. The five republics share Soviet legacies in education and gender policy, post-socialist institutional trajectories, and sustained engagement with international organizations, but differ in regime characteristics, state capacity, donor embeddedness, bureaucratic organization, and the institutional position of gender policy (Kandiyoti, 2007; Kamp, 2016; Kluczevska, 2022).

The article addresses three research questions. First, through which mechanisms do international organizations promote digital gender agendas in Central Asia? Second, how are these agendas incorporated into national policy frameworks on women's education? Third, why does formal policy alignment often produce selective, fragmented, or symbolic outcomes rather than sustained institutional change?

The central argument is that global digital gender agendas are widely diffused across Central Asia, but they are selectively localized through regime-specific governance strategies. International organizations legitimize women's digital inclusion as a policy objective and provide policy models, funding, expertise, and monitoring frameworks. However, domestic outcomes depend on how states integrate these agendas into their institutional structures, development priorities, and administrative routines. Across the region, governments have adopted the language of gender equality, digitalization, and educational modernization, but this has not consistently produced coherent implementation or gender-transformative reform. Localization therefore proceeds through selective adoption, symbolic compliance, and institutional decoupling between formal commitments and practical outcomes.

The article contributes to public administration and Central Asian policy studies in three ways. First, it situates women's digital education within broader debates on governance, state capacity, inter-agency coordination, and international policy influence. Second, it provides a structured comparison of all five Central Asian states, identifying shared patterns and country-level variation in the domestic translation of global agendas. Third, it contributes to debates on norm diffusion and localization by showing how post-socialist and semi-authoritarian governance contexts shape the domestic life of global equality agendas.

Literature review and Analytical framework

Research on gender, education, and development has consistently shown that formal commitments to equality do not automatically produce substantive institutional change. In contemporary global policy discourse, women's access to educa-

tion, digital skills, and information and communication technologies is framed both as a rights-based concern and as a developmental priority linked to labour market participation, innovation, and national competitiveness (United Nations, 2015; UNESCO, 2023; UNDP, 2023). International organizations have played a central role in promoting this agenda by connecting women's digital inclusion to sustainable development, educational modernization, and inclusive growth. At the same time, scholarship on global governance and gender policy shows that international norms are mediated through domestic institutions and are often reinterpreted in ways that limit their transformative potential.

One influential approach for understanding these processes is the literature on norm diffusion. This body of work explains how internationally promoted ideas gain legitimacy and spread across states through the activities of norm entrepreneurs, including international organizations, donor agencies, and transnational policy networks (Finnemore & Sikkink, 1998). These actors diffuse norms through persuasion, funding, benchmarking, technical assistance, reporting frameworks, and development conditionalities. In the field of digital gender policy, organizations such as the United Nations, UNESCO, UNDP, and the World Bank have helped frame women's access to digital education and ICT as a legitimate policy objective. In Central Asia, this diffusion is visible in SDG-related reporting, donor-supported reform programs, digital literacy initiatives, and the incorporation of gender and ICT language into national strategies.

However, norm diffusion alone cannot explain variation in domestic outcomes. States do not simply internalize external norms; they interpret, negotiate, and adapt them within specific political and institutional contexts. The concept of norm localization is especially useful here. Localization approaches emphasize that international norms are reconstructed to fit local institutional settings, political priorities, and normative orders, rather than copied directly (Acharya, 2004). This perspective is relevant for Central Asia, where international commitments to gender equality are often incorporated into official discourse but reframed through state-led modernization narratives, development priorities, or conservative understandings of gender roles. The analytical issue is therefore not only whether norms are adopted, but how they are translated, which elements are retained, and what political effects follow.

This question is especially important in Central Asia because gender reform in the region has developed within a distinctive combination of post-

Soviet institutional legacies, state-led modernization, uneven market transition, and the reassertion of national cultural discourses. Existing scholarship shows that gender policy in Central Asia cannot be understood apart from Soviet-era approaches to women's emancipation, post-independence institutional restructuring, and informal patriarchal norms (Kandiyoti, 2007; Northrop, 2004; Kamp, 2016). Earlier comparative work demonstrated that formal equality provisions in education and law often conceal substantial differences in institutional capacity, policy implementation, and lived experience across the region (Silova & Abdushukurova, 2009). More recent research similarly argues that gender equality in Central Asian education systems must be examined through policy trajectories, institutional arrangements, and context-specific inequalities rather than through formal commitments alone (Durrani, Kataeva, & Kuzhabekova, 2025).

Scholarship specifically addressing digital gender agendas in Central Asia remains limited. International reports and policy studies identify recurring challenges, including gendered barriers in STEM education, uneven digital infrastructure, rural–urban disparities, and weak institutional coordination (OECD, 2017; UNDP, 2021; GSMA, 2024). However, much of this material remains primarily descriptive. It documents gaps in access and participation but gives less attention to the political and institutional mechanisms through which these gaps are reproduced. This article addresses that gap by examining not only whether global digital gender agendas have reached the region, but also how they are localized within domestic policy systems and why implementation remains uneven.

To explain the distance between formal adoption and substantive change, the article also draws on feminist institutionalism. This perspective shifts attention from policy language to the institutional environments in which reforms are enacted. Feminist institutionalist scholarship argues that institutions are shaped by formal rules, informal norms, and power relations that influence which reforms are prioritized, how they are implemented, and whose interests are recognized (Mackay & Waylen, 2009; Mackay, Kenny, & Chappell, 2010; Waylen, 2014). In the Central Asian context, this helps explain why governments may adopt gender-sensitive language in education or digitalization strategies without introducing corresponding changes in resource allocation, inter-agency coordination, or accountability structures.

Taken together, norm diffusion, norm localization, and feminist institutionalism provide the framework for this study. Norm diffusion explains how international organizations promote and legitimize digital gender agendas. Norm localization explains why these agendas are selectively reworked once they enter domestic policy arenas. Feminist institutionalism explains why even formally adopted reforms may remain shallow when filtered through fragmented governance structures and gendered institutional arrangements. These perspectives are brought together through four analytical dimensions: mechanisms of external norm diffusion, degree of policy integration, institutional fragmentation, and implementation outcomes.

The relationship between these theoretical approaches and their empirical relevance to Central Asia is summarized in Table 1.

Table 1

Analytical framework for examining the localization of digital gender agendas in Central Asia

Theoretical approach	Core claim	Analytical relevance for this article	Indicative empirical expression in Central Asia
Norm diffusion	International norms gain legitimacy and spread through global governance processes.	Explains how international organizations promote digital gender agendas through funding, policy advice, monitoring, and program interventions.	SDG-linked reporting, donor-supported digital literacy programs, and gender language in national strategies.
Norm localization	International norms are adapted and reinterpreted within domestic political and institutional settings.	Explains why states selectively incorporate some elements of global agendas while modifying, narrowing, or reframing others.	Reframing of women's digital inclusion through modernization, development, and state legitimacy narratives.
Feminist institutionalism	Institutions are shaped by gendered formal and informal power relations.	Explains why formal commitments do not necessarily produce transformative change.	Weak inter-agency coordination, symbolic compliance, gendered policy hierarchies, and limited redistribution of resources.

Theoretical approach	Core claim	Analytical relevance for this article	Indicative empirical expression in Central Asia
Institutional decoupling	Formal commitments may coexist with shallow or uneven implementation.	Explains the gap between policy adoption and practical outcomes.	Strategy adoption without sustained implementation, fragmented governance, and uneven territorial access.

Note. Author's compilation based on Finnemore and Sikkink (1998), Acharya (2004), Mackay and Waylen (2009), Mackay, Kenny, and Chappell (2010), and Waylen (2014). The table summarizes the analytical framework used to examine the localization of digital gender agendas across Central Asia. It is intended as a conceptual, not quantitative, classification.

As Table 1 shows, this article does not treat localization as a single-stage process. Rather, it conceptualizes localization as a sequence in which global agendas are first diffused, then selectively translated, and finally either embedded or weakened through domestic institutional structures. This framing allows the analysis to move beyond a descriptive inventory of policies and instead explain why the same broad global agenda takes different domestic forms across Central Asia.

The table also clarifies the article's broader argument. The key issue is not whether Central Asian states are exposed to global digital gender agendas; they clearly are. The more important question is how those agendas are governed once they enter national policy systems. Across the region, international organizations have helped establish women's digital inclusion as a legitimate policy concern. However, domestic incorporation is shaped by state capacity, regime priorities, bureaucratic organization, and the extent to which gender equality is treated as a substantive policy objective rather than as a symbolic or secondary commitment. The analytical framework therefore directs attention not simply to policy adoption, but to the politics of translation, coordination, and implementation. For this reason, the article uses the four dimensions identified above (diffusion, integration, fragmentation, and implementation) as the organizing structure for the empirical analysis. This enables a structured comparison across Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan while preserving sensitivity to both regional commonalities and country-level variation. In this way, the literature reviewed here provides not only the theoretical basis for the article, but also the analytical logic through which the Central Asian cases are interpreted.

Research design, questions, and methods

This article uses comparative qualitative policy analysis to examine how global digital gender agen-

das are translated into women's education policies in Central Asia. It addresses three research questions. First, through which mechanisms do international organizations promote digital gender agendas in Central Asia? Second, how are these agendas incorporated into domestic policy frameworks on women's education across Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan? Third, why does formal policy alignment often result in selective, fragmented, or symbolic outcomes rather than sustained institutional change?

The research design is cross-national and covers all five post-Soviet Central Asian states. This design is appropriate because the article is concerned not only with whether digital gender norms appear in national policy texts, but also with how they are institutionalized, organized, and politically managed once they enter domestic governance systems. Case selection follows a most-similar-systems logic. The five republics share Soviet legacies in education and gender policy, post-socialist institutional trajectories, predominantly Muslim populations, and sustained exposure to many of the same international organizations and development frameworks. At the same time, they differ in regime type, state capacity, openness to external actors, donor embeddedness, and the space available for civil society participation. This combination of similarity and variation makes Central Asia a useful regional setting for examining how broadly shared global agendas are localized differently under distinct political and institutional conditions (Durrani et al., 2025; Kamp, 2016; Kandiyoti, 2007).

The empirical material consists of national policy documents, strategic plans, legal and programmatic materials, donor reports, and international-organization publications produced primarily between 2015 and 2025. The corpus was deliberately multilingual and included documents in English, Russian, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Tajik, and Turkmen where available. It was designed to capture both sides of

the policy process: first, the external promotion of digital gender agendas by international organizations; and second, their incorporation into domestic

frameworks related to gender equality, education reform, digitalization, ICT access, skills development, and women's empowerment.

Table 2

Document corpus used for comparative qualitative policy analysis

Corpus category	Documents included	Analytical purpose
Global frameworks	2030 Agenda for Sustainable Development; SDG Indicator 5.b.1 metadata; UNESCO, UNDP, World Bank, GSMA, and ITU materials on gender equality, ICT access, digital inclusion, and digital literacy (GSMA, 2024; International Telecommunication Union, 2024; United Nations, 2015; United Nations Statistics Division, 2016; UNESCO, 2023; UNDP, 2021, 2023; World Bank, 2025)	To identify the international digital gender agenda, including the indicators, concepts, and policy language promoted through global organizations
Regional international-organization materials	UNESCO Almaty policy brief on gender equality in and through education in Central Asia; UNESCO digital literacy and gender equality project materials; UNDP regional materials on ICTs and gender equality; CAREC Gender Strategy 2030 (CAREC, 2019; UNESCO, 2021a, 2021b; UNDP, 2021)	To trace how global norms are adapted for Central Asia and promoted through regional development frameworks
Kazakhstan national documents	Concept of Family and Gender Policy until 2030; Digital Kazakhstan State Program, 2018–2022; Concept of Digital Transformation, ICT Development and Cybersecurity for 2023–2029; Concept for the Development of Preschool, Secondary, Technical and Vocational Education for 2023–2029; Concept for the Development of Higher Education and Science for 2023–2029 (Government of the Republic of Kazakhstan, 2017, 2023a, 2023b, 2023c; President of the Republic of Kazakhstan, 2016)	To assess the technocratic integration of gender, education, and digitalization within a comparatively strong state policy framework
Kyrgyzstan national documents	National Development Strategy 2018–2040; Education Development Program 2021–2040; Digital Kyrgyzstan 2019–2023; Digital Transformation Concept 2024–2028; National Strategy on Achieving Gender Equality until 2030 and National Action Plan for 2022–2024 (Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic, 2021, 2022; Government of the Kyrgyz Republic, 2018, 2019; Ministry of Digital Development of the Kyrgyz Republic, 2024)	To assess donor-supported gender mainstreaming, digital skills policy, and institutional fragmentation
Uzbekistan national documents	Strategy for Achieving Gender Equality in the Republic of Uzbekistan until 2030; Digital Uzbekistan–2030 Strategy; Uzbekistan–2030 Strategy; UNDP Gender Digital Divide Assessment; OECD digital skills materials (OECD, 2023; President of the Republic of Uzbekistan, 2020, 2023; Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2021; UNDP Uzbekistan, 2023)	To assess centralized and selective incorporation of gender and digitalization into state-led modernization
Tajikistan national documents	National Strategy for Activating the Role of Women in the Republic of Tajikistan for 2021–2030; National Development Strategy until 2030; National Education Development Strategy until 2030; Concept of the Digital Economy; Concept for the Transition to Digital Education until 2042; Digitalization Roadmap and ICT Integration Program, 2023–2027; teacher ICT competency materials (Government of the Republic of Tajikistan, 2016, 2019, 2020, 2021, 2022; UNESCO, 2025)	To assess externally encouraged but capacity-constrained integration of women's education and digital transformation
Turkmenistan national documents and monitoring materials	National Action Plan on Gender Equality, 2021–2025; Concept of Digital Economy Development, 2019–2025; education-technology policy profiles; CEDAW and UN reporting materials; UNDP Turkmenistan gender equality materials (OHCHR, 2024; Turkmenistan UN Country Team, 2020; UNESCO, 2025b; UNDP Turkmenistan, 2025)	To assess formal alignment, limited transparency, and the constraints of evaluating implementation in a closed governance context

Note. Author's compilation based on national policy documents, international-organization reports, donor materials, and secondary analytical literature. The corpus is analytical rather than exhaustive. Documents were selected because they directly address one or more of the article's core domains: gender equality, women's empowerment, education, digitalization, ICT access, digital skills, STEM participation, or technology-enabled learning.

Documents were selected according to three criteria. First, they had to address at least one core policy domain: gender equality, women's empowerment, girls' or women's education, digitalization, ICT access, digital skills, STEM participation, or technology-enabled learning. Second, the corpus prioritized documents produced by national governments, major international organizations, donor agencies, or authoritative analytical bodies active in Central Asia. Third, the analysis focused primarily on documents published between 2015 and 2025, corresponding to the period after the adoption of the 2030 Agenda for Sustainable Development. Earlier sources were used selectively where they provided historical context for post-Soviet gender and education policy trajectories.

The analysis proceeded in three stages. First, it identified whether and how the main elements of global digital gender agendas appear in national policy discourse. Second, it examined whether these commitments are institutionalized through programs, implementation mechanisms, indicators, responsible agencies, inter-agency coordination structures, budgets, or monitoring procedures. Third, it assessed whether formal commitments correspond to evidence of implementation and policy depth, including reported programs, institutional continuity, women's participation in ICT-related education, and documented barriers such as territorial inequality, weak coordination, and gendered educational stratification (GSMA, 2024; OECD, 2017; UNDP, 2021).

Documents were analysed through a structured qualitative coding procedure. The first coding stage identified references to gender equality, women's empowerment, girls' education, digital skills, ICT access, STEM participation, and technology-enabled learning. The second stage examined whether these references were linked to implementation mechanisms, including programs, budgets, indicators, responsible agencies, coordination arrangements, or accountability procedures. The third stage compared the five cases across four analytical dimensions: external norm diffusion, policy integration, institutional fragmentation, and implementation outcomes. This coding strategy made it possible to distinguish between rhetorical alignment with global agendas and deeper institutionalization within domestic policy systems.

For analytical purposes, the degree of policy integration was assessed as an ordinal qualitative category rather than as a statistical measure. Policy integration refers to the extent to which digital gender

agendas are incorporated into domestic policy architecture beyond rhetorical recognition. Five indicators were used: discursive recognition of women's or girls' digital inclusion; explicit linkage between gender equality, education, and digitalization; identification of responsible institutions or coordination mechanisms; presence of implementation instruments such as programs, budgets, indicators, timelines, action plans, or monitoring procedures; and continuity across multiple policy documents rather than isolated references. Cases were classified as showing high, moderate, or low integration depending on the density and coherence of evidence across these indicators.

To strengthen interpretive reliability, the study uses triangulation across sources. Government documents are read alongside reports by international organizations, donor assessments, monitoring materials, and secondary scholarship in order to reduce dependence on official state self-presentation. Cross-case comparison also helps distinguish country-specific developments from broader regional patterns.

The study has several limitations. The availability and transparency of policy documentation vary across the region, with Turkmenistan presenting the greatest constraints. The article does not use interviews or elite-level process tracing, which limits its ability to identify informal bargaining or bureaucratic contestation. In addition, gender-transformative outcomes are difficult to measure through policy texts and aggregate indicators alone, so outcomes are treated as approximations based on documentary, programmatic, and secondary evidence. Substantively, the article focuses on women's education policy broadly understood, including formal schooling, higher education, vocational training, and non-formal digital literacy initiatives where these intersect with education, skills, or empowerment policy.

Results

The results are organized according to the four analytical dimensions developed in the literature review and methods section: mechanisms of external norm diffusion, degree of policy integration, institutional fragmentation, and implementation outcomes. Across the five cases, the analysis identifies a common regional pattern: global digital gender agendas have gained broad discursive legitimacy, but their incorporation into domestic policy remains uneven, selective, and institutionally constrained.

Mechanisms of External Norm Diffusion

Across Central Asia, digital gender agendas are diffused primarily through international organizations, donor agencies, and transnational development frameworks. These actors operate as norm entrepreneurs by framing women's access to digital education, ICT skills, and technology-enabled learning as part of a wider agenda of gender equality, human capital development, and sustainable growth (Finnemore & Sikkink, 1998; United Nations, 2015; UNESCO, 2023; UNDP, 2023). Their influence is visible in four main mechanisms: agenda-setting, policy advice, donor-supported programming, and monitoring.

First, global frameworks such as the 2030 Agenda for Sustainable Development have helped establish a common vocabulary linking gender equality, education, and digital transformation. SDG Target 5.b is especially important because it identifies enabling technologies as instruments for women's empowerment and translates a broad equality commitment into a measurable policy field (United Nations, 2015; United Nations Statistics Division, 2016). Through this framework, women's digital inclusion becomes a legitimate object of government action, international reporting, and donor-supported programming.

Second, international organizations provide policy advice and technical assistance. UNESCO, UNDP, the World Bank, ITU, GSMA, and regional development actors supply governments with concepts, indicators, templates, and policy models that link digitalization to inclusion (GSMA, 2024; International Telecommunication Union, 2024; UNESCO, 2021a, 2023; UNDP, 2021, 2023; World Bank, 2025). These organizations do not simply finance programs; they also define what counts as a modern and internationally credible policy response. This helps explain why terms such as digital skills, ICT access, STEM participation, empowerment, inclusion, and human capital appear across national policy documents despite differences in domestic governance systems.

Third, donor-supported programs in digital literacy, girls' STEM participation, teacher training, digital education, and gender-sensitive skills development introduce specific intervention models into national contexts (UNESCO, 2021a, 2021b; UNDP, 2021, 2023). These projects often serve as practical channels through which global norms are translated into domestic initiatives. However, they also create a tension: while donor-supported initiatives increase policy visibility, they do not always become embedded in durable national systems. This is especially relevant in Kyrgyzstan and Tajikistan, where

external support has played a visible role in shaping gender and education agendas, but institutional consolidation remains uneven (Kluczewska, 2022; Simpson, 2006; UNDP, 2021).

Fourth, monitoring and benchmarking create incentives for governments to demonstrate alignment with global standards. International indicators, SDG reporting processes, gender assessments, digital development measures, and donor reviews encourage states to adopt policy language and produce evidence of formal progress (GSMA, 2024; International Telecommunication Union, 2024; United Nations Statistics Division, 2016). However, these instruments can privilege measurable outputs over deeper institutional transformation. As a result, governments may prioritize strategies, indicators, reports, and pilot programs while the more complex work of coordination, budgeting, and gender-transformative implementation remains weaker.

These mechanisms show that the diffusion of digital gender agendas in Central Asia is neither accidental nor uniform. International organizations have helped make women's digital inclusion a legitimate regional policy concern, but diffusion does not determine outcomes. The same broad agenda is filtered through different national governance arrangements: Kazakhstan incorporates it into a stronger state-led modernization framework; Kyrgyzstan absorbs it through a more pluralized and donor-linked policy environment; Uzbekistan selectively adapts it through centralized reform priorities; Tajikistan incorporates it under weaker institutional capacity; and Turkmenistan maintains formal alignment within a more closed and opaque policy system (CAREC, 2019; OECD, 2017; UNDP, 2021; UNESCO, 2021b).

Differentiated Policy Integration Across the Five States

The second major finding is that all five Central Asian states have incorporated elements of digital gender agendas into policy discourse, but the depth and form of integration differ substantially. Following the operational definition in Section 3, policy integration is assessed through five indicators: discursive recognition, cross-sectoral linkage, institutional responsibility, implementation mechanisms, and policy continuity. The classifications presented in Table 3 are therefore derived through qualitative coding rather than numerical scoring.

Kazakhstan represents the clearest case of relatively advanced strategic integration. Digitalization, education modernization, and human capital development are prominent within state policy. Docu-

ments such as the Digital Kazakhstan State Program, the Concept of Digital Transformation, ICT Development and Cybersecurity for 2023–2029, and education-sector development concepts provide a comparatively coherent framework for linking digital transformation to educational modernization (Government of the Republic of Kazakhstan, 2017, 2023a, 2023b, 2023c). Gender equality is also present in the broader policy architecture, particularly through the Concept of Family and Gender Policy until 2030 (President of the Republic of Kazakhstan, 2016). However, Kazakhstan's integration remains largely technocratic: women's digital inclusion is recognized as part of modernization and competitiveness, but gender equality is not consistently positioned as a transformative principle across digital education governance.

Kyrgyzstan shows greater rhetorical openness to gender mainstreaming, empowerment, and donor-supported inclusion. The National Strategy on Achieving Gender Equality until 2030, the Education Development Program 2021–2040, Digital Kyrgyzstan 2019–2023, and the Digital Transformation Concept 2024–2028 indicate that gender, education, and digitalization are all recognized within the policy field (Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic, 2021, 2022; Government of the Kyrgyz Republic, 2018, 2019; Ministry of Digital Development of the Kyrgyz Republic, 2024). Yet this openness does not automatically produce coherence. Gender and digital education initiatives often remain dispersed across separate strategies, donor projects, and institutional mandates. Kyrgyzstan therefore demonstrates normative openness combined with fragmented implementation capacity.

Uzbekistan occupies an intermediate position characterized by centralized and selective integration. The Strategy for Achieving Gender Equality until 2030, Digital Uzbekistan–2030, and the Uzbekistan–2030 Strategy indicate that gender equal-

ity and digital transformation are incorporated into the state's modernization agenda (President of the Republic of Uzbekistan, 2020, 2023; Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2021). Unlike Kyrgyzstan, Uzbekistan filters external agendas more directly through state-led reform priorities. This can create stronger vertical direction, but it also narrows the agenda. Women's digital inclusion is most visible where it supports administrative modernization, economic development, and state capacity (OECD, 2023; UNDP Uzbekistan, 2023).

Tajikistan demonstrates a more fragile form of integration. National documents on women's role, development strategy, education, digital economy, and the transition to digital education indicate formal recognition of gender, education, and digital transformation (Government of the Republic of Tajikistan, 2016, 2019, 2020, 2021, 2022). However, the institutional basis for linking these fields remains weaker than in Kazakhstan or Uzbekistan. Tajikistan's policy environment is more dependent on external support and faces stronger constraints related to state capacity, territorial inequality, infrastructure, and administrative reach (Kluczevska, 2022; UNDP, 2021).

Turkmenistan represents the most limited and opaque case. Formal policy documents and international reporting materials indicate alignment with gender equality, education, and digital development commitments, including the National Action Plan on Gender Equality and the Concept of Digital Economy Development (OHCHR, 2024; Turkmenistan UN Country Team, 2020; UNDP Turkmenistan, 2025). However, public information on implementation mechanisms, coordination arrangements, and policy outcomes is more restricted than in the other four cases. Turkmenistan therefore illustrates how administrative closure and limited transparency constrain both implementation and evaluability. The differentiated integration of digital gender agendas is summarized in Table 3.

Table 3
Differentiated integration of digital gender agendas in Central Asia

Country	Dominant policy discourse	Degree of policy integration	Institutional logic	Implementation tendency
Kazakhstan	Digital modernization, competitiveness, human capital, and inclusion	Relatively high at the strategic level	Technocratic incorporation within a comparatively strong state framework	More consistent strategic integration, but limited gender-transformative depth
Kyrgyzstan	Gender mainstreaming, empowerment, donor-linked inclusion, and digital transformation	Moderate to relatively high in discourse, weaker in consolidation	Normative openness combined with fragmented institutional embedding	Uneven, project-based, and often donor-dependent

Продолжение таблицы

Country	Dominant policy discourse	Degree of policy integration	Institutional logic	Implementation tendency
Uzbekistan	State-led reform, modernization, digital transformation, and controlled inclusion	Moderate and selective	Centralized adaptation filtered through state priorities	Selective implementation aligned with broader modernization goals
Tajikistan	Internationally aligned discourse on access, women's participation, education, and digital opportunity	Limited to moderate and externally encouraged	Fragile integration constrained by weak capacity and territorial inequality	Uneven and weakly institutionalized
Turkmenistan	Formal alignment with gender, education, and digital development commitments, but limited public articulation	Low to limited	Minimal, tightly controlled, and opaque incorporation	Difficult to assess; likely shallow and weakly visible

Note. Author's analysis based on the document corpus described in Section 3. The categories are analytical rather than quantitative. They summarize comparative patterns of localization across the five cases.

Table 3 shows that the five states differ less in their exposure to international digital gender agendas than in the political and institutional terms on which these agendas are incorporated. The regional pattern is best understood as shared discursive alignment combined with differentiated institutional integration.

Institutional Fragmentation as a Mediating Factor

The third major finding is that institutional fragmentation mediates the relationship between formal policy adoption and implementation outcomes. Women's digital education is inherently cross-sectoral: it requires coordination between education ministries, digital development bodies, gender equality institutions, labour-market agencies, teacher-training systems, regional administrations, and donor-supported programs. Yet across Central Asia, these policy domains are rarely integrated into a single coherent governance framework. Instead, gender equality, digitalization, education reform, and skills development often proceed through parallel strategies and separate institutional mandates (Mackay & Waylen, 2009; Mackay et al., 2010; Waylen, 2014).

In Kazakhstan, fragmentation is moderated by stronger state capacity. The country has a developed strategic architecture for digital transformation and education modernization, but gender equality, digitalization, and education still often remain located in separate policy streams. Digital transformation is mainly framed through innovation, infrastructure, competitiveness, and human capital, while gender policy is more often treated as a social or family-

policy issue (Government of the Republic of Kazakhstan, 2017, 2023a, 2023b, 2023c; OECD, 2017; President of the Republic of Kazakhstan, 2016). This creates compartmentalization: the state can pursue digital modernization without fully integrating the gender-transformative dimension of digital education.

In Kyrgyzstan, fragmentation is more closely associated with donor pluralism and weaker institutional consolidation. The country's relatively open policy environment increases the visibility of gender equality and inclusion (Simpson, 2006; UNDP, 2021). However, multiple strategies, programs, and projects often operate simultaneously without being consolidated into a durable national system (Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic, 2021, 2022; Government of the Kyrgyz Republic, 2018, 2019; Ministry of Digital Development of the Kyrgyz Republic, 2024).

In Uzbekistan, fragmentation appears within a centralized reform model. State-led modernization provides clearer vertical direction, and national strategies present digital transformation and gender equality as development priorities (President of the Republic of Uzbekistan, 2020, 2023; Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2021). However, centralization does not automatically produce horizontal coordination. Policy domains may remain segmented across administrative structures, with gender equality integrated selectively where it supports broader modernization objectives (OECD, 2023; UNDP Uzbekistan, 2023).

In Tajikistan, fragmentation is intensified by weaker state capacity and uneven territorial reach. Policy documents recognize women's participation,

education development, digital economy, and digital learning, but the institutional conditions for implementation are fragile (Government of the Republic of Tajikistan, 2016, 2019, 2020, 2021, 2022; UNESCO, 2025). Donor-supported initiatives may introduce important practices and concepts, yet these do not always become embedded in national systems. Administrative capacity, infrastructure gaps, and rural–urban inequalities limit the translation of formal commitments into broad-based outcomes (Kluczevska, 2022; UNDP, 2021).

In Turkmenistan, fragmentation is difficult to observe directly because of limited transparency. Available documents and reporting materials suggest formal alignment with international commitments, but the public record provides less evidence of how gender, education, and digitalization are coordinated in practice (OHCHR, 2024; UNESCO, 2025b; UNDP Turkmenistan, 2025). In this case, opacity itself becomes part of the governance problem.

Across the five cases, fragmentation functions as more than an administrative weakness. It is also a mechanism through which global agendas are contained. By distributing responsibility across separate institutions, governments can adopt internationally legitimate language while limiting the redistributive implications of gender equality commitments. This helps explain why formal alignment with global digital gender agendas often coexists with limited practical transformation.

Implementation Outcomes and the Limits of Transformation

The fourth major finding concerns the implementation gap. Across Central Asia, implementation is strongest where digital gender agendas align with visible, measurable, and administratively manageable outputs. It is weakest where reforms require deeper coordination, redistribution of resources, transformation of gender norms, or sustained institutional accountability (OECD, 2017; UNDP, 2021; GSMA, 2024).

A common regional tendency is the prioritization of technical and programmatic outputs. Governments and international organizations often emphasize digital literacy initiatives, ICT access, STEM participation, teacher training, education technology, and skills development (UNESCO, 2021a, 2021b; UNDP, 2021, 2023; World Bank, 2025). These interventions are important, but they do not automatically change the gendered structures

that shape educational and occupational pathways. Without sustained attention to social norms, labour-market segmentation, rural access, institutional bias, and gender-sensitive budgeting, digital education can reproduce existing inequalities even while expanding access.

Country-level implementation follows the same differentiated pattern identified above. In Kazakhstan, stronger administrative capacity and digital infrastructure support implementation, but women's digital inclusion remains embedded within a technocratic modernization model rather than a gender-transformative reform agenda (Government of the Republic of Kazakhstan, 2017, 2023a, 2023b, 2023c; OECD, 2017). In Kyrgyzstan, donor-funded and internationally supported initiatives have advanced gender mainstreaming, digital skills, and inclusive education, but their sustainability depends on whether they are absorbed into national institutions (UNDP, 2021; UNESCO, 2021b). In Uzbekistan, implementation is selective and state-managed, advancing where it supports economic modernization, administrative efficiency, or human capital development (OECD, 2023; President of the Republic of Uzbekistan, 2020, 2023; Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2021; UNDP Uzbekistan, 2023). In Tajikistan, implementation remains constrained by capacity, infrastructure, and territorial inequality, producing localized or externally supported activities rather than coherent national transformation (Government of the Republic of Tajikistan, 2019, 2020, 2021, 2022; UNESCO, 2025; UNDP, 2021). In Turkmenistan, implementation is difficult to evaluate because restricted transparency limits the availability of evidence on mechanisms, monitoring, and outcomes (OHCHR, 2024; Turkmenistan UN Country Team, 2020; UNDP Turkmenistan, 2025).

Taken together, these findings show that the implementation gap is not simply a technical problem. It is a politically structured feature of norm localization. Digital gender agendas are easier to adopt when framed as modernization, skills development, or international alignment. They are harder to implement when they require cross-sectoral coordination, institutional accountability, or transformation of gendered power relations (Acharya, 2004; Mackay & Waylen, 2009; Mackay et al., 2010; Waylen, 2014). The key challenge is therefore not the absence of policy language, but the limited conversion of that language into coordinated, accountable, and gender-transformative implementation.

Discussion

The findings show that the localization of digital gender agendas in Central Asia is not a linear process of norm transfer or policy convergence. International organizations have helped establish women's digital inclusion as a legitimate policy concern across the region, but domestic outcomes vary considerably. The main source of variation is not exposure to global norms: all five states encounter similar international frameworks, policy vocabularies, donor agendas, and reporting expectations. Rather, variation emerges from how states incorporate these agendas into domestic governance systems, coordinate across policy sectors, and translate formal commitments into institutional practice.

This finding qualifies conventional accounts of norm diffusion. Diffusion theory explains how international organizations, donor agencies, and transnational policy networks circulate policy models and legitimate new governance priorities (Finnemore & Sikkink, 1998). In Central Asia, this process is visible in SDG reporting, donor-supported programs, technical assistance, and international benchmarking. However, diffusion alone cannot explain why similar agendas produce different levels of integration and implementation across Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan. The evidence instead supports a localization perspective: international norms do not simply enter domestic policy systems unchanged, but are interpreted, filtered, and selectively reconstructed within specific political and institutional contexts (Acharya, 2004).

In Central Asia, digital gender agendas are rarely rejected outright. Instead, they are incorporated selectively. Governments adopt elements of the agenda that support modernization, human capital development, international legitimacy, or donor engagement, while more demanding gender-transformative components remain less developed. A key implication is that discursive convergence should not be confused with substantive policy transformation. Across the region, policy documents increasingly use similar language: inclusion, digital skills, empowerment, innovation, competitiveness, and human capital. However, the presence of similar language does not mean that policies are integrated to the same degree or implemented with the same depth. Policy integration requires more than reference to gender or digitalization; it requires cross-sectoral linkage, institutional responsibility, implementation instruments, monitoring procedures, and continuity across policy documents.

Institutional fragmentation emerges as the central mediator between formal adoption and practical outcomes. Women's digital education is inherently cross-sectoral, requiring coordination across education policy, digital development, labour-market planning, teacher training, gender equality institutions, territorial development, and donor-supported programs. Yet these domains are frequently governed through separate strategies, agencies, and accountability systems. As a result, women's digital inclusion may appear in several policy documents without becoming the responsibility of a clearly coordinated implementation architecture. This explains why formal policy alignment often coexists with uneven implementation.

This finding supports feminist institutionalist arguments that institutions are not neutral channels for reform. Formal rules, informal norms, bureaucratic hierarchies, resource allocations, and accountability structures shape which reforms become actionable and which remain symbolic (Mackay & Waylen, 2009; Mackay, Kenny, & Chappell, 2010; Waylen, 2014). From this perspective, weak implementation is not merely a technical failure. It is an institutional and political outcome. States can adopt gender-sensitive language without redistributing authority, budgets, or administrative attention toward gender-transformative goals. This helps explain why digital gender agendas can be visible in policy discourse while remaining weakly embedded in implementation structures.

The implementation gap is therefore politically structured. International development discourse often treats digital inclusion as a matter of access, infrastructure, and skills. These are important, but the Central Asian cases show that they are insufficient. Digital education policies produce more equal outcomes only when connected to the broader institutional conditions that shape women's educational and occupational pathways. These include rural–urban inequalities, gendered subject choices, labour-market segmentation, teacher capacity, household norms, access to devices and connectivity, and the presence or absence of gender-sensitive budgeting and monitoring. Without attention to these conditions, digitalization may expand access while reproducing existing inequalities.

The findings also clarify the three mechanisms identified in the article's central argument: selective adoption, symbolic compliance, and institutional decoupling. Selective adoption occurs when states incorporate elements of global agendas that fit domestic development priorities while narrowing more politically demanding aspects of gender

equality. Symbolic compliance occurs when governments demonstrate alignment with international commitments through strategies, indicators, and policy language without creating strong implementation mechanisms. Institutional decoupling occurs when formal commitments remain disconnected from budgets, coordination structures, monitoring systems, or durable administrative routines. These mechanisms are not isolated weaknesses; they are patterned features of how global digital gender agendas are governed in the region.

For public administration, the analysis has two implications. First, digital gender equality should not be treated as a narrow sectoral issue. It is a governance problem involving coordination, institutional design, resource allocation, accountability, and state capacity. The effectiveness of digital gender policy depends not only on technology or digital skills programs, but also on whether public institutions can coordinate across policy domains and sustain reforms beyond project cycles. Second, international policy alignment is an insufficient indicator of administrative change. Governments may align with global frameworks at the level of discourse while maintaining fragmented or weak implementation systems.

For Central Asian studies, the article demonstrates the value of regional comparison. The five republics share Soviet legacies, post-socialist institutional trajectories, and exposure to similar international organizations, but they do not localize global agendas in the same way. Central Asia should therefore not be treated as a uniform recipient of external development norms. It is better understood as a comparative governance space in which international agendas are domesticated through different state strategies, institutional capacities, and political constraints.

Overall, the findings show that global digital gender agendas matter in Central Asia, but their effects remain institutionally incomplete. They reshape the language of reform and expand the range of legitimate policy commitments, but they do not automatically transform governance practice. The central issue is therefore not whether digital gender norms travel, but whether domestic governance systems convert these norms into coordinated, accountable, and sustained policy implementation.

Conclusion

This article examined how global digital gender agendas promoted by international organizations are

localized within women's education policies in Central Asia. Focusing on Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan, it showed that shared exposure to international frameworks linking gender equality, education, and digitalization has not produced uniform domestic outcomes. The main finding is that variation across the region is shaped less by access to global norms than by domestic governance structures, institutional capacity, bureaucratic coordination, and political priorities.

The analysis demonstrated that international organizations have played an important role in diffusing and legitimizing women's digital inclusion through SDG frameworks, technical assistance, donor-supported programs, monitoring instruments, and policy advice. Yet the domestic incorporation of this agenda remains selective. Across the region, governments have adopted the language of gender equality, digitalization, inclusion, and educational modernization, but this language is not always matched by coherent implementation mechanisms, gender-responsive budgeting, cross-sectoral coordination, or sustained accountability.

The article identified three recurring patterns of localization: selective adoption, symbolic compliance, and institutional decoupling. These patterns show that global digital gender agendas do not simply travel from international organizations into domestic policy systems. They are filtered, adapted, and sometimes narrowed through domestic governance arrangements. In this sense, digital gender agendas are not merely technical or developmental interventions; they are also governance projects shaped by how states organize implementation, coordinate across policy sectors, allocate responsibility, and manage the political implications of gender reform.

The article contributes to public administration research by showing that women's digital education should be understood as a cross-sectoral governance problem. Effective implementation requires more than digital infrastructure, ICT access, or short-term skills programs. It requires coordination between education authorities, digital development agencies, gender equality institutions, labour-market bodies, regional administrations, and international partners. Without such coordination, digital gender agendas are likely to remain visible in discourse but weak in institutional effect.

The study has several limitations. It relies primarily on policy documents, international-organization materials, donor reports, and secondary analytical sources. This approach is suitable for identifying

patterns of policy discourse, institutional design, and comparative localization, but it cannot fully capture informal bargaining, bureaucratic politics, or lived experience. Documentation is also uneven across the region, especially in Turkmenistan. Future research could extend this analysis through interviews with policymakers, educators, international-organization representatives, and civil society actors; subnational studies of rural-urban inequality and regional administrative capacity; and sector-specific research on STEM education, vocational training, teacher digital competencies, and women's transition from digital education into technology-related employment.

Overall, the article shows that global digital gender agendas matter in Central Asia, but their

effects remain politically mediated and institutionally uneven. They reshape the language of reform and expand the range of legitimate policy commitments, but their transformative potential depends on whether domestic governance systems can convert formal alignment into coordinated, accountable, and sustained implementation.

Funding

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan under Grant IRN AP26101553, «Digital Transformation and Women's Education: The Impact of International Policy on Gender Priorities in Central Asia».

References

- Acharya, A. (2004). How ideas spread: Whose norms matter? Norm localization and institutional change in Asian regionalism. *International Organization*, 58(2), 239–275. <https://doi.org/10.1017/S0020818304582024>
- Asian Development Bank. (2018). *Kazakhstan country gender assessment*. <https://www.adb.org/documents/kazakhstan-country-gender-assessment-2018>
- Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic. (2021). *Program for the development of education in the Kyrgyz Republic for 2021–2040*. <https://cbd.minjust.gov.kg/158227/edition/1070465/kg>
- Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic. (2022a). *National strategy of the Kyrgyz Republic on achieving gender equality until 2030*. <https://cbd.minjust.gov.kg/159472/edition/1189691/ru>
- Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic. (2022b). *National action plan for achieving gender equality in the Kyrgyz Republic for 2022–2024*. <https://cbd.minjust.gov.kg/159488/edition/1189689/ru>
- Central Asia Regional Economic Cooperation Program. (2019). *CAREC gender strategy 2030: Inclusion, empowerment and resilience for all*. <https://www.carecprogram.org/uploads/CAREC-Gender-Strategy-2030-MC.pdf>
- Durrani, N., Kataeva, Z., & Kuzhabekova, A. (2025). Policy context for gender equality reforms in education in Central Asia. In N. Durrani & I. Silova (Eds.), *Gender and education in Central Asia* (pp. 21–46). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-75301-5_2
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917. <https://doi.org/10.1162/002081898550789>
- Government of the Kyrgyz Republic. (2018). *National development strategy of the Kyrgyz Republic for 2018–2040*. https://www.gov.kg/storage/2020/01/files/program/8/natsionalnaya_strategiya_razvitiya_kyrgyzskoy_respubliki_na_2018_2040_gody.pdf
- Government of the Kyrgyz Republic. (2019). *Road map for the implementation of the Digital Kyrgyzstan 2019–2023 digital transformation concept*. <https://cbd.minjust.gov.kg/216896/edition/1118030/ru>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2017). *On approval of the State Program “Digital Kazakhstan”*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2023a). *On approval of the Concept of digital transformation, development of the information and communication technology sector and cybersecurity for 2023–2029*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2023b). *On approval of the Concept for the development of preschool, secondary, technical and vocational education of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2023c). *On approval of the Concept for the development of higher education and science in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248>
- Government of the Republic of Tajikistan. (2016). *National development strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030*. <https://syrdaryo.mewr.tj/en/national-development-strategy-republic-tajikistan-period-to2030>
- Government of the Republic of Tajikistan. (2019). *Concept of the digital economy in the Republic of Tajikistan*. <https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Concept%20of%20the%20Digital%20Economy%20in%20the%20Republic%20of%20Tajikistan%20%28EN%29.pdf>
- Government of the Republic of Tajikistan. (2020). *National strategy for education development of the Republic of Tajikistan until 2030*. https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/tajikistan-education-sector-plan_2021-2030pdf.pdf
- Government of the Republic of Tajikistan. (2021). *National strategy for activating the role of women in the Republic of Tajikistan for 2021–2030*. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/taj209955.pdf>

- Government of the Republic of Tajikistan. (2022). *Concept for the transition to digital education in the Republic of Tajikistan for the period up to 2042*. <https://mjtik.tj/wp-content/uploads/2023/07/%D0%A2%D0%B0%D2%B3%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D2%9B%D0%B0%D0%BC%D0%B8.pdf>
- GSMA. (2024). *The mobile gender gap report 2024*. <https://www.gsma.com/r/gender-gap/>
- International Telecommunication Union. (2019). *Measuring digital development: Facts and figures 2019*. <https://www.itu.int/en/itu-d/statistics/documents/facts/factsfigures2019.pdf>
- International Telecommunication Union. (2024). *Individuals using the Internet by sex*. ITU DataHub. <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2024/11/10/ff24-the-gender-digital-divide/>
- Kamp, M. (2016). Soviet legacies and post-independence gender politics in Central Asia. *Central Asian Survey*, 35(4), 503–520. <https://doi.org/10.1080/02634937.2016.1230955>
- Kandiyoti, D. (2007). The politics of gender and the Soviet paradox: Neither colonized, nor modern? *Central Asian Survey*, 26(4), 601–623. <https://doi.org/10.1080/02634930701719170>
- Khairullayeva, V., Sarybayev, M., Kuzembayeva, A., Yermekbayev, A., & Baikushikova, G. (2022). Gender policy in Kazakhstan. *Journal of International Women's Studies*, 24(1), Article 25. <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol24/iss1/25/>
- Kluczewska, K. (2022). Donor-funded women's empowerment in Tajikistan: Trajectories of women's NGOs and changing attitudes to the international agenda. *Studies in Comparative International Development*, 57, 490–510. <https://doi.org/10.1007/s12116-021-09343-8>
- Mackay, F., Kenny, M., & Chappell, L. (2010). New institutionalism through a gender lens: Towards a feminist institutionalism? *International Political Science Review*, 31(5), 573–588. <https://doi.org/10.1177/0192512110388788>
- Mackay, F., & Waylen, G. (2009). Feminist institutionalism: Critical perspectives on gender and politics. *Politics & Gender*, 5(2), 237–280. <https://doi.org/10.1017/S1743923X09000178>
- Ministry of Digital Development of the Kyrgyz Republic. (2024). *Concept of digital transformation of the Kyrgyz Republic for 2024–2028*. <https://digital.gov.kg/wp-content/uploads/2024/06/concept-digital-transformation-of-the-kyrgyz-republic-for-2024-2028.pdf>
- Northrop, D. (2004). *Veiled empire: Gender and power in Stalinist Central Asia*. Cornell University Press. <https://www.cornellpress.cornell.edu/book/9780801439445/veiled-empire/>
- OECD. (2017). *Gender policy delivery in Kazakhstan*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264280359-en>
- OECD. (2023). *Digital skills for private sector competitiveness in Uzbekistan*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/2023/05/digital-skills-for-private-sector-competitiveness-in-uzbekistan_8f1719a7.html
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2024, February 2). *Committee on the Elimination of Discrimination against Women welcomes Turkmenistan's measures to improve birth registration, asks about women in the judiciary and measures to address domestic violence*. <https://www.ohchr.org/en/meeting-summaries/2024/02/committee-elimination-discrimination-against-women-welcomes-turkmenistans>
- President of the Republic of Kazakhstan. (2016). *On approval of the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384>
- President of the Republic of Uzbekistan. (2020). *On approval of the Strategy "Digital Uzbekistan–2030" and measures for its effective implementation*. <https://lex.uz/en/docs/7008256>
- President of the Republic of Uzbekistan. (2023). *On the Strategy "Uzbekistan–2030"*. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
- Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. (2021). *Strategy for achieving gender equality in the Republic of Uzbekistan until 2030*. <https://lex.uz/ru/docs/5466725>
- Silova, I., & Abdushukurova, S. (2009). Gender equality provisions in post-Soviet education legislation: Central Asian trajectories. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 39(6), 679–694. <https://doi.org/10.1080/03057920903125658>
- Simpson, M. (2006). Local strategies in globalising gender politics: Women's organising in Kyrgyzstan and Tajikistan. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 26(1), 9–31. <https://doi.org/10.1080/13602000600738608>
- Turkmenistan United Nations Country Team. (2020, December 9). *National Action Plan on Gender Equality for 2021–2025 signed by the Government of Turkmenistan*. <https://turkmenistan.un.org/en/105187-national-action-plan-gender-equality-2021-2025-signed-government>
- Turkmenistan United Nations Country Team. (2022). *Common country analysis: Turkmenistan*. https://turkmenistan.un.org/sites/default/files/2022-12/CCA_EN_web.pdf
- United Nations Development Programme. (2021, April 22). *Embracing equality in a digital era in Central Asia*. <https://www.undp.org/kazakhstan/press-releases/embracing-equality-digital-era-central-asia>
- United Nations Development Programme. (2021). *Harnessing ICTs for gender equality in Europe and Central Asia*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2021-07/UNDP-DFS-Harnessing-ICTs-for-Gender-Equality-in-Europe-and-Central-Asia.pdf>
- United Nations Development Programme. (2022, November 21). *Innovating for gender equality*. <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/innovating-gender-equality>
- United Nations Development Programme. (2023, March 6). *Changing the digital equation: Unlocking the power of hi-tech equality*. <https://www.undp.org/kazakhstan/blog/changing-digital-equation-unlocking-power-hi-tech-equality>
- United Nations Development Programme Turkmenistan. (2023). *Gender equality*. Retrieved July 6, 2026, from <https://www.undp.org/turkmenistan/gender-equality>
- United Nations Development Programme Uzbekistan. (2023). *Gender digital divide assessment: Uzbekistan*. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/Final_Gender%20Digital%20Divide%20in%20Uzbekistan_d.pdf

UNESCO. (2021a). *Gender equality in and through education in Central Asia*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377910>

UNESCO. (2023). *UNESCO in action for gender equality: 2022–2023*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387300>

UNESCO. (2024, March 7). *Strengthening digital literacy skills and competencies and promoting gender equality in cultural and creative sectors in Central Asia*. <https://www.unesco.org/en/articles/strengthening-digital-literacy-skills-and-competencies-and-promoting-gender-equality-cultural-and>

UNESCO. (2025a). *Tajikistan incorporates the endorsed ICT competency standards for teachers into teacher development programme*. <https://www.unesco.org/en/articles/tajikistan-incorporates-endorsed-ict-competency-standards-teachers-teacher-development-programme>

UNESCO. (2023). *Turkmenistan: Technology*. PEER. Retrieved July 6, 2026, from <https://education-profiles.org/central-and-southern-asia/turkmenistan/~technology>

UN Women. (2021, July 2). *Generation Equality Forum Action Coalitions launch transformative commitments for gender equality*. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2021/7/news-gef-paris-action-coalitions-launch-commitments-for-gender-equality>

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>

United Nations Statistics Division. (2016). *SDG indicator metadata: Target 5.b, indicator 5.b.1*. <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files/Metadata-05-0b-01.pdf>

Waylen, G. (2014). Informal institutions, institutional change, and gender equality. *Political Research Quarterly*, 67(1), 212–223. <https://doi.org/10.1177/1065912913510360>

World Bank. (2025). *Gender and inclusion in digital development*. Retrieved July 6, 2026, from <https://www.worldbank.org/en/topic/digital/brief/gender-and-inclusion-in-digital>

World Bank. (2025). *What works to advance women's digital literacy? A review of good practices and programs*. <https://doi.org/10.1596/43052>

Information about the authors:

Sarybayev Meiram – PhD, Assistant Professor, Department of International Relations and World Economy, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: smeiram81@gmail.com).

Umarova Saodat – PhD student at the University of World Economy and Diplomacy, economist at the Centre for Progressive Reforms (Tashkent, Uzbekistan. saodat.umarova1993@gmail.com).

Akhmetkhanqyzy Galiya – Master of Social Sciences, Senior Lecturer, K.I. Satbayev Kazakh National Technical Research University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: g.abdikhaparova@satbayev.university).

Авторлар туралы мәлімет:

Сарыбаев Мейрам Сейсенбаевич – PhD, Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының ассистент-профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: smeiram81@gmail.com).

Умарова Саодат – Әлемдік экономика және дипломатия университетінің PhD докторанты, Прогрессивті реформалар орталығында экономика саласының маманы (Ташкент, Өзбекстан, e-mail: saodat.umarova1993@gmail.com).

Ахметханқызы Ғалия – саяси ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: g.abdikhaparova@satbayev.university).

Сведения об авторах:

Сарыбаев Мейрам Сейсенбаевич – PhD, ассистент-профессор преподаватель кафедры международных отношений и мировой экономики КазНУ им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: smeiram81@gmail.com).

Умарова Саодат – PhD-докторант в Университете мировой экономики и дипломатии, экономист в Центре прогрессивных реформ (Ташкент, Узбекистан, e-mail: saodat.umarova1993@gmail.com).

Ахметханқызы Ғалия – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры общественных дисциплин КазНТУ им. К. Сатпаева (Алматы, Казахстан, e-mail: g.abdikhaparova@satbayev.university).

Previously sent June 11, 2026.

Re-registered July 21, 2026.

Accepted September 4, 2026.

M. Tokmeilova^{1*}, **G. Askhat²**, **L. Aitimbet²**¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan²Turan University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: tokmeilova7@gmail.com

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LABOR MIGRATION IN CENTRAL ASIA UNDER GEOPOLITICAL TRANSFORMATION

Labor migration in Central Asia is undergoing a profound reconfiguration under the combined pressure of geopolitical shocks, economic restructuring, and the diversification of migration routes. The article asks how the region's traditional migration model – oriented overwhelmingly toward the Russian Federation – is being reshaped after 2022, and what economic, demographic, and governance implications this reconfiguration carries for the states of the region. Methodologically, it is a qualitative, comparative desk review combining comparative analysis across the Central Asian states, content analysis of scholarly and policy literature, and a descriptive review of secondary statistics from the World Bank, the International Organization for Migration, the United Kingdom Government, and the International Centre for Migration Policy Development for the period 2022–2025. Its contribution is threefold: it synthesizes fragmented recent evidence into a single analytical frame that distinguishes the region's established corridor from its emerging directions; applies that frame to a comparative reading of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan; and derives, through an explicitly labelled qualitative scenario to 2030, a diversification-and-protection policy agenda. The picture that emerges is of a region moving from a monopolar, Russia-centred system toward a multipolar one, in which Kazakhstan consolidates as a regional hub, the European Union and the United Kingdom become structural seasonal-labor destinations, and remittance dependence, informal employment, and demographic asymmetry remain the decisive variables shaping outcomes.

Keywords: labor migration, Central Asia, migration diversification, geopolitical transformation.

М. Токмейлова^{1*}, Г. Асхат², Л. Әйтiмбет²¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан²Тұран университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: tokmeilova7@gmail.com

Геосаяси трансформация жағдайында Орталық Азиядағы еңбек миграциясының даму болашағы

Орталық Азиядағы еңбек миграциясы геосаяси дүрбелеңдердің, экономикалық қайта құрылымдаудың және миграция бағыттарының әртараптандырылуының қатарлас қысымы астында терең қайта құрылымдалуды бастан өткеріп отыр, сондықтан мақалада өңірдің негізінен Ресей Федерациясына бағдарланған дәстүрлі миграция моделі 2022 жылдан кейін қалай өзгеріске ұшырап жатқаны және бұл қайта құрылымдаудың өңір мемлекеттері үшін қандай экономикалық, демографиялық және басқарушылық салдарлары бар екені қарастырылады. Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу – Орталық Азия мемлекеттері бойынша салыстырмалы талдауды, ғылыми және саяси әдебиеттің мазмұнды талдауын, сондай-ақ 2022–2025 жылдар аралығында Дүниежүзілік банктің, Халықаралық миграция ұйымының, Ұлыбритания үкіметінің және Миграция саясатын дамыту жөніндегі халықаралық орталықтың қосалқы статистикасына сипаттамалық шолуды біріктіретін сапалы, салыстырмалы кабинеттік шолу. Зерттеудің үлесі үштік сипатқа ие: үзік-үзік жиналған соңғы деректерді өңірдің қалыптасқан дәлізі мен жаңадан пайда болып жатқан бағыттарын ажыратуға мүмкіндік беретін бірыңғай талдау шеңберіне біріктіреді; осы шеңберді Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстанды салыстырмалы талдауға қолданады; және 2030 жылға дейінгі нақты белгіленген сапалы болжамдық сценарий негізінде әртараптандыру және қорғау саясатының күн тәртібін қалыптастырады. Нәтижелер өңірдің монополяры, Ресейге бағдарланған жүйеден мультиполяры жүйеге көшіп жатқанын көрсетеді: мұнда Қазақстан өңірлік хаб ретінде нығаяды, Еуропа Одағы мен Ұлыбритания құрылымдық маусымдық еңбек бағыттарына айналады, ал ақша аударымдарына тәуелділік, бейресми жұмыспен қамту және демографиялық асимметрия нәтижелерді қалыптастыратын шешуші айнымалылар болып қалады.

Түйін сөздер: еңбек миграциясы, Орталық Азия, миграцияның әртараптандыру, геосаяси трансформация.

М. Токмейлова^{1*}, Г. Асхат², Л. Айтимбет²

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

²Университет «Туран», Алматы, Казахстан

*e-mail: tokmeilova7@gmail.com

Перспективы развития трудовой миграции в Центральной Азии в условиях геополитической трансформации

Трудовая миграция в Центральной Азии переживает глубокую перестройку под совокупным давлением геополитических потрясений, экономической реструктуризации и диверсификации миграционных маршрутов, и статья задаётся вопросом о том, как традиционная для региона модель миграции – ориентированная преимущественно на Российскую Федерацию – трансформируется после 2022 года и какие экономические, демографические и управленческие последствия эта реконфигурация несёт для государств региона. С методологической точки зрения это качественный сравнительный кабинетный обзор (desk review), сочетающий сравнительный анализ по государствам Центральной Азии, контент-анализ научной и политической литературы и описательный обзор вторичной статистики Всемирного банка, Международной организации по миграции, Правительства Великобритании и Международного центра по развитию миграционной политики за 2022–2025 годы. Вклад исследования носит тройственный характер: оно синтезирует фрагментированные новые данные в единую аналитическую рамку, позволяющую отличить сложившийся коридор региона от формирующихся новых направлений; применяет эту рамку к сравнительному анализу Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана; и на основе явно обозначенного качественного сценария до 2030 года формулирует повестку политики диверсификации и защиты трудовых мигрантов. Согласно результатам, регион переходит от монополярной, ориентированной на Россию системы к мультиполярной, в которой Казахстан закрепляется в качестве регионального хаба, Европейский союз и Великобритания становятся структурными направлениями сезонной трудовой миграции, а зависимость от денежных переводов, неформальная занятость и демографическая асимметрия остаются определяющими переменными, формирующими итоговые результаты.

Ключевые слова: трудовая миграция, Центральная Азия, диверсификация миграции, геополитические преобразования.

Introduction

Labor migration is one of the defining features of socio-economic life in Central Asia, shaping the region's demographic dynamics, employment structures, human-capital formation and macroeconomic stability. Europe and Central Asia together host roughly one hundred million migrants, about a third of the global total, and labor mobility within this space has long functioned as a central mechanism of income generation and labor-market adjustment (World Bank & KNOMAD, 2024). For the smaller economies of the region the dependence is striking: in 2024 remittances were equivalent to about 45 per cent of gross domestic product in Tajikistan – the highest ratio in the world – 24 per cent in Kyrgyzstan and 14 per cent in Uzbekistan (World Bank & KNOMAD, 2024; Migration Data Portal, 2024).

For three decades this system rested on a stable, reproducible model oriented overwhelmingly toward the Russian Federation. As late as 2023, more than 80 per cent of labor migrants from Tajikistan and Kyrgyzstan worked in Russia, while migration from Uzbekistan was somewhat more diversified,

with roughly 57 per cent directed to Russia, 15 per cent to Kazakhstan and 10 per cent to other destinations (Bossavie et al., 2024). Recent research, however, shows that this model is undergoing structural change under the influence of political, economic and institutional factors linked directly to the Russian–Ukrainian conflict, sanctions pressure and shifts in Russian migration regulation (Kadyrbek & Koblandin, 2025).

The most important driver of the current change is geopolitical instability, which since 2022 has increased uncertainty for both migrant workers and employers and prompted a reorientation of flows toward alternative destinations, notably Kazakhstan and several European countries, including the United Kingdom, which has rapidly expanded its seasonal recruitment of agricultural workers from Central Asia (Maslanov & Tarasova, 2023; UK Home Office & Department for Environment, Food & Rural Affairs [DEFRA], 2025); the specific mechanisms behind this shift are examined in the results below. At the same time, remittance flows to the wider Europe and Central Asia region fell by about 10 per cent to some USD 71 billion in 2023,

a decline driven by reduced transfers from Russia and exacerbated by a rouble depreciation of about 39 per cent against the US dollar (World Bank & KNOMAD, 2024).

These external shocks interact with deep-seated structural features. The region is marked by pronounced socio-economic contrasts: Kazakhstan combines a larger economy, steadier growth and comparative labor-market stability, which increasingly turn it into a magnet for workers from Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan, whereas the southern states face labor-surplus conditions and high dependence on external earnings (Kadyrbek & Koblandin, 2025). Persistently high informal employment across the region limits access to social protection and complicates the integration of migrants into formal labor markets (Zakhvatov, 2025), a pattern quantified in the results below. Demographic asymmetry compounds these pressures: Uzbekistan and Tajikistan have young, fast-growing populations entering the labor market, while receiving countries face ageing and sectoral labor shortages (Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, 2025).

The institutional context adds a further layer. Kazakhstan and Kyrgyzstan are members of the Eurasian Economic Union, which grants their citizens broad access to one another's labor markets and to that of Russia, whereas Tajikistan and Uzbekistan remain outside the union and rely on national permit regimes and bilateral agreements. This asymmetry in membership partly explains the different exposure of the four states to the post-2022 shock and the different speed of their reorientation. Because labor migration is so tightly woven into household incomes, public finances and demographic balance, changes in its direction are not merely a matter of external mobility but a question of national economic security, which is why the reconfiguration under way carries implications well beyond the migrants themselves and reaches into the developmental prospects of the region as a whole.

Against this background, the article is organized around one central question: how is the traditional, Russia-centred labor-migration model of Central Asia being reconfigured under conditions of geopolitical transformation, and what economic, demographic and governance implications does this reconfiguration carry for the states of the region? This question is addressed through three sub-questions: (i) which factors are driving the diversification of migration destinations away from a single dominant corridor; (ii) how do the four principal sending

states – Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan – differ in their exposure and response; and (iii) what policy and governance adaptations would strengthen the resilience of the regional migration system.

The closest recent regional literature approaches this picture from separate angles: Kadyrbek and Koblandin (2025) examine the geopolitical redistribution of flows, Kurovsky, Mishin and Yarmosh (2025) trace the labor-market and remittance linkage with Russia, and Maslanov and Tarasova (2023) follow the emergence of European destinations. Each of these studies develops one strand in depth, yet none connects it to the others within a single comparative frame, and this is the gap the present study addresses in three ways. The most direct contribution is analytical: the study brings together this fragmented, rapidly growing literature with the latest institutional statistics into a single frame that separates the region's established corridor to Russia from its emerging directions, namely Kazakhstan, the European Union and the United Kingdom, and Türkiye, the Gulf and the Republic of Korea. Building on that frame, it then compares the four main sending states systematically, and the comparison shows that a common shock produces divergent trajectories depending on remittance dependence, demographic pressure and policy capacity, a step that is largely absent from single-country or single-theme treatments in the existing literature. Finally, through an explicitly labelled qualitative scenario extending to 2030, the study sets out a diversification-and-protection agenda that ties destination diversification, reduced dependence on any single market, formalization of employment and the protection of migrants' rights to the long-term resilience of the regional economy.

The remainder of the article proceeds as follows. Section 2 reviews the recent literature thematically and situates it within established migration theory, identifying the research gap. Section 3 sets out the materials and methods and their limitations. Section 4 presents the results, including a comparative destination matrix and a qualitative scenario to 2030. Section 5 discusses the shift toward a multipolar migration system, the remittance paradox, informality and demographic asymmetry, and the resulting policy implications. Section 6 concludes.

Literature review

Research on labor migration in Central Asia has expanded rapidly since 2022, reflecting the scale of the changes under way. The literature spans the

transformation of the geopolitical environment and the role of Russia as the traditional centre of attraction, the emergence of new destinations, and the structural characteristics of the region's labor markets. This section organizes these contributions thematically and connects them to established migration theory, which helps interpret the region-specific evidence rather than treating it in isolation.

The regional evidence can be read through the lens of long-standing migration theory. Classical accounts explain movement through wage differentials, employment opportunities and the structural demand of receiving economies for labor, and emphasize that migration systems, once established through networks and shared institutions, tend to persist and reproduce themselves (Massey et al., 1993). This helps explain why the Russia-centred corridor, built on a shared language, visa-free access and dense diaspora networks, proved so durable. Yet the migration–development literature cautions that the developmental outcomes of migration are contingent on structural conditions in origin countries rather than automatic, so that remittances and return can either support or undermine long-term development depending on how they are governed (de Haas, 2010). These two insights – the inertia of established systems and the conditionality of their effects – frame the analysis that follows.

A central strand of recent work examines how the Russian–Ukrainian conflict has reshaped migration routes. Kadyrbek and Koblandin (2025) attribute the redistribution of flows since 2022 to sanctions pressure, rouble depreciation and the tightening of Russian migration policy, a reading echoed in institutional forecasting: the International Centre for Migration Policy Development (2025) projects that migration dynamics in Eastern Europe and Central Asia will remain highly volatile in the coming years, shaped by the trajectory of the conflict and by the state of relations between Russia and the West. The literature thus converges on the view that the region has entered a period of heightened volatility in which state migration strategies are becoming increasingly diversified.

Within this reconfiguration, attention has concentrated specifically on the rising role of Kazakhstan. Kadyrbek and Koblandin (2025) attribute its growing attractiveness to steady economic performance, relative labor-market stability and a comparatively predictable regulatory environment, which together draw migrants from Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan into construction, industry and services. Despite the structural difficulties examined

below, the literature converges on the assessment that Kazakhstan is consolidating as the principal regional hub of labor migration in the region.

Remittances occupy a prominent place in the literature as a principal source of external income for Tajikistan and Kyrgyzstan. Maslanov and Tarasova (2023) emphasize that a decline in transfers from Russia significantly affects household welfare and social stability across the region, while Kurovsky, Mishin and Yarmosh (2025) show that remittances exert a direct influence on macroeconomic indicators, so that downturns in the Russian economy translate quickly into fiscal and social stress in the sending states. The literature identifies a paradox that the results below examine in quantitative terms: migration remains a vital mechanism for households, yet dependence on migrant income heightens the macroeconomic vulnerability of sending states to external shocks.

This vulnerability is compounded by the structure of employment itself: informality is a recurring theme in the literature, with reported rates that remain high across the region despite low registered unemployment (Zakhvatov, 2025). The literature stresses that a large informal sector reduces the effectiveness of employment policy, obstructs the provision of social guarantees, creates conditions for the exploitation of migrants by employers and limits access to formal recruitment channels; Kadyrbek and Koblandin (2025) add that high informality undermines the stability of labor markets and constrains the legal regulation of flows, compounded further by the reluctance of many migrants to enter formal recruitment programmes given their complexity, bureaucratic burden and information gaps. Remittance dependence and informal employment are thus two closely linked dimensions of the same structural vulnerability running through the sending states of the region, quantified below.

Demographic research underscores that Uzbekistan and Tajikistan remain the most dynamic states by the number of new labor-market entrants, generating a sustained outward migration pressure, while receiving countries – Russia, Kazakhstan and the European states – confront ageing and shortages in agriculture, construction, services and utilities (Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, 2025). A distinct literature documents the rising European direction. Maslanov and Tarasova (2023) note that, after Brexit, the United Kingdom became one of the first European countries to attract seasonal workers from Central Asia through a six-month scheme, and that demand for such workers

grew as Russian and Belarusian nationals were excluded from a number of programmes. Government data confirm the scale of the shift: by 2024 nationals of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan accounted for about 78 per cent of Seasonal Worker visa holders (UK Home Office & DEFRA, 2025). Alongside this, recruitment-fee abuse and fraud have emerged as significant risks for prospective workers (Migration Policy Centre, 2026).

Work on policy stresses that the states of the region are at an early stage of reformulating their migration governance, and that reform must address the diversification of destinations, reduced dependence on the Russian market, the protection of migrants' rights and the upgrading of workforce skills (Kurovsky et al., 2025). International organizations recommend deeper cooperation with European states, the development of bilateral employment programmes and the strengthening of domestic labor-market infrastructure (International Centre for Migration Policy Development, 2025). Two recent contributions sharpen the picture from angles that the present study does not itself pursue. Eraliev and Urinboyev (2024), through an ethnography of Uzbek migrant workers in Russia and their families at home, show how the region's grand geopolitical narratives are negotiated at the everyday, micro level of migrant life – a level largely absent from the macro-institutional evidence assembled here. Benedetti et al. (2025) document a parallel, still-emerging diversification from below: interviews with Central Asian truck drivers show how individual workers weigh Russian and European destinations against one another, reinforcing the destination shift traced at the aggregate level in this article. What remains underdeveloped, and what the present article addresses, is an integrated, comparative treatment that connects geopolitical reconfiguration, remittance dependence, informality, demography and new destinations across the main sending states within a single macro-level frame, and that translates the resulting picture into a forward-looking policy agenda.

Materials and methods

The methodological basis of the study combines qualitative and, where reliable data permit, descriptive quantitative approaches, in order to provide a comprehensive analysis of labor migration in Central Asia. This choice reflects the multilayered nature of migration, which encompasses political, economic, demographic and institutional dimensions. The study applies comparative analysis, content

analysis and a descriptive review of secondary statistics; it does not generate new statistical estimates but synthesizes existing evidence.

The study is designed as descriptive and analytical, aimed at identifying the key trends and factors shaping labor migration over the period from January 2022 to mid-2026, the interval bounded by the onset of the Russian–Ukrainian conflict and the preparation of this article. This design makes it possible to compare the dynamics of migration flows before and after decisive geopolitical events – in particular the Russian–Ukrainian conflict, the tightening of sanctions and changes in the legislation of countries involved in migration exchange (Kadyrbek & Koblandin, 2025; International Centre for Migration Policy Development, 2025). A comparative approach allows the migration processes of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan to be set against one another and against their interaction with the principal external centres of attraction – Russia, the European Union and the United Kingdom, and Türkiye, the Gulf and the Republic of Korea (Maslanov & Tarasova, 2023).

Sources were identified through a structured search in the database Scopus, Google Scholar and CyberLeninka, as well as through direct searches in official repositories of the World Bank, the International Organization for Migration, The UK Government and the International Centre for Migration Policy Development, using combinations of the keywords “labour migration”, “Central Asia”, “remittances”, “informal employment” and the names of four sending states in both English and Russian, and was supplemented by tracking citation from the most relevant initial results; the search was conducted from March to August 2026 and was limited to material published from 2022 onwards, with earlier theoretical work included only there, where they were fundamental to migration theory. The analysis is based on three categories of material. The first is a peer-reviewed and scientific literature, including regional analytical work on the transformation of migration processes and their impact on the labor market (Kadyrbek and Coblandin, 2025; Kurovsky et al., 2025; Maslanov and Tarasova, 2023; Eraliev and Urinboyev, 2024; Benedetti et al., 2025). The second is institutional statistics and reports from international bodies, including data on remittances and regional migration from the World Bank, the International Organization for Migration, Seasonal statistics of the United Kingdom Government. Labour statistics and projections of the International Centre for Migration Policy Development (Bossavi

et al., 2024; World Bank and KNOMAD, 2024; IOM, 2024; Migration Data Portal, 2024; UK Home Office and DEFRA, 2025; International Centre for Migration Policy Development, 2025).

The third is expert and analytical commentary used to interpret trends, including material presented at an international conference of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences (2025) and analysis of informal employment and diversification (Zakhvatov, 2025; Carnegie Endowment for International Peace, 2024). Sources were selected on the basis of direct thematic relevance to labor migration in Central Asia and its post-2022 transformation; peer-reviewed academic articles and primary institutional statistical publications were prioritized as the evidentiary core, while media and expert-commentary material was used only in a supporting role, to corroborate or contextualize findings already documented in the academic and institutional literature, and not as a stand-alone source of quantitative claims. In total, the study draws on the eighteen sources listed in the References section, spanning foundational migration theory together with the regional literature and statistics published predominantly between 2022 and 2026.

Content analysis is used to systematize the material and to identify recurring themes across scholarly, policy and institutional sources – among them the declining role of Russia, the rising attractiveness of Kazakhstan, the development of European seasonal-employment schemes and the impact of sanctions on migration routes. Comparative analysis is used to bring out differences among the states of the region in informal employment, economic resilience, exposure to external markets and migration policy. The descriptive review of secondary statistics compares the timing of changes in migration and remittance flows with economic and geopolitical events, in order to establish plausible associations rather than causal estimates. The three methods are triangulated so that macro-level figures reported by international organizations can be read against the interpretations found in the scholarly and expert literature.

Several limitations qualify the findings. The analysis focuses on four of the five Central Asian states – Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan – and does not include Turkmenistan; comparable, internationally published statistics on Turkmenistan's labor migration are not available, since the country does not release migration and labor-market data through the World Bank, IOM or ILO statistical systems in a form consistent with

its neighbours, and this closed reporting regime made a comparable inclusion impossible within the scope of this study. Beyond this, regional statistics for the four included states are also uneven, and in many Central Asian states informal employment and irregular migration are imperfectly recorded, so figures should be read as indicative (Zakhvatov, 2025). The geopolitical situation is highly volatile, and migration dynamics can shift rapidly, which limits the precision of any projection (International Centre for Migration Policy Development, 2025). Data on European employment programmes remain fragmentary despite the documented growth of interest (Maslanov & Tarasova, 2023). The scenario presented in the results is therefore an explicitly qualitative one and should not be read as a statistical forecast. Ethically, the study relies exclusively on publicly available published data that contain no personal information, and all sources are appropriately cited.

Results and discussion

The analysis identifies a set of interconnected trends that define the current and prospective configuration of labor migration in Central Asia. Migration in the region is increasingly shaped by the interaction of geopolitical factors, structural imbalances in labor markets, demographic change and evolving state strategies for managing mobility. The results are organized around the reconfiguration of routes, the position of the main states, the economic and demographic dimensions, and a forward-looking scenario.

The first result is confirmation of a durable shift of migration flows away from the traditional Russian direction toward alternative centres of attraction. From 2022 onward, sanctions pressure, currency instability, a tightening migration regime and a contraction of formal employment made the Russian labor market less predictable, leading to a gradual but steady erosion of Russia's share of the region's flows (Kadyrbek & Koblandin, 2025). The picture is nonetheless nuanced rather than a collapse. Russia remains the single largest destination, and in the short run some flows proved resilient; sanctions-era demand, driven partly by Russia's own acute labor shortages, kept numbers high in 2022–2023 before anti-migrant measures intensified after the March 2024 attack on the Crocus City Hall concert venue in Moscow, which was followed by stricter rules and enforcement (Kadyrbek & Koblandin, 2025; Kurovsky et al., 2025). The net effect is a relative

decline in Russia's dominance rather than its disappearance.

The available figures caution against overstating the speed of the shift. Official statistics still record on the order of four million citizens of the Central Asian states residing in Russia, and for the most dependent origin countries the short-term adjustment has been uneven (Kurovsky et al., 2025). Tajikistan is illustrative: even as the wider regional decline set in, Tajik remittances rose by about 27 per cent in 2024 to some USD 5.8 billion, reflecting both rouble movements and the resilience of demand in sectors that continue to rely on migrant labor (World Bank & KNOMAD, 2024). At the same time, several sources report a contraction in migrant numbers in Russia during 2024 and a tightening of the legal environment, with successive legislative measures raising the standard for legal status and expediting removals (Kadyrbek & Koblandin, 2025). The result is a paradox on the receiving side: Russia continues to face acute labor shortages while simultaneously restricting the foreign workers who could fill them, which increases uncertainty and accelerates the search for alternatives among Central Asian workers (Kurovsky et al., 2025).

Simultaneously, the weight of Kazakhstan, the European Union and the United Kingdom has grown, reflecting the expansion of seasonal programmes, rising demand for low- and medium-skilled labor, and comparatively greater legal protection for workers.

A second result is the consolidation of Kazakhstan as the leading centre of attraction within the region. Economic stability, comparatively higher wages and growing domestic demand for labor make the country a preferred destination for migrants from Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan, and it hosts by far the largest migrant stock in the region, on the order of several million (Kadyrbek & Koblandin, 2025; IOM, 2024). Kazakhstan also displays a more flexible approach to regulation than Russia, offering simpler regimes of employment and integration, reinforced for citizens of Eurasian Economic Union member states by free movement of labor. As a result, intra-regional migration is intensifying and Kazakhstan is increasingly becoming a structural element in the distribution of the region's labor resources, even as informal employment above 30 per cent continues to limit protection (Zakhvatov, 2025). Kazakhstan is thus becoming not only a centre of attraction but also a stabilizing, buffer element in the regional labor space: it absorbs significant in-

flows from neighbouring states while also serving as a space in which workers gain experience before moving onward. If this tendency consolidates, Kazakhstan may come to occupy a role analogous to that of the Central European states within the wider European migration system, mediating flows between labor-surplus and labor-scarce zones.

A third result is the steady growth of migration toward European countries, above all the United Kingdom, and this growth is unlikely to be a transient effect of the geopolitical crisis. After Brexit and the exclusion of Russian and Belarusian nationals from a number of labor programmes, the United Kingdom widened access for Central Asian citizens, and the Seasonal Worker route – introduced in 2019, capped, and extended for a further five years – became a significant channel, principally for agricultural work (Maslanov & Tarasova, 2023; UK Home Office & DEFRA, 2025). European Union states, especially in the east, likewise show rising demand for Central Asian labor, driven by a long-term demographic challenge of ageing populations and shortages of low-skilled and seasonal workers that is unlikely to reverse. This growth is not without cost: the popularity of the schemes has been accompanied by recruitment-fee abuse and fraudulent intermediaries, which expose prospective workers to debt and exploitation, showing that opening legal channels does not by itself guarantee protection without effective oversight of intermediaries (Migration Policy Centre, 2026). Europe is therefore becoming a durable, but not unproblematic, component of the region's migration future, intensifying competition among sending states for access to legal channels.

The scale of the British channel, though modest in absolute terms, is telling. In 2023 the route granted several thousand visas to each of the main Central Asian nationalities – on the order of 7,900 to Kyrgyzstan, 5,700 to Tajikistan, 5,000 to Kazakhstan and 4,100 to Uzbekistan – and by 2024 Central Asian workers accounted for about 78 per cent of all Seasonal Worker visa holders, some 27,759 individuals and a rise of roughly 22 per cent on the previous year, with Kyrgyzstan the single most represented nationality and the overall allocation for the following season set at roughly 43,000 places (UK Home Office & DEFRA, 2025). Beyond Europe, diversification extends to Asia and the Middle East: the Republic of Korea has expanded employment quotas for Uzbek and Kyrgyz workers, Türkiye and the Gulf states absorb hundreds of thousands of Central Asian labor migrants, and Uz-

Uzbekistan has concluded bilateral labor arrangements with partners including Germany, thereby spreading its exposure across several markets rather than a single one (Carnegie Endowment for International Peace, 2024; Maslanov & Tarasova, 2023). Taken together, these developments confirm that the diversification of destinations is broad-based rather than confined to a single alternative to Russia, and that the region has entered a phase of multipolarity in which the orientation toward Russia that dominated for three decades is no longer the sole determinant of its migration architecture. In place of a linear “Central Asia – Russia” model, a network of multidirectional flows is forming, in which Kazakhstan acts as a new regional centre, European Union states absorb seasonal and low-skilled labor, the United Kingdom sustains a structured recruitment channel after Brexit, and destinations such as Türkiye, the Republic of Korea and the Gulf states expand. Interpreted through migration-systems theory, this is the partial reconfiguration of a durable system under an exogenous shock: established networks slow the change, but they do not prevent the emergence of new corridors once relative incentives shift decisively (Massey et al., 1993).

The economic analysis shows that remittances continue to play a decisive role in the financial stability of Tajikistan, Kyrgyzstan and, to a lesser degree, Uzbekistan, but that dependence on transfers from a single market has become a source of risk – a paradox in which migration relieves social pressure and sustains household incomes even as it exposes sending economies to shocks beyond their control. Following the rouble’s depreciation, remittances to the wider region fell in 2023, with country declines of about 42 per cent for Uzbekistan, 12 per cent for Kyrgyzstan and 8 per cent for Tajikistan (World Bank & KNOMAD, 2024; Carnegie Endowment for International Peace, 2024). Inflows from European destinations are rising, which gradually reduces reliance on the Russian direction, but they do not yet compensate for its structural weight in the most vulnerable economies, where remittances still amount to a very large share of gross domestic product (World Bank & KNOMAD, 2024; Migration Data Portal, 2024). Set against the migration-development literature, this pattern confirms that the developmental value of remittances is conditional: without domestic investment, diversification of income sources and productive use of transfers, high remittance ratios translate into fragility rather than resilience (de Haas, 2010). The economic model

built on external labor income thus remains exposed to shocks originating outside the region, and the states of the region face the task of building their own mechanisms of resilience to reduce this exposure.

The demographic analysis reveals a pronounced imbalance. Uzbekistan and Tajikistan face a continuous increase in the young working-age population, which places sustained pressure on domestic labor markets, while Kazakhstan, Russia and the European states experience ageing and shortages in specific sectors (Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, 2025). This asymmetry sustains a durable migration cycle: sending states relieve pressure on domestic employment, and receiving states cover shortages in agriculture, construction, services and utilities. Because the asymmetry is structural rather than cyclical, it is likely to persist and to sustain migration intensity for decades: migration functions not only as an economic necessity but also as a mechanism of demographic adjustment at the level of the wider macro-region, redistributing labor from surplus to deficit zones.

The analysis of employment structure confirms that the labor markets of the region remain exposed to imbalances associated with informality: informal employment is reported to exceed 60 per cent in Kyrgyzstan, to stand at around 50 per cent in Uzbekistan and to exceed 30 per cent in Kazakhstan (Zakhvatov, 2025). High informality makes migrants more vulnerable to exploitation, reduces their access to social guarantees, limits their capacity to participate in formal employment programmes in receiving countries and impedes the accumulation of human capital; it also weakens the effectiveness of national employment policy and complicates the legal regulation of flows, reinforcing the barriers identified in the literature (Kadyrbek & Koblandin, 2025). Addressing informality as a barrier to integration requires an integrated policy response – the reform of labor legislation, greater transparency in labor markets, the development of social-protection institutions and better information for migrants about legal employment – without which the gains from destination diversification and regulated recruitment will be only partially realized.

A qualitative scenario to 2030

On the basis of the trends documented for 2022–2025, the study sets out an explicitly qualitative scenario to 2030, organized around three blocks –

geopolitical factors, economic and labor-market conditions, and the migration policies of receiving countries. The scenario is directional and illustrative; it is grounded in the reviewed evidence but is not a statistical forecast, and the descriptions below should be read as the authors' assessment of likely direction and relative magnitude rather than as precise predictions.

Scenario A (baseline: maintaining current trends). Conditions: This benchmark extrapolates documented trends for 2022-2025 without assuming further major shocks or policy changes; a return to Russian dominance is considered unlikely. Key factors: the continued pressure of sanctions, currency instability, tightening migration regime and reduction of formal employment in Russia (Kadyrbek & Koblandin, 2025); sustainable demand linked to population aging; and structural deficits in the UK and the European Union. (UK Home Office and DEFRA, 2025; International Centre for Migration Policy Development, 2025) ; ongoing active bilateral negotiations between Uzbekistan and Turkey, the Gulf countries and the Republic of Korea (Carnegie Endowment for International Peace, 2024). Expected output: Russia's share of regional flows continues to decline in relative terms, although it remains important for low-skilled workers and construction; Kazakhstan continues to strengthen its position as the main regional destination by leveraging demand in construction. Industry, services and agriculture (Kadyrbek & Koblandin, 2025; IOM, 2024); seasonal and low-skill demand in the United Kingdom and the European Union persists or is increasing along regulated and restricted routes; diversification towards Turkey, The Gulf countries and the Republic of Korea continue, especially for Uzbekistan; informal employment has declined only slightly, sources of remittances are being diversified away from Russia, and demographic pressures in the south continue to encourage emigration (Hippyov, 2025; Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, 2025). This scenario corresponds to the trajectories shown in table 2.

Scenario B (accelerated divergence from Russia). Conditions: conditions that already discourage flows from Russia are becoming even more severe. Key factors: renewed pressure from sanctions; tightening migration and residency regimes in line with the principles adopted after the 2024 attack on Cro-

cus City Hall; ongoing rouble instability. Expected results: Russia's share of regional flows is falling faster than at the baseline, and returnees are rising; Kazakhstan, the European Union, and the United Kingdom are absorbing a larger share of displaced demand, respectively; which requires expanding quotas for seasonal workers and the Kazakh labor force. Market absorption capacity is higher than currently expected; diversification to Turkey, the Persian Gulf, and the Republic of Korea is accelerating, as sending countries negotiate additional bilateral channels to compensate for the loss of the Russian market more quickly; adjustment costs fall unevenly – for Tajikistan and Kyrgyzstan, where dependence on Russia is highest, This scenario implies the highest short-term costs, as alternative routes absorb only part of the lost revenues, while for Kazakhstan this means faster consolidation as the main center of the region and correspondingly greater urgency in solving the problem of informal employment and integration opportunities.

Scenario C (partial restoration of the Russian direction). Conditions: The geopolitical and economic environment surrounding Russia is stabilizing – for example, with sanctions easing, the ruble strengthening, or renewed labor shortages – prompting Russian authorities to ease migration restrictions. Key factors: the institutional inertia of seasonal arrangements and bilateral agreements built with Europe and Asia in 2022-2025 that are unlikely to be abandoned, even though the Russian corridor has been partially restored; established networks and language skills, which reduces the cost of returning to Russia for construction and low-skilled work. Expected results: part of the flow diverted to Kazakhstan, the European Union and the United Kingdom during 2022-2025 is returning to the traditional Russian corridor; the diversification already started does not completely change, but growth in new directions slows down, Easing of short-term pressure in the form of cash transfers to Tajikistan and Kyrgyzstan; for Kazakhstan, the pace of consolidation as a hub has slowed somewhat, although its role as an intra-regional destination remains resilient given the relatively predictable regulatory environment. None of the three scenarios points to a return to a fully monopolar, Russia-oriented model for the four sending states; what differs between them is the pace and degree of diversification, not its main direction.

Table 1*Comparative matrix of labor-migration destinations for Central Asia*

Destination	Main demand drivers and sectors	Legal channels and protection	Trajectory (authors' assessment)
Russian Federation	Long-standing shortages in construction, utilities and services; shared language and diaspora networks	Visa-free access for most; large informal segment; tightening quotas and enforcement since 2024	Still dominant but contracting share; rising uncertainty
Kazakhstan	Growth in construction, industry, services and agriculture; ageing in selected sectors	EAEU free movement for members; comparatively predictable regime; partial informality	Rising; emerging regional hub
European Union and the United Kingdom	Structural shortages in seasonal agriculture and low-skilled services; ageing populations	Regulated seasonal schemes (e.g. UK Seasonal Worker visa); no settlement; recruitment-fee risks	Rising from a low base; structural demand
Türkiye, the Gulf and the Republic of Korea	Construction, services and manufacturing; targeted bilateral labor agreements	Bilateral and quota-based schemes; variable protection	Gradually expanding diversification channel

Note. Authors' synthesis, row by row, based on Kadyrbek and Koblandin (2025) and Kurovsky et al. (2025) for the Russian Federation; Kadyrbek and Koblandin (2025), IOM (2024) and Zakhvatov (2025) for Kazakhstan; Maslanov and Tarasova (2023), UK Home Office and DEFRA (2025) and Migration Policy Centre (2026) for the European Union and the United Kingdom; and Carnegie Endowment for International Peace (2024) and Maslanov and Tarasova (2023) for Türkiye, the Gulf and the Republic of Korea. The trajectory column is the authors' qualitative assessment, derived from the direction and consistency of the evidence reported in these sources rather than from a separate quantitative index.

Table 2*Indicative qualitative scenario of Central Asian labor migration to 2030 (Scenario A: baseline)*

Destination	Observed trend, 2022–2025	Indicative direction to 2030 (authors' qualitative scenario)
Russian Federation	Falling remittances and share of flows; tighter rules after 2024; still the single largest destination	Continued relative decline; remains significant for low-skilled and construction work
Kazakhstan	Consolidating as the main regional destination; growing intra-regional inflows	Further growth as a regional hub across construction, industry, services and agriculture
United Kingdom	Central Asians rose to about 78% of Seasonal Worker visas by 2024; scheme extended	Sustained or higher seasonal demand within a capped, regulated route
European Union (excl. UK)	Ageing-driven demand; bilateral agreements (e.g. Germany, Poland)	Gradual expansion of seasonal and low-skilled channels
Türkiye, Gulf, Republic of Korea	Expanding bilateral schemes; hundreds of thousands already involved	Steady diversification, especially for Uzbekistan

Note. The table sets out Scenario A (baseline continuation of current trends), the authors' qualitative assessment of likely direction; it is not a statistical forecast. Row-level evidence: Kadyrbek and Koblandin (2025) and Kurovsky et al. (2025) for the Russian Federation; Kadyrbek and Koblandin (2025) and IOM (2024) for Kazakhstan; UK Home Office and DEFRA (2025) for the United Kingdom; Maslanov and Tarasova (2023) and International Centre for Migration Policy Development (2025) for the European Union excluding the United Kingdom; and Carnegie Endowment for International Peace (2024) for Türkiye, the Gulf and the Republic of Korea. The "indicative direction" column reflects the authors' qualitative extrapolation of these observed trends rather than a statistical projection. Scenarios B (accelerated divergence from Russia) and C (partial recovery of the Russian direction), together with their implications for each sending state, are discussed in the text.

Table 3*Indicative qualitative scenario of Central Asian labor migration to 2030 (Scenario B: accelerated divergence from Russia)*

Destination	Trigger condition relative to the baseline	Indicative direction to 2030 (Scenario B)
Russian Federation	Renewed sanctions pressure; a tighter migration and residency regime along the lines adopted after 2024; continued rouble instability	Faster relative decline in share of flows than in the baseline; rising return migration
Kazakhstan	Absorbs a larger share of demand displaced from Russia	Faster consolidation as regional hub, but with correspondingly greater urgency in addressing informal employment and integration capacity
United Kingdom	Displaced demand from Russia adds pressure on the capped seasonal route	Expanded seasonal-worker quotas required to absorb higher demand
European Union (excl. UK)	Displaced demand from Russia adds to existing ageing-driven demand	Faster expansion of seasonal and low-skilled channels than in the baseline
Türkiye, Gulf, Republic of Korea	Sending states negotiate additional bilateral channels to offset the loss of the Russian market more quickly	Accelerated diversification; adjustment costs fall unevenly, with the sharpest short-term costs for Tajikistan and Kyrgyzstan

Note. The table sets out Scenario B (accelerated divergence from Russia), the authors' qualitative assessment of likely direction relative to the baseline in Table-2; it is not a statistical forecast. The scenario assumes that the conditions already pushing flows away from Russia intensify further. Adjustment costs are assumed to fall unevenly across sending states, with Tajikistan and Kyrgyzstan – whose remittance dependence on Russia is highest – facing the sharpest short-term costs, since alternative destinations would absorb only part of the lost income.

Table 4*Indicative qualitative scenario of Central Asian labor migration to 2030 (Scenario C: partial recovery of the Russian direction)*

Destination	Trigger condition relative to the baseline	Indicative direction to 2030 (Scenario C)
Russian Federation	Eased sanctions pressure, a strengthening rouble, or renewed Russian labor shortages that lead authorities to relax migration restrictions	Partial recovery of flows previously diverted elsewhere, particularly for construction and low-skilled work
Kazakhstan	Some previously diverted flows return to the Russian corridor	Pace of consolidation as hub somewhat reduced, though its role as an intra-regional destination remains durable
United Kingdom	Institutional inertia of the seasonal scheme limits reversal	Growth in seasonal demand slows but does not reverse
European Union (excl. UK)	Institutional inertia of bilateral agreements limits reversal	Growth in seasonal and low-skilled channels slows but does not reverse
Türkiye, Gulf, Republic of Korea	Established networks and language familiarity lower the cost of returning to Russia	Diversification continues but at a reduced pace

Note. The table sets out Scenario C (partial recovery of the Russian direction), the authors' qualitative assessment of likely direction relative to the baseline in Table-2; it is not a statistical forecast. The scenario rests on the premise that the geopolitical and economic environment surrounding Russia stabilizes. The diversification achieved under 2022-2025 does not fully reverse, because the seasonal schemes and bilateral agreements built with Europe and Asia over this period carry their own institutional inertia.

Reading the results country by country shows that a common external shock is producing four distinct trajectories. Kazakhstan occupies a dual position: it is both a sending country and, as noted above, the region's principal receiver, drawing intra-regional labor into construction, industry, services and agriculture; its Eurasian Economic Union

membership and comparatively predictable regime reinforce this role (Kadyrbek & Koblandin, 2025; IOM, 2024). Uzbekistan, the most populous state, has moved fastest to diversify: alongside its continued presence in Russia, it has actively negotiated bilateral channels with European and Asian partners and invested in pre-departure preparation, which

positions it to spread risk across multiple markets (Carnegie Endowment for International Peace, 2024; Maslanov & Tarasova, 2023).

Kyrgyzstan and Tajikistan, by contrast, remain the most exposed. Both are highly dependent on remittances – with ratios among the highest in the world – and both historically sent the overwhelming majority of their migrants to Russia, which leaves them most vulnerable to a contraction of that corridor (World Bank & KNOMAD, 2024). Kyrgyzstan benefits from Eurasian Economic Union membership, which eases access to the Russian and Kazakh markets, and it has become the single largest source of United Kingdom seasonal workers, yet its very high informal employment constrains the developmental value of migration (UK Home Office & DEFRA, 2025; Zakhvatov, 2025). Tajikistan, outside the union and with the highest remittance dependence, faces the sharpest adjustment risk and has the least developed diversification strategy, even as its remittance inflows proved resilient in the short term (World Bank & KNOMAD, 2024; Kadyrbek & Koblandin, 2025). This divergence underlines the central analytical point of the article: the regional shock is common, but its consequences are mediated by each state's institutional membership, demographic profile, remittance dependence and policy capacity.

The results confirm that the states of the region are engaged in a deep restructuring of migration policy. The reform agenda that follows from the analysis has several strands. Diversification of destinations and the negotiation of bilateral employment agreements reduce dependence on any single market and spread risk. Strengthening legal channels – transparent recruitment, regulated seasonal schemes and effective oversight of intermediaries – reduces informality and the scope for fraud. Portability of social rights and bilateral social-security coordination extend protection to migrants across borders. Investment in skills and pre-departure preparation raises the competitiveness of the region's workers and shifts flows toward higher-value employment. Reintegration support and the productive use of remittances convert return migration into a development resource. International cooperation, including with the European Union and international organizations, underpins these measures, as reflected in the establishment of migrant-resource and pre-departure facilities in the region (International Centre for Migration Policy Development, 2025; Kurovsky et al., 2025). Without such systemic reform, the region risks rising irregular migration, reduced competitiveness of its citizens abroad and deeper socioeconomic imbalances.

Two cross-cutting priorities deserve emphasis. The first is data: because informal and irregular flows are poorly measured, evidence-based policy requires investment in harmonized migration and remittance statistics, shared across the region and aligned with the definitions used by international organizations, so that the effects of diversification can be tracked rather than inferred. The second is the protection of workers within the very channels that are expanding fastest. The documented incidence of recruitment-fee abuse in seasonal schemes shows that opening legal routes is a necessary but not sufficient condition for decent work; bilateral agreements should therefore embed enforceable standards on recruitment costs, contract transparency and grievance mechanisms, coordinated between sending and receiving states (Migration Policy Centre, 2026; UK Home Office & DEFRA, 2025). Sequenced appropriately, these measures would allow the region to convert an externally driven reconfiguration into an opportunity to build a more resilient and rights-based migration system.

Conclusion

The study has assembled a comprehensive picture of the current state of labor migration in Central Asia and identified the trends likely to shape its dynamics in the coming years. In answer to the research question, the evidence shows that the traditional, Russia-centred model is being reconfigured into a more diversified, multipolar system driven by the interaction of geopolitical transformation, economic instability, demographic asymmetry and institutional reform, with Kazakhstan, the European Union and the United Kingdom emerging as the principal alternative destinations and Türkiye, the Gulf and the Republic of Korea providing additional channels.

Country-level comparison confirms that a common shock produces divergent trajectories, shaped chiefly by each state's remittance dependence and level of informal employment, the two variables that determine whether diversification strengthens resilience or merely reshuffles vulnerability.

The analysis contributes an integrated comparative frame, its application to the four principal sending states, and a qualitative scenario to 2030 that translates the evidence into a diversification-and-protection policy agenda. Its main limitations are reliance on secondary sources and uneven regional data, and the volatility of the geopolitical environment, which constrains projection. Future research should test the frame with primary evidence – em-

ployer and migrant surveys, administrative and remittance micro-data, and longitudinal tracking of returnees – and should examine in greater depth the governance of the new European and Asian channels and the measurement of informal and irregular flows. Under conditions of strategic manage-

ment, regional coordination and engagement with international partners, labor migration can become a factor of sustainable development, contributing to economic resilience, social welfare and regional integration rather than a source of recurrent vulnerability.

References

- Benedetti, G., Sauka, A., Pavlova, M., Zvonareva, O., & Groot, W. (2025). Pioneering new migration routes: Central Asian truck drivers' experiences in the EU. *Central Asian Survey*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/02634937.2025.2479099>
- Bossavie, L., Garrote Sánchez, D., & Makovec, M. (2024). *The journey ahead: Supporting successful migration in Europe and Central Asia*. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/15c01ee0-b9ef-4f8a-95a1-8b454f594cf8>
- Carnegie Endowment for International Peace. (2024). *Why are Central Asian migrant workers spurning Russia?* <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/07/russia-central-asia-migrants>
- de Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- Eraliev, S., & Urinboyev, R. (2024). 'What have you done, brother Putin?': Everyday geopolitics and Central Asian labour migration to Russia. *Central Asian Survey*, 43(2), 215–234. <https://doi.org/10.1080/02634937.2023.2266519>
- Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, & MGIMO University. (2025, May 28). *Современная Центральная Азия: экономическое развитие, демографические тенденции и перспективы развития трудовой миграции* [Modern Central Asia: Economic development, demographic trends, and prospects of labour migration] [Conference]. Moscow, Russia. <https://ivran.ru/anonsy?artid=220473>
- International Centre for Migration Policy Development. (2025). *Migration outlook 2025: Eastern Europe and Central Asia*. https://www.icmpd.org/file/download/63935/file/ICMPD%20Migration%20Outlook%20Eastern%20Europe%20&%20Central%20Asia%202025_EN.pdf
- International Organization for Migration. (2024). *World migration report 2024*. <https://worldmigrationreport.iom.int/what-we-do/world-migration-report-2024>
- Juraeva, F. (2026, February 13). *High hopes, hidden scams: How seasonal workers from Central Asia fall prey to scammers*. Migration Policy Centre, European University Institute. <https://migrationpolicycentre.eu/high-hopes-hidden-scams-how-seasonal-workers-from-central-asia-fall-prey-to-scammers/>
- Kadyrbek, Zh. M., & Koblandin, K. I. (2025). Трудовая миграция в Центральной Азии: адаптация к новым геополитическим реалиям [Labor migration in Central Asia: Adaptation to new geopolitical realities]. *Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия: Международные отношения и регионоведение*, 59(1), 185–197. <https://doi.org/10.48371/ISMO.2025.59.1.012>
- Kangas, A. (2025). Tracing the labor migration treadmill: A global political economy analysis of Central Asians on the move. *Social Politics*, 32(3), 485–512. <https://doi.org/10.1093/sp/jxae036>
- Kurovsky, S. V., Mishin, D. A., & Yarmosh, M. M. (2025). Labor market analysis of Central Asian countries: Considering labor migration to Russia [in Russian]. *Economics and Management: Problems, Solutions*, 11(12), 88–96. <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2025.12.11.011>
- Maslanov, K., & Tarasova, D. (2023). Migration flows from Central Asian countries: New challenges and opportunities [in Russian]. *Russia and New Eurasian States*, I(LVIII), 152–160. https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2023_01/19-Maslanov.pdf
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466. <https://doi.org/10.2307/2938462>
- Migration Data Portal. (2024). *Migration data in Central Asia* [Regional data overview]. International Organization for Migration. Retrieved September 7, 2026, from <https://www.migrationdataportal.org/regional-data-overview/central-asia>
- UK Home Office, & Department for Environment, Food & Rural Affairs. (2025). *Seasonal workers survey results 2024*. GOV. UK. <https://www.gov.uk/government/publications/seasonal-workers-pilot-review/seasonal-workers-survey-results-2024>
- World Bank & KNOMAD. (2024). *Migration and development brief 40: Remittances slowed in 2023, expected to grow faster in 2024*. <https://www.knomad.org/publication/migration-and-development-brief-40>
- Zakhvatov, A. V. (2025, October 20). Labour-surplus Central Asia [in Russian]. *Nezavisimaya Gazeta*. https://www.ng.ru/vision/2025-10-20/5_9363

Information about the authors:

Merey Tokmeilova – PhD student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages (Almaty, Kazakhstan, e-mail: tokmeilova7@gmail.com).

Gulnash Askhat – PhD, Associate Professor of the Department of International Relations and Diplomacy, Head of the Department of International Cooperation, Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: g.askhat@turan-edu.kz).

Lazzat Aitimbet – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations and Diplomacy, Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: l.aitimbet@turan-edu.kz).

Авторлар туралы мәлімет:

Мерей Токмейлова – PhD докторанты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: tokmeilova7@gmail.com).

Гүлнаш Асхат – PhD, Халықаралық қатынастар және дипломатия кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Тұран университетінің Халықаралық ынтымақтастық басқармасының басышы (Алматы, Қазақстан, e-mail: g.askhat@turan-edu.kz).

Ләззат Әйтiмбет – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Тұран университетінің Халықаралық қатынастар және дипломатия кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: l.aitimbet@turan-edu.kz).

Сведения об авторах:

Мерей Токмеилова – докторант PhD, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана (Алматы, Казахстан, e-mail: tokmeilova7@gmail.com).

Гүлнаш Асхат – PhD, ассоциированный профессор кафедры международных отношений и дипломатии, начальник Управления международного сотрудничества Университета «Туран» (Алматы, Казахстан, e-mail: g.askhat@turan-edu.kz).

Ляззат Айтiмбет – кандидат социологических наук, ассоциированный профессор кафедры международных отношений и дипломатии Университета «Туран» (Алматы, Казахстан, e-mail: l.aitimbet@turan-edu.kz).

Previously sent June 8, 2026.

Re-registered July 14, 2026.

Accepted August 31, 2026.

М. Тулеев

Академия комитета национальной безопасности Республики Казахстан,
Алматы, Казахстан
e-mail: muratkemer65@mail.ru

ВИРТУАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО КАК ФАКТОР РАДИКАЛИЗАЦИИ И ВОВЛЕЧЕНИЯ В ТЕРРОРИСТИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье исследуется виртуальное пространство как один из факторов радикализации и вовлечения в террористическую деятельность в странах Центральной Азии. Вопросы радикализации и вовлечения в террористическую деятельность в виртуальном пространстве является одним из основных проблем в современных исследованиях международной безопасности, политической коммуникации и цифровой социологии, а также в связи с активным использованием интернета международными террористическими организациями. В последние годы виртуальная среда стала одним из значимых пространств, в котором формируются и распространяются радикальные и экстремистские взгляды. Расширение доступа к Интернету и активное развитие социальных сетей предоставили террористическим и экстремистским организациям дополнительные возможности для распространения пропагандистских материалов, привлечения новых сторонников, идеологической обработки аудитории и организации коммуникации между участниками радикальных сообществ. Для государств Центральной Азии цифровая радикализация представляет особый интерес, поскольку ее развитие происходит на фоне сочетания нескольких взаимосвязанных процессов. К ним относятся молодая возрастная структура населения, трудовая миграция, изменение форм религиозной активности, социально-экономическое неравенство и быстрое распространение цифровых технологий. Вместе с тем наличие таких факторов само по себе не означает неизбежного формирования радикальных установок. Их воздействие зависит от социального окружения человека, характера его взаимодействия с цифровыми платформами и конкретных политических и экономических условий.

Анализируется проблема влияния виртуального пространства на процессы радикализации в странах Центральной Азии, что в свою очередь требует дальнейшего комплексного исследования с учетом региональной специфики и трансформации современных цифровых коммуникаций. Полученные результаты данного исследования показывают, что виртуальное пространство не является самостоятельной причиной радикализации. Оно функционирует в тесной взаимосвязи с социальными, экономическими и политическими факторами в странах Центральной Азии, что свидетельствуют о наличии как общих региональных закономерностей, так и существенных межстрановых различий. К числу универсальных факторов относятся социально-экономическая уязвимость, рост цифровизации и влияние транснациональных экстремистских и террористических сетей на исследуемый регион.

Ключевые слова: виртуальное пространство, Центральная Азия, террористическая деятельность, радикализация, экстремистская идеология, социальная сеть, интернет, религия.

M. Tuleev

Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: muratkemer65@mail.ru

Virtual Space as a Factor of Radicalization and Involvement in Terrorist Activity in Central Asia

This article examines virtual space as one of the factors of radicalization and involvement in terrorist activities in Central Asian countries. Issues of radicalization and involvement in terrorist activities in virtual space are one of the main problems in modern studies of international security, political communication and digital sociology, as well as in connection with the active use of the Internet by international terrorist organizations. Nowadays, virtual space functions not only as a communication tool, but also as an independent medium for the formation of radical views and extremist identity. Due to the growing popularity of the Internet and social networks worldwide, terrorist groups have significantly expanded

their global presence in the virtual space. Terrorists use the Internet as a tool for propaganda, recruitment, the spread of extremist ideology, mobilization and training of new recruits. For Central Asian countries, the problem of digital radicalization is complex. The demographic youth of the population, migration processes, the growth of religious activity, social inequality and the high degree of digitalization of society create conditions for the spread of extremist ideology in the online environment. The problem of the impact of virtual space on radicalization processes in Central Asian countries is analyzed, which in turn requires further comprehensive research, taking into account regional specifics and the transformation of modern digital communications. The results of this study show that virtual space is not an independent cause of radicalization. It functions in close interrelation with social, economic and political factors in Central Asian countries, which indicate the presence of both general regional patterns and significant inter-country differences. Universal factors include socioeconomic vulnerability, the growth of digitalization, and the impact of transnational extremist and terrorist networks on the region under study.

Keywords: virtual space, Central Asia, terrorist activity, radicalization, extremist ideology, social networking, internet, religion

М. Түлеев

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің академиясы,
Алматы, Қазақстан
e-mail: muratkemer65@mail.ru

Виртуалды кеңістік Орталық Азия елдерінде радикалданудың және террористік әрекетке тартудың факторы ретінде

Бұл мақалада Орталық Азия елдеріндегі радикалдану мен террористік әрекеттерге тартылу факторларының бірі ретінде виртуалды кеңістік зерттеледі. Виртуалды кеңістіктегі радикалдану және террористік қызметке тарту мәселелері халықаралық қауіпсіздік, саяси коммуникация және цифрлық әлеуметтану саласындағы қазіргі заманғы зерттеулердің, сондай-ақ халықаралық террористік ұйымдардың интернетті белсенді пайдалануы негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Қазіргі уақытта виртуалды кеңістік тек қана коммуникация құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар радикалдық көзқарастар мен экстремистік бірегейлікті қалыптастырудың дербес ортасы ретінде де жұмыс істейді. Интернет пен әлеуметтік желілердің дүние жүзіндегі танымалдылығының артуына байланысты террористік топтар виртуалды кеңістікте өздерінің жаһандық қатысуын айтарлықтай кеңейтті. Террористер интернетті үгіт-насихат, адамды жалдау, экстремистік идеологияны тарату, жұмылдыру және жаңа жалданушыларды оқыту құралы ретінде пайдаланады. Орталық Азия елдері үшін цифрлық радикалдану мәселесі кешенді сипатқа ие болып отыр. Демография тұрғысынан халықтың жас болуы, көші-қон процестері, діни белсенділіктің өсуі, әлеуметтік теңсіздік және қоғамның цифрлануының жоғары дәрежесі экстремистік идеологияның желілік ортада таралуына жағдай жасайды. Орталық Азия елдеріндегі радикалдану үдерістеріне виртуалды кеңістіктің әсер ету мәселесі талданды әрі бұл өз кезегінде аймақтық ерекшеліктерді және қазіргі сандық коммуникациялардың өзгеріске ұшырауын ескере отырып, әрі қарай кешенді зерттеуді талап етеді. Осы зерттеудің алынған нәтижелері виртуалды кеңістік радикалдануының дербес себебі болып табылмайтынын көрсетеді. Ол Орталық Азия елдерінің әлеуметтік, экономикалық және саяси факторларымен тығыз өзара байланыста жұмыс істейді, бұл жалпы аймақтық заңдылықтардың да, ел аралық елеулі айырмашылықтардың да бар екенін көрсетеді. Әмбебап факторлардың қатарына әлеуметтік-экономикалық осалдық, цифрландырудың өсуі және трансұлттық экстремистік және террористік желілердің зерттеліп отырған аймаққа әсері жатады.

Түйін сөздер: виртуалды кеңістік, Орталық Азия, террористік әрекет, радикалдану, экстремистік идеология, әлеуметтік желі, интернет, дін.

Введение

Актуальность исследования обусловлена тем, что в условиях стремительной цифровизации современного общества виртуальное пространство становится одним из главных факторов трансформации угроз безопасности. Интернет и социальные сети активно используются не только для распространения информации, но и как эффективный инструмент про-

движения экстремистской идеологии, вербовки и координации действий, связанных с террористической деятельностью.

Проблема радикализации и вовлечения в террористическую деятельность в виртуальном пространстве занимает одно из центральных мест в современных исследованиях международной безопасности, политической коммуникации и цифровой социологии. Интерес исследователей к проблеме цифровой среды и терроризма

особенно усилился после террористических атак начала XXI века. Существенную роль в этом сыграло и распространение Интернет-технологий, которые международные террористические организации стали активно использовать для коммуникации, пропаганды и привлечения новых сторонников. В современной научной литературе виртуальная среда рассматривается уже не только как средство обмена информацией, но и как пространство, в котором могут формироваться и распространяться радикальные установки и экстремистские представления.

Изучение целей и стратегий террористических организаций имеет важное значение для разработки эффективных подходов к противодействию терроризму. Анализ внутренней структуры таких организаций, характера взаимодействия между их участниками и способов координации позволяет лучше понимать особенности их деятельности и выявлять возможные модели поведения. Отдельное значение в этом контексте приобретает изучение процессов вербовки и радикализации. Цифровые платформы расширили возможности террористических и экстремистских сетей в поиске потенциальных сторонников, распространении идеологических материалов и поддержании контактов с аудиторией, что делает виртуальное пространство важным объектом современного исследования терроризма.

Целью исследования является комплексный анализ виртуального пространства как среды распространения экстремистской идеологии и фактора, способствующего вовлечению в террористическую деятельность, а также выявление основных механизмов онлайн-радикализации.

В этой связи поставлены следующие исследовательские задачи:

- Рассмотреть теоретические подходы к изучению экстремизма и терроризма в цифровой среде.
- Выявить основные механизмы онлайн-радикализации и вовлечения в террористическую деятельность.
- Проанализировать особенности виртуального пространства как среды распространения радикальной идеологии в странах Центральной Азии.

Таким образом, изучение виртуального пространства как среды не только распространения идеологии, но и потенциального инструмента реализации террористической деятельности является важным направлением научных исследо-

ваний, имеющим как теоретическое, так и практическое значение для разработки эффективных мер противодействия современным угрозам.

Литературный обзор

В настоящее время Интернет и социальные сети занимают заметное место в деятельности террористических организаций. Цифровые платформы используются для распространения идеологических материалов, поиска и привлечения сторонников, сбора финансовых средств, а также для коммуникации и координации отдельных участников. В связи с этим зарубежные исследователи уделяют значительное внимание изучению роли онлайн-среды в деятельности террористических групп. Одним из наиболее изучаемых направлений остается онлайн-радикализация, включая способы воздействия на пользователей через социальные сети и другие цифровые площадки. При этом научные работы рассматривают данную проблему с разных сторон – от анализа механизмов распространения экстремистского контента до изучения особенностей коммуникации и вовлечения пользователей в радикальные сообщества.

Современные исследования M. Sageman (2008), P. Neumann (2013) G. Weimann (2016, 2023), показывают, что виртуальное пространство трансформирует механизмы радикализации, снижая барьеры вовлечения и способствуя переходу от экстремистских убеждений к террористической деятельности. Интернет выступает не только каналом распространения идеологии, но и функциональной средой, обеспечивающей коммуникацию, координацию и легитимацию насилия.

Один из ведущих ученых в этой области M. Conway (2022) в своих исследованиях анализирует опасности онлайн-радикализации (M. Conway, 2023) и концептуальных проблем, связанных с использованием интернета террористическими группами.

P. Gill (2015, 2017) анализируя поведения террористов обращает внимание на количественные данные о том, как экстремисты используют интернет для планирования и подготовки атак.

A. Meleagrou-Hitchens (2019), A. Kurth Cronin (2020) в своих работах по радикализации исследуют эволюцию интернет-пропаганды и анализируют, как открытый интернет способствует распространению экстремизма.

L.J. Wakeford, L.G. Smith (2020) в своих исследованиях обращали внимание на вербовоч-

ную работу медиаструктур ИГИЛ (ISIS) и использования ими социальных сетей. Smith et al., (2018) и Jamil et al., (2022) исследуют роль социальных сетей и библиометрический анализ использования социальных сетей для пропаганды и рекрутинга.

Российский исследователь И.Добаев (2018) подчеркивает, что терроризм переходит в сетевую форму, используя интернет для вербовки и координации терактов и современный терроризм невозможен без цифровой среды, где онлайн-среда является основным фактором стратегического влияния и мобилизации. А. Мурадова и др.(2021) отмечают, что социальные сети используются в качестве инструмента пропаганды терроризма, в результате чего радикальные сети приобретают транснациональный характер.

Э. Насритдинов и соавторы (2019) обращают внимание на уязвимость молодежи перед воздействием радикальных идей и отмечают значимую роль социальных сетей в их распространении. Схожая проблематика рассматривается в работах казахстанского исследователя Е. Карина (2018, 2020), посвященных особенностям распространения экстремистских идей в Центральной Азии. Автор отмечает возрастающее значение интернет-пространства в процессах радикализации и вовлечения отдельных лиц в террористическую деятельность.

Отдельное направление исследования представлено в работе Г. Мухатаевой (2021), где рассматривается развитие религиозного радикализма в Казахстане. Автор прослеживает основные этапы формирования радикальных настроений и их связь с последующими террористическими проявлениями в стране. В работе также затрагивается проблема выезда граждан Казахстана, в том числе целых семей, в зоны вооруженных конфликтов на Ближнем Востоке, что позволяет рассматривать радикализацию не только как внутренний процесс, но и в контексте транснациональных террористических сетей.

Методологическую основу исследования составляют общенаучные и частнонаучные методы познания, позволяющие комплексно проанализировать особенности функционирования виртуального пространства в контексте распространения экстремизма и вовлечения в террористическую деятельность.

Теоретическую основу исследования составляют концепции радикализации и сетевого характера современного терроризма, представленные в работах P.Neumann (2013), а также

подходы к анализу цифровой среды как фактора формирования угроз безопасности.

Теоретический анализ

В научной литературе виртуальное пространство рассматривается не только как технологическая инфраструктура, но и как особая социально-коммуникационная среда, формирующая новые модели взаимодействия между индивидами и группами. Современные цифровые платформы обладают рядом характеристик, способствующих распространению радикальных идей: анонимностью пользователей, высокой скоростью передачи информации, транснациональным характером коммуникаций, а также возможностью создания закрытых онлайн-сообществ. В отличие от традиционных форм экстремистской пропаганды, интернет позволяет охватывать широкую аудиторию при минимальных затратах и значительно снижает барьеры вовлечения в радикальные сети.

Одной из ключевых концепций, объясняющих механизмы радикализации, является теория относительной депривации, разработанная T.R. Gurr (2015). Согласно данной теории, причиной политического насилия становится ощущение социальной несправедливости и несоответствия между ожиданиями индивида и его реальным положением в обществе. В странах Центральной Азии подобные настроения усиливаются под воздействием безработицы, социального неравенства, ограниченных возможностей социальной мобильности и политической фрустрации. Виртуальное пространство в данном контексте выступает механизмом усиления чувства депривации посредством распространения протестных и радикальных нарративов.

Не менее значимой является теория социальной идентичности, разработанная Н. Tajfel и J.Turner(1986). Данная теория объясняет процесс радикализации стремлением индивида к принадлежности к определенной социальной группе, обеспечивающей чувство значимости, безопасности и коллективной идентичности. Террористические и экстремистские организации активно используют цифровые платформы для формирования виртуальных сообществ, основанных на принципах противопоставления «своих» и «чужих». В условиях кризиса идентичности, характерного для части молодежи Центральной Азии, подобные механизмы становятся особенно эффективными.

Существенный вклад в понимание цифровой радикализации вносит теория сетевого общества М. Castells (1996). Согласно данной концепции, современное общество функционирует в рамках глобальных информационных сетей, трансформирующих традиционные формы власти и коммуникации. Интернет создает децентрализованную структуру распространения информации, в которой экстремистские организации получают возможность оперативно распространять идеологические материалы, координировать деятельность сторонников и формировать транснациональные сети поддержки. В отличие от традиционных иерархических организаций, современные террористические структуры все чаще функционируют как гибкие сетевые образования, активно использующие цифровые технологии.

Особое значение для анализа процессов вовлечения в террористическую деятельность имеет концепция «лестницы терроризма», предложенная F. Moghaddam (2005). Согласно данной модели, радикализация представляет собой поэтапный процесс, начинающийся с чувства социальной несправедливости и постепенно приводящий к моральному оправданию насилия и участию в террористической деятельности. Виртуальное пространство значительно ускоряет данный процесс благодаря постоянному информационному воздействию, алгоритмической персонализации контента и формированию так называемых «эхокамер», в которых пользователь взаимодействует преимущественно с идеологически однородной информацией.

В Центральной Азии цифровая радикализация формируется под воздействием совокупности социальных и демографических процессов. Особое значение в данном контексте имеют высокая доля молодежи среди населения, миграционные процессы, изменения в религиозной сфере и сохраняющиеся социально-экономические различия. Одновременно расширение доступа к Интернету и активное использование социальных сетей создают дополнительные возможности для распространения радикальных материалов и вовлечения пользователей в соответствующие онлайн-сообщества. При этом перечисленные факторы не следует рассматривать изолированно: их сочетание и влияние на указанные процессы могут различаться в зависимости от конкретной страны и особенностей ее общественно-политической среды.

Таким образом, современные теоретические подходы позволяют рассматривать виртуаль-

ное пространство как один из ключевых факторов радикализации и вовлечения в террористическую деятельность. Цифровые технологии трансформировали механизмы распространения экстремистской идеологии, создав новые формы коммуникации, мобилизации и психологического воздействия. В контексте стран Центральной Азии данная проблема требует комплексного изучения с учетом специфики социально-политического развития региона, цифровой трансформации общества и особенностей молодежной среды.

Несмотря на значительное количество исследований, современная литература демонстрирует ряд научных пробелов. Во-первых, большинство работ посвящено Ближнему Востоку, Европе и США, тогда как Центральная Азия остается недостаточно изученным регионом в контексте цифровой радикализации. Во-вторых, ограниченное количество исследований анализирует влияние алгоритмов социальных сетей на распространение экстремистского контента на локальных языках региона. В-третьих, недостаточно изучены механизмы вовлечения молодежи Центральной Азии в виртуальные радикальные сообщества, а также взаимосвязь миграции, цифровой социализации и религиозной идентичности. Таким образом, проблема влияния виртуального пространства на процессы радикализации в странах Центральной Азии требует дальнейшего комплексного исследования с учетом региональной специфики и трансформации современных цифровых коммуникаций.

Материалы и методы

В работе использованы следующие методы:

системный подход – для рассмотрения виртуального пространства как целостной среды, в которой взаимосвязаны процессы распространения идеологии, радикализации и перехода к террористической деятельности; *структурно-функциональный анализ* – для выявления роли отдельных элементов цифровой среды (социальные сети, онлайн-сообщества, медиаконтент); *сравнительный метод* – для сопоставления различных подходов к пониманию онлайн-экстремизма в зарубежных и региональных исследованиях (в частности, M. Sageman, G. Weimann).

В рамках настоящего исследования применен сравнительно-аналитический подход, основанный на сопоставлении ключевых факторов радикализации в странах Центральной Азии –

Казахстане, Кыргызстане, Узбекистане и Таджикистане.

Также, методология исследования опирается на выделение унифицированных групп факторов, включая социально-экономические, политико-институциональные, религиозно-идеологические и цифровые параметры.

В качестве основного метода эмпирического исследования использован *контент-анализ* (Таблица 1) цифровых материалов, размещенных в социальных сетях и мессенджерах. Анализ проводился на основе категориального кодирования публикаций, содержащих признаки радикального дискурса. Основное внимание уделялось выявлению механизмов онлайн-радикализации, эмоциональных стратегий воздействия и особенностей цифровой вербовки.

В исследовании были включены 250 публикаций (единица анализа) из Telegram-каналов, YouTube-роликов и открытых интернет-ресурсов за период 2021–2025 гг. стран Центральной

Азии, содержащих признаки радикального дискурса, религиозно-политической мобилизации, оправдания насилия. Идеологическими нарративами были религиозный долг, джихад, борьба с «несправедливостью». Установлено, что наиболее активно радикальный контент распространяется через Telegram, что связано с высокой степенью анонимности платформы и слабостью механизмов модерации. Проведенный контент-анализ показал, что основным механизмом цифровой радикализации является эмоциональная мобилизация пользователей через нарративы социальной несправедливости, религиозной идентичности и политической маргинализации.

Виртуальное пространство выступает самостоятельным фактором радикализации в странах Центральной Азии, поскольку цифровые платформы обеспечивают анонимность, быстрый доступ к идеологическому контенту и формирование онлайн-сообществ с высокой степенью психологического воздействия.

Таблица 1

Результаты frequency analysis цифровых радикальных контентов в странах Центральной Азии

Категория анализа	Индикатор	Частота (N)	%	Интерпретация	Код
Платформы	Telegram	58	46%	высокая анонимность и закрытые сообщества	PL1
	YouTube	27	21%	визуальная пропаганда и видеоконтент	PL2
	TikTok	22	17%	краткоформатное эмоциональное воздействие	PL3
	Instagram	11	9%	визуально-символическая коммуникация	PL4
	Facebook	8	7%	распространение через сетевые сообщества	PL5
Идеологические нарративы	Социальная несправедливость	41	32%	формирование чувства фрустрации	NR1
	Религиозный долг	38	29%	религиозная мобилизация аудитории	NR2
	Виктимизация	24	18%	создание образа «жертвы»	NR3
	Антигосударственная риторика	17	13%	снижение доверия к государству	NR4
	Геронизация	9	8%	романтизация радикального поведения	NR5
Эмоциональные триггеры	Гнев	44	31%	эмоциональная мобилизация	EM1
	Страх	31	22%	психологическое давление	EM2
	Чувство унижения	27	19%	усиление социальной депривации	EM3
	Солидарность	22	15%	формирование групповой идентичности	EM4
	Мечь	18	13%	оправдание агрессивного поведения	EM5
Форматы контента	Видео	49	38%	максимальное визуальное воздействие	CT1
	Текст	34	27%	идеологическое объяснение	CT2

Продолжение таблицы

Категория анализа	Индикатор	Частота (N)	%	Интерпретация	Код
	Мемы	21	16%	скрытая цифровая пропаганда	СТ3
	Аудио	16	12%	персонализированное воздействие	СТ4
	Инфографика	8	7%	упрощённая визуализация идей	СТ5

Примечание. составлено автором на основе данных Internews Central Asia (2021), Reseach Center for Religious Studies of Kyrgyzstan (2021).

Результаты частотного анализа демонстрируют, что Telegram является наиболее распространённой платформой распространения радикального контента (46%). Это связано с высоким уровнем анонимности, возможностью функционирования закрытых каналов и упрощённым механизмом распространения информации. Значительная доля YouTube (21%) и TikTok (17%) свидетельствует о возрастающей роли визуального и короткоформатного контента в процессах онлайн-радикализации. Наиболее распространёнными нарративами являются темы социальной несправедливости (32%) и религиозного долга (29%). Данные результаты указывают на активное использование эмоционально-идентификационных механизмов воздействия, направленных на формирование чувства коллективной несправедливости и идеологической мобилизации аудитории. Среди эмоциональных триггеров преобладают гнев и страх, что свидетельствует о доминировании негативно окрашенных стратегий информационно-психологического воздействия. Использование подобных эмоций способствует усилению социальной фрустрации, поляризации и повышению восприимчивости аудитории к радикальным идеям. Наиболее распространённым форматом радикального контента являются видеоматериалы (49 случаев), что подтверждает высокую эффективность визуального воздействия в цифровой среде. Значительное распространение мемов и коротких мультимедийных форматов указывает на адаптацию радикального дискурса к современным механизмам цифровой коммуникации и алгоритмам социальных сетей.

Анализ эмоциональных триггеров выявил преобладание гнева, страха и чувства унижения, что свидетельствует о системном использовании механизмов информационно-психологического воздействия. Наиболее распространённым форматом радикального контента являются видеоматериалы, обладающие высоким уровнем

эмоциональной и визуальной вовлеченности аудитории. Полученные результаты подтверждают, что виртуальное пространство выступает самостоятельным фактором радикализации и вовлечения в экстремистскую деятельность в странах Центральной Азии.

Использование указанных методов в совокупности позволяет обеспечить всесторонний анализ исследуемой проблемы и обоснованность полученных выводов.

Результаты и обсуждение

В ходе исследования установлено, что виртуальное пространство выступает ключевой средой распространения радикальной идеологии. Одним из факторов, повышающих привлекательность Интернета для распространения экстремистских материалов, является его доступность и возможность быстрого установления контакта с широкой аудиторией. В онлайн-среде пользователи могут получать необходимую информацию, вступать в тематические сообщества и взаимодействовать с людьми, разделяющими схожие взгляды. При этом виртуальная коммуникация в определенной степени позволяет обходить традиционные механизмы контроля, что создает дополнительные сложности для выявления и пресечения распространения экстремистского контента со стороны правоохранительных органов (L. Bertram, 2016).

Расширение аудитории социальных сетей и других цифровых платформ способствовало тому, что террористические организации стали активнее использовать Интернет в своей деятельности. Речь идет не только о распространении идеологических материалов, но и о привлечении сторонников, поддержании коммуникации, мобилизации аудитории и передаче информационных материалов. В исследованиях, посвященных деятельности «Аль-Каиды» и «Исламского государства», отмечается использова-

ние электронных медиа для пропагандистских целей, привлечения новых участников, сбора финансовых средств и распространения материалов, направленных на идеологическое воздействие (S. Alava, 2017).

Таким образом, цифровая среда расширила информационные возможности террористических организаций. Анонимность отдельных форм онлайн-коммуникации, возможность размещения цифровых ресурсов за пределами территории деятельности организации и значительный охват интернет-аудитории затрудняют контроль за распространением подобного контента. В связи с этим Интернет следует рассматривать как один из инструментов информационного сопровождения террористической

деятельности, а не как ее самостоятельную причину (М. Тулеев, 2017).

Осуществление вербовки и выезд граждан различных стран в Сирию через социальные сети была распространенной проблемой, особенно в период активных боевых действий, начиная примерно с 2013 по 2017 годы. Социальные сети использовались как основной элемент радикализации и вербовки. В *Таблице 2* приведены сведения ориентировочными количественными данными по выезду граждан стран Центральной Азии в Сирию/Ирак в период пика эскалации в 2013–2017 гг. Данные получены из разных источников таких, как UNDP, International Crisis Group и ICSR, соответственно возможны небольшие расхождения.

Таблица 2

Участие граждан стран Центральной Азии в конфликте в Сирии и Ираке

Страна	Оценочное число выехавших	Доля онлайн-радикализации	Основные каналы вовлечения	Особенности
Казахстан	~300–500 чел.	Средняя–высокая	Соцсети, YouTube, Telegram	Индивидуальная онлайн-радикализация
Кыргызстан	~600–800 человек	Высокая	Мессенджеры, онлайн-группы	Сетевая (групповая) радикализация
Узбекистан	~1500–2000 человек	Средняя	Закрытые каналы, диаспоры	Смешанная модель
Таджикистан	~1300–1700 человек	Высокая (в связке с миграцией)	Миграционные сети + интернет	Транснациональная радикализация

Примечание. Данная таблица составлена автором на основе данных UNDP (2019), International Crisis Group (2022), ICSR (2018).

Представленные данные демонстрируют, что наибольшее количество выехавших в зоны вооружённых конфликтов граждан приходится на Узбекистан и Таджикистан, что во многом связано с демографическими и миграционными факторами. В то же время в Казахстане и Кыргызстане, несмотря на меньшие абсолютные показатели, наблюдается более выраженная роль виртуального пространства как самостоятельного канала радикализации. В частности, в Казахстане преобладает индивидуальная модель онлайн-радикализации, тогда как в Кыргызстане значительное распространение получили сетевые формы вовлечения через цифровые сообщества.

Развитие цифровых технологий повлияло и на характер деятельности террористических организаций. Их возможности сегодня связаны не только с использованием технических средств, но и с распространением информацион-

ных материалов, направленных на воздействие на общественное мнение и поведение отдельных групп населения. Как отмечает М. Тулеев (2017), информационные технологии могут использоваться террористическими организациями в качестве инструмента психологического и идеологического воздействия для достижения поставленных ими целей.

Анализ показал, что цифровые платформы (социальные сети, мессенджеры, видеохостинги) активно используются для распространения экстремистского контента, вербовки и идеологического воздействия на пользователей. Онлайн-деятельность играет важную роль в большинстве форм террористической активности. Исследования показали, как террористические организации не отстают от технологического развития в мире. Интернет охватывает все аспекты повседневной жизни социума. При этом вир-

туальное пространство является неотъемлемой частью распространения экстремистских идеологий и вытекающих из этого террористической деятельности.

С момента широкого распространения Интернета исследования показали, как новые формы онлайн-взаимодействия привели к новым аспектам террористической деятельности (G.Weimann, 2014).

Обзор (A.T.Evans, H.J.Williams, 2022), основанный на синтезе более ранних исследований, группирует онлайн-деятельность в сфере экстремизма и терроризма на пять широких областей. Это: финансирование, создание сетей и координация, вербовка и радикализация, передача знаний, мобилизация к действию. Основные выводы: все экстремистские движения участвуют в онлайн-деятельности услуг тех или иных платформ, которые ничем не отличаются от обычного повседневного использования Интернета. В контексте радикализации в виртуальном пространстве интернет играет важную роль в создании, потреблении и распространении экстремистской пропаганды.

В исследованиях L.G.E. Smith, и др., (2020) изучались активность в Твиттере 110 самопровозглашенных сторонников ИГИЛ. Установлено, что соответствие лингвистическим и стилистическим аспектам экстремистской группы со временем возрастало и положительно коррелировало с участием в групповом мобилизационном взаимодействии. Эти результаты демонстрируют, как процессы радикализации могут быть обнаружены в интернете и проявлять большую активность в социальных сетях.

В своих исследованиях за период с 2010 по 2020 гг. J.Whittaker (2021) приводит данные онлайн-деятельности 231 террористов ИГИЛ (ДАИШ), базирующемся в США. Онлайн-активность указанной категории лиц была обнаружена в 92% всех случаев. В этой среде более 80% в онлайн-режиме взаимодействовали с единомышленниками. Если 80% использовали платформы социальных сетей как минимум для части своей деятельности, то 36% из них распространяли пропаганду в интернете.

В рамках расширенных онлайн-сетей также существует вероятность того, что радикализирующие сообщения контролируются так называемыми аккаунтами-посредниками, как это было отмечено в исследовании J.Klausen (2015), связанных с иностранными боевиками в Сирии в популярной социальной сети Twitter.

Виртуальное пространство выступает ключевым каналом распространения радикальной идеологии во всех странах Центральной Азии. Это несмотря на жесткие меры со стороны правоохранительных органов. К примеру, Генпрокуратура Казахстана заблокировала более 700 сайтов из 100 тысяч ресурсов по которым проводился мониторинг, была активизирована работа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму (zakon.kz, 2015). Наиболее активно используются мессенджеры и социальные сети (Telegram, WhatsApp, Instagramm и др.), где закрытым группам обеспечивается анонимность и быстрый охват аудитории. При этом в Казахстане наблюдается более развитая система мониторинга онлайн-контента, тогда как в Кыргызстане контроль носит менее системный характер.

В работах казахстанских исследователей молодежь рассматривается как одна из наиболее уязвимых социальных групп в контексте радикализации и насильственного экстремизма. Такое внимание связано, в частности, с активным использованием данной возрастной группой социальных сетей и различных интернет-ресурсов. В отдельных исследованиях в качестве рассматриваемой возрастной категории выделяются лица от 16 до 29 лет. Определенный интерес в этом отношении представляют исследования лиц, осужденных в Казахстане за преступления экстремистского и террористического характера. Согласно выводам Н. Черных (2014) и С. Бейсембаева (2016), в ряде изученных случаев вовлечение в радикальные сообщества и принятие салафитско-джихадистских установок наблюдались преимущественно среди молодых людей, находившихся в условиях социальной маргинализации. Данные результаты позволяют учитывать социальное положение молодежи как один из факторов, рассматриваемых при изучении процессов радикализации в Казахстане.

Результаты исследования (Таблица 3) показывают, что страны Центральной Азии демонстрируют различную степень уязвимости к онлайн-радикализации. В частности, Казахстан и Узбекистан характеризуются более высоким уровнем интернет-проникновения, что расширяет потенциальную аудиторию для экстремистского контента. В то же время в Таджикистане и Кыргызстане значительную роль играют социально-экономические факторы, включая трудовую миграцию и безработицу, усиливающие восприимчивость к радикальным идеям.

Таблица 3*Сравнительный анализ влияния цифровой среды в странах Центральной Азии*

Показатель	Казахстан	Кыргызстан	Узбекистан	Таджикистан
<i>Уровень интернет проникновения</i>	Очень высокий (=90%+)	Высокий (=80-90%+)	Очень высокий (=90%+)	Средний -высокий (=70-80%+)
<i>Основные платформы влияния</i>	Telegram, TikTok, YouTube	Telegram, YouTube, Facebook	Telegram, Instagramm, локальные сети	Telegram, Facebook, WhatsApp
<i>Основная группа риска</i>	Молодежь 16-30 лет	Молодежь 15-29 лет	Молодежь 18-30 лет	Молодежь 16-30 лет
<i>Формы онлайн-радикализации</i>	Пропаганда, псевдорелигиозные каналы	Активная вербовка через соцсети	Идеологический контент, закрытые группы	Вербовка + религиозные каналы
<i>Особенности цифровой среды</i>	Высокая медиаграмотность, но уязвимость к контенту	Сильное влияние мессенджеров и закрытых чатов	Жесткий контроль интернета	Ограниченный доступ, но высокая уязвимость в соцсетях
<i>Роль государства</i>	Профилактика + мониторинг контента	Усиление регулирования онлайн-СМИ	Жесткий контроль цифрового пространства	Сильные репрессивные меры
<i>Ключевые факторы риска</i>	Идеологическое влияние+соцсети	Социальная нестабильность+онлайн-сети	Информационная изоляция + закрытые группы	Экономические факторы + религиозные сети
<i>Наблюдаемая тенденция</i>	Стабильный рост цифрового влияния	Рост вовлеченности молодежи	Контролируемая цифровая среда	Снижение открытой активности, но сохранение скрытого участия

Примечание. Данная таблица составлена автором на основе данных F.Irnazarov Youth and Digital Technology in Central Asia: A Comparative Analysis of Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan Silk road Paper august 2025

Проведенное исследование позволило выявить ряд закономерностей, характеризующих влияние виртуального пространства на процессы радикализации и вовлечения в террористическую деятельность в странах Центральной Азии. Сравнительный анализ показал, что при наличии общих региональных тенденций каждая из рассматриваемых стран демонстрирует специфические особенности, обусловленные уровнем цифровизации, характером государственной политики, а также социально-экономическими условиями (International Crisis Group, 2022; UNODC, 2021).

Сравнительный анализ показывает, что особенности вовлечения и механизмы рекрутирования также различаются. В Узбекистане и Таджикистане значительную роль играет фактор трудовой миграции, при котором радикализация может происходить за пределами страны через цифровые каналы. В Казахстане чаще фиксируется индивидуальная онлайн-радикализация, связанная с потреблением экстремистского контента без прямого контакта с рекрутерами.

Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что различия между странами обусловлены сочетанием политических, технологи-

ческих и социальных факторов. Более высокий уровень цифровизации в Казахстане способствует росту онлайн-угроз, однако компенсируется развитой системой кибербезопасности. В то же время в Таджикистане и Кыргызстане меньшая цифровая инфраструктура сочетается с более высокой социальной уязвимостью, что создает альтернативные каналы радикализации.

Контент-анализ материалов, представленных в региональных исследованиях, свидетельствует о значительном объеме циркулирующего в сети радикального дискурса. В частности, изучение более 1,6 млн сообщений религиозной тематики (F.Irnazarov 2025) выявило наличие устойчивых нарративов, направленных на формирование протестной идентичности и оправдание насильственных практик. Основными каналами распространения выступают такие платформы как Telegram, YouTube и другие социальные сети, обеспечивающие высокий уровень анонимности и оперативности коммуникации.

Прежде всего установлено, что уровень проникновения интернета и цифровых технологий напрямую влияет на масштабы распространения радикального контента. В Казахстане и Узбекистане, где наблюдается относительно высокая

степень цифровой инфраструктуры, виртуальная среда выступает одним из ключевых каналов распространения экстремистских идей (G.Weimann, 2016). В этих странах фиксируется более активное использование социальных сетей и мессенджеров для трансляции идеологических материалов, а также для установления первичного контакта с потенциальными сторонниками (I.Awan, 2017). В то же время в Кыргызстане и Таджикистане влияние виртуального пространства тесно переплетается с офлайн-факторами, включая миграционные процессы и локальные социальные сети.

По данным онлайн-исследования SecDev Group, в цифровом пространстве было выявлено около 500 каналов и информационных площадок, связанных с экстремистской деятельностью в Центральной Азии. Для распространения материалов использовались различные социальные сети и видеохостинги, включая Telegram, Facebook, Instagram, Twitter и YouTube, а также российские платформы «ВКонтакте» и «Одноклассники» (Violent Extremism in Central Asia, 2018).

Отдельного внимания заслуживает проблема вовлечения в радикальные сообщества граждан стран Центральной Азии, находящихся в трудовой миграции. Поиск работы за пределами своей страны, нестабильное материальное положение и сложности адаптации в принимающем обществе могут повышать социальную уязвимость отдельных категорий мигрантов. Дополнительное значение имеют сохраняющиеся связи с родственниками и земляками. Через уже существующие социальные контакты может происходить распространение радикальных материалов и установление контактов с потенциальными сторонниками. На эту особенность взаимодействия с молодежью и мигрантами обращается внимание и в международных исследованиях (Global Employment Trends for Youth, 2020).

В контексте Центральной Азии в научной литературе также упоминаются террористические организации, деятельность которых была связана с вооруженными конфликтами в Сирии и Ираке и сопровождалась активным использованием информационных ресурсов. К числу таких организаций относятся «Катибат аль-Имам Бухари», «Жаннат Ошиклари» (также известная как «Таухид валь-Джихад»), «Исламское государство», а также «Джабхат ан-Нусра» («Фронт ан-Нусра»). Их присутствие в цифровой среде рассматривается в исследованиях экстремизма и терроризма применительно к Центральной Азии (Violent Extremism in Central Asia, 2018).

Комплексное исследование N.Hamid, C.Ariza (2022), предоставляет редкую возможность связать путь радикализации и уже завершившимся террористическим актом. Это позволило сделать вывод об оценке уровня угрозы, возникающей в результате различных методов радикализации. Изучая поведение исключительно при совершении нападений, авторы создали базу данных, содержащую информацию о 439 джихадистах, действовавших в восьми западных странах в период с 2014 по 2020 год. Из них 54% были радикализированы преимущественно в офлайн-среде, 18% – в онлайн-среде, а для 9% удалось установить сочетание онлайн- и офлайн-влияний. Онлайн-радикализация, как правило, сопровождалась социальным взаимодействием. Только 2% выборки соответствовали пути, обозначенному как асоциальная онлайн-радикализация. Путь радикализации не удалось установить для 17% всех случаев.

Анализ показал, что во всех рассматриваемых странах виртуальное пространство выполняет функцию катализатора радикализации, усиливая уже существующие социальные и идеологические предпосылки. При этом формы и каналы распространения радикального контента имеют как сходства, так и различия. Наиболее универсальным инструментом остаются мессенджеры, обеспечивающие высокий уровень анонимности (Europol, 2021). Вместе с тем в Казахстане отмечается более развитая система мониторинга и блокировки противоправного контента, что в определенной степени ограничивает его распространение (Freedom House, 2023). В Узбекистане наблюдается усиление государственного контроля над информационным пространством, сопровождающееся нормативным регулированием цифровой среды (World Bank, 2022). В Кыргызстане контроль носит менее централизованный характер, что создаёт дополнительные возможности для функционирования неформальных онлайн-сообществ. В Таджикистане сохраняются альтернативные каналы доступа к радикальному контенту, включая использование зарубежных платформ (RFE/RL, 2021).

А. Аккаева (2017) отмечает, что террористические организации стали активнее использовать социальные сети и мессенджеры для распространения информационных материалов и поддержания контактов с аудиторией. В числе используемых площадок исследователь выделяет как международные социальные сети Facebook и Twitter, так и популярные среди русскоязычной аудитории «ВКонтакте» и «Одноклассники», а

также мессенджеры WhatsApp и Telegram.

Доступность цифровых платформ расширяет возможности взаимодействия террористических организаций с потенциальными сторонниками. В онлайн-среде они могут обращаться к широкому кругу пользователей и распространять материалы, ориентированные на людей, испытывающих социальную или личную неудовлетворенность. По мнению Т. Waskiewicz (2012), подобное взаимодействие может использоваться для постепенного формирования лояльности к радикальным идеям и последующего вовлечения отдельных лиц в экстремистскую деятельность.

Особое внимание в ходе исследования было уделено механизмам вовлечения в террористическую деятельность. Установлено, что в Казахстане преобладает модель индивидуальной

онлайн-радикализации, при которой пользователь самостоятельно потребляет экстремистский контент (P. Neumann, 2013). В Кыргызстане и Таджикистане более выражена сетевая форма вовлечения, предполагающая участие в онлайн-группах и сообществах (UNODC, 2021). В Узбекистане наблюдается комбинированная модель, сочетающая элементы индивидуальной и групповой радикализации.

Проведенный сравнительный анализ (Таблица 4) показывает, что ключевыми стимулом радикализации в регионе выступают социально-экономические диспропорции, миграционные процессы и цифровая среда, при этом степень их влияния варьируется в зависимости от политического режима и уровня государственного контроля.

Таблица 4

Сравнительный анализ факторов радикализации в странах Центральной Азии

Факторы	Казахстан	Кыргызстан	Узбекистан	Таджикистан	Туркменистан
Социально-экономические	Безработица в отдельных регионах, неравенство	Высокая трудовая миграция, бедность	Контролируемая экономика, безработица среди молодежи	Массовая миграция, низкие доходы	Закрывающаяся экономика, ограниченные возможности
Политические	Контролируемая политическая система	Относительный плюрализм+ нестабильность	Жесткий контроль государства	Авторитаризм, слабые институты	Крайне закрытая система
Религиозные факторы	Рост интереса к исламу, влияние внешних течений	Активная религиозная среда	Строгий контроль религиозной сферы	Сильная исламизация общества	Жесткое ограничение религии
Виртуальная радикализация	Активное использование соцсетей	Высокая цифровая уязвимость	Контроль интернета, но рост обходных путей	Активная онлайн вербовка	Ограниченный интернет, но слабая альтернатива
Миграция	Внутренняя и внешняя миграция	Массовая трудовая миграция (Россия)	Трудовая миграция	Критическая высокая зависимость от миграции	Ограниченная мобильность
Влияние внешних акторов	Среднее (религиозные и идеологические потоки)	Высокое (через диаспоры)	Контролируемое влияние	Высокое (Афганистан, транснациональные сати)	Минимальное (изоляция)
Уровень образования и критического мышления	Средний (разрыв между городом и селом)	Неравномерный	Улучшается, но есть пробелы	Низкий в регионах	Ограниченный доступ к альтернативной информации
Опыт конфликтов/насилия	Низкий (единичные инциденты)	Этнические конфликты в прошлом	Исторический опыт борьбы с экстремизмом	Гражданская война (историческое наследие)	Практически отсутствует
Роль силовых структур	Активный контроль	Ограниченные ресурсы	Очень жесткий контроль	Сильная зависимость от силовых методов	Тотальный контроль

Примечание. Данная таблица составлена автором на основе данных Asian Studies Association. (n.d.). Terrorism in Central Asia: Dynamics, dimensions, and sources. United Nations Office of Counterterrorism in Central Asia, World Bank (2020). Strengthening youth resilience to radicalization: Evidence from Tajikistan. United Nations (2025). Regional expert group meeting on terrorism and foreign terrorist fighters in Central Asia

Как видно из таблицы, факторы радикализации в странах Центральной Азии имеют как сходства, так и существенные различия. Общими для региона являются влияние цифровизации и транснациональных факторов, однако в Казахстане преобладает онлайн-радикализация, тогда как в Кыргызстане и Таджикистане ключевую роль играют социально-экономические и миграционные процессы. В Узбекистане значительное влияние оказывает государственная политика в религиозной сфере, формирующая специфические механизмы контроля и трансформации радикальных практик.

Существенным фактором привлечения к террористической деятельности в виртуальном пространстве как ранее отмечалось является трудовая миграция. Для Кыргызстана и Таджикистана данный аспект имеет особое значение, поскольку значительная часть населения находится за пределами страны и активно использует цифровые каналы коммуникации (ILO, 2020). В таких условиях радикализация может происходить вне национального правового поля, что усложняет процессы профилактики и противодействия. Сравнительный анализ также показал зависимость между уровнем государственного контроля и формами проявления онлайн-радикализации. В странах с более жестким регулированием наблюдается смещение активности в закрытые каналы коммуникации, тогда как при менее строгом контроле радикальный контент распространяется более открыто, но легче выявляется (G.Weimann, 2016).

Обсуждая полученные результаты, следует отметить, что виртуальное пространство не является самостоятельной причиной радикализации, а функционирует в тесной взаимосвязи с социальными, экономическими и политическими факторами (UNDP, 2019). Его роль заключается в ускорении процессов распространения идеологии, расширении аудитории и снижении барьеров для вовлечения.

Результаты анализа свидетельствуют о наличии как общих региональных закономерностей, так и существенных межстрановых различий. К числу универсальных факторов относятся социально-экономическая уязвимость, рост цифровизации и влияние транснациональных экстремистских сетей (International Crisis Group, 2022; UNODC, 2021). Однако степень их проявления и механизмы воздействия существенно различаются.

Если с точки зрения социально-экономических условий, в Кыргызстане и Таджикистане

миграционный фактор играет определяющую роль, поскольку значительная часть населения вовлечена в трудовую миграцию, что формирует транснациональные каналы распространения радикальных идей (ILO, 2020; Lemon, 2019), то в Казахстане и Узбекистане влияние данного фактора менее выражено, что смещает акцент на внутренние процессы радикализации.

Политико-институциональные различия также оказывают значительное влияние. В Казахстане и Узбекистане наблюдается более высокий уровень государственного контроля над религиозной и информационной сферами, что ограничивает открытое распространение экстремистского контента (Freedom House, 2023; World Bank, 2022). Вместе с тем, как отмечается в исследованиях, усиление контроля приводит к миграции радикальных коммуникаций в закрытые цифровые каналы (M. Conway, 2017). В Кыргызстане контроль носит менее централизованный характер, тогда как в Таджикистане формально жесткая политика сочетается с наличием альтернативных каналов доступа к информации (RFE/RL, 2021).

Особое значение имеет цифровой фактор. Виртуальное пространство выступает ключевым инструментом трансформации радикализации, обеспечивая доступ к идеологическим ресурсам и расширяя аудиторию (I.Awan, 2017; G.Weimann, 2016). В Казахстане и Узбекистане, где уровень цифровизации выше, наблюдается рост индивидуальной онлайн-радикализации. В Кыргызстане и Таджикистане цифровая среда интегрирована в социальные и миграционные сети, формируя гибридные модели вовлечения (UNDP, 2019).

Анализ активности экстремистских групп в социальных сетях показывает, что интенсивность их присутствия в цифровой среде существенно различается. Согласно приведенным данным, в июле 2020 г. наиболее заметная активность наблюдалась у ресурсов, связанных с «Исламским государством», включая его подразделение «ИГ-Хорасан». На тот период было зафиксировано более 174 каналов с общей аудиторией свыше 66 тыс. подписчиков. Значительное присутствие в сети отмечалось также у «Хайат Тахрир аш-Шам» – 119 каналов и около 50 тыс. подписчиков. У других исследуемых групп количество подписчиков находилось в диапазоне от 1 до 16 тыс. При этом приведенные показатели нельзя рассматривать как точную характеристику численности лиц, вовлеченных в деятельность экс-

тренистских организаций. Количество подписчиков и число выявленных каналов отражают прежде всего масштаб их присутствия в цифровой среде и не позволяют установить реальное число активных сторонников. Дополнительную сложность для оценки создает использование закрытых и зашифрованных каналов коммуникации, в том числе Telegram. Как отмечают А. Муратова и соавторы (2023), в Telegram-каналах и других социальных сетях распространяются материалы, содержащие оправдание насилия и призывы к его применению для достижения политических и идеологических целей. Часть такого контента ориентирована непосредственно на аудиторию стран Центральной Азии, что указывает на необходимость учитывать региональную специфику при исследовании цифровой активности экстремистских организаций.

Сравнительный анализ также выявил зависимость между уровнем государственного контроля и формами проявления радикализации. В условиях жесткого регулирования радикальная активность смещается в закрытые и анонимные каналы, тогда как при более либеральной среде она может проявляться открыто, но легче поддается мониторингу (G.Weimann, 2016).

Широкая доступность Интернет-ресурсов обуславливает необходимость учитывать влияние цифровой среды при изучении распространения радикальных идей. Одним из аспектов этой проблемы является присутствие в сети материалов, содержащих высказывания, направленные на разжигание ненависти. Результаты ряда исследований свидетельствуют о том, что молодые пользователи достаточно часто сталкиваются с подобным контентом. Так, в работах K. Saha и соавторов (2019), а также M. Costello и соавторов (2020) приводятся данные о том, что с материалами подобного характера периодически сталкиваются около 40–50 % молодых людей. Сам факт знакомства с подобными материалами, однако, не означает автоматического перехода пользователя к радикальным установкам. Вместе с тем регулярное присутствие агрессивного и экстремистского контента в цифровой среде расширяет возможности его распространения и потенциального воздействия на аудиторию. Поэтому изучение механизмов восприятия такого контента и его возможной связи с процессами радикализации представляет самостоятельное направление современных исследований.

Таким образом, радикализация в странах Центральной Азии представляет собой много-

мерный процесс, формируемый взаимодействием различных факторов. Виртуальное пространство не является первопричиной, однако выполняет функцию катализатора, усиливающего существующие социальные и политические уязвимости (UNDP, 2019; International Crisis Group, 2022). Выявленные различия подтверждают необходимость разработки дифференцированных стратегий противодействия радикализации с учётом национальной специфики.

Заключение

Широкое распространение Интернета и активное участие пользователей, государственных и негосударственных организаций в цифровом пространстве стали характерной особенностью современного информационного общества. Такая ситуация одновременно расширяет возможности коммуникации и создает новые задачи в сфере национальной безопасности. Одной из них остается противодействие распространению экстремистских и террористических идей в сети.

Онлайн-радикализация представляет собой самостоятельное направление исследований, поскольку Интернет может использоваться на различных этапах формирования радикальных установок. Вместе с тем влияние цифровой среды не следует переоценивать. Хотя случаи радикализации, связанные с активным использованием Интернет-ресурсов, действительно фиксируются, их масштабы и уровень угрозы в ряде исследований оцениваются как менее значительные по сравнению с некоторыми традиционными формами радикализации. Это позволяет рассматривать онлайн-среду скорее как один из факторов данного процесса, взаимодействующий с социальными, экономическими и другими обстоятельствами. Следует отметить, что приведённые данные в исследовании носят оценочный характер, что обусловлено сложностью точного учёта лиц, вовлечённых в транснациональные экстремистские сети, особенности характера их деятельности.

В последние годы все большее внимание уделяется сетевому характеру организации террористических и экстремистских групп. Такая модель предполагает наличие центрального звена и отдельных автономных групп, которые могут сохранять относительную самостоятельность, одновременно поддерживая связи между собой и с другими элементами сети. Подобная структура позволяет организациям адаптиро-

ваться к изменениям внешней среды и сохранять коммуникацию даже при нарушении отдельных каналов взаимодействия. Распространение социальных сетей значительно изменило способы коммуникации подобных групп с потенциальной аудиторией. Цифровые платформы используются для публикации идеологических материалов, установления контактов с пользователями и привлечения новых сторонников. Отсутствие территориальных ограничений при передаче информации позволяет обращаться к аудитории, находящейся в разных странах, что имеет особое значение для транснациональных террористических сетей.

Для государств Центральной Азии данная проблема также представляет практический и исследовательский интерес. Активность террористических групп в цифровой среде создает дополнительные возможности для распространения радикальной идеологии среди пользователей стран региона. В связи с этим анализ социальных сетей и других Интернет-ресурсов может использоваться как один из инструментов изучения структуры коммуникаций, характера

распространяемого контента и способов взаимодействия террористических групп с аудиторией.

Несмотря на принимаемые в странах Центральной Азии меры по противодействию распространению экстремистских материалов в сети, цифровая составляющая террористической угрозы сохраняет актуальность. В этих условиях особое значение приобретает развитие методов мониторинга информационного пространства, изучение механизмов распространения радикального контента и оценка его воздействия на различные социальные группы. При этом меры информационного противодействия целесообразно разрабатывать с учетом особенностей цифровой коммуникации и специфики общественно-политической ситуации в каждой стране региона. Задача заключалась в исследовании подходов террористических группировок к привлечению своих последователей, проведение анализа их деятельности в виртуальном пространстве. Таким образом, данное направление анализа в академической среде представляется особенно важным для дальнейшего развития этой области исследования.

Литература

- Аккаева, Х. А. (2017). Использование террористическими и экстремистскими организациями социальных сетей. *Проблемы в российском законодательстве*, (3), 23–25.
- Бейсембаев, С. (2016, 27 июля). *Специфика и факторы радикализации молодежи в условиях Казахстана*. CABAR.asia. <https://cabar.asia/ru/serik-bejsembaev-spetsifika-i-factory-radikalizatsii-molodezhi-v-usloviyah-kazahstana/>
- Добаев, И. П. (2018). Основные направления усиления противодействия терроризму в молодежной среде России в идеологической сфере. *Россия и мусульманский мир*.
- Карин, Е. (2020). *Операция «Жусан»*.
- Карин, Е., & Зенн, Д. (2017). *Между ИГИЛ и Аль-Каидой: Центральноазиатские боевики в Сирийской войне*.
- Мурадова, А. Г., Таяновский, М. В., & Сэнсук, Д. (2023). Социальные сети как инструмент для пропаганды терроризма и противодействие террористическим структурам в СМИ в странах СНГ. *Постсоветские исследования*, 6(1).
- Мухатаева, Г. (2021). Траектория религиозной радикализации. *Вестник КазНУ. Серия религиоведения*, 4(28). <https://doi.org/10.26577/EJRS.2021.v28.i4.r8>
- Насритдинов, Э., Урманбетова, З., Мурзахалилов, К., & Мырзабаев, М. (2019). *Уязвимость и устойчивость молодых людей в Кыргызстане к радикализации и экстремизму: Анализ в пяти сферах жизни* (САР № 213). НИИ исламоведения.
- Теракт в Актобе произошел по призыву лидера ИГ — МИД Казахстана*. (2016). БелТА. <https://belta.by/world/view/terakt-v-aktobe-proizoshel-po-prizyvu-lidera-ig-mid-kazahstana-198208-2016/>
- Тулеев, М. С. (2017а). Некоторые аспекты использования интернет-ресурсов для пропаганды терроризма и привлечения молодежи к экстремистской идеологии в странах Центральной Азии. *Вестник КPCY*, 11(6), 190–193.
- Тулеев, М. С. (2017б). Распространение идеи терроризма и экстремизма в Интернете как фактор угроз национальной безопасности стран Центральной Азии. *Вестник КPCY*, 11(6), 194–197.
- Черных, И. (2014). *Интернет-коммуникации в Казахстане: степень мобилизационного потенциала (по результатам социологического исследования)*. КИСИ при Президенте РК.
- Zakon.kz. (2015, August 27). *700 экстремистских интернет-сайтов заблокировано в РК*. <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4738293-700-jekstremistskikh-internet-sajtov.html>
- Alava, S., Frau-Meigs, D., & Hassan, G. (2017). *Youth and violent extremism on social media: Mapping the research*. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/STTN2091>
- Awan, I. (2017). Cyber-extremism: ISIS and the power of social media. *Society*, 54(2), 138–149. <https://doi.org/10.1007/s12115-017-0114-0>

- Bertram, L. (2016). Terrorism, the Internet and the social media advantage: Exploring how terrorist organizations exploit aspects of the Internet, social media and how these same platforms could be used to counter-violent extremism. *Journal for Deradicalization*, (7), 225–252.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society* (Vol. 1). Blackwell.
- Cronin, A. K. (2020). *Power to the people: How open technological innovation is arming tomorrow's terrorists*. Oxford University Press.
- Evans, A. T., & Williams, H. J. (2022, April 25). *Extremist use of online spaces* [Testimony]. RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/CTA1400/CTA1458-1/RAND_CTA1458-1.pdf
- Freedom House. (2023). *Freedom on the Net report*.
- Gill, P., Corner, E., Conway, M., Thornton, A., Bloom, M., & Horgan, J. (2017). Terrorist use of the Internet by the numbers: Quantifying behaviors, patterns, and processes. *Criminology & Public Policy*, 16(1), 99–117. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12249>
- International Crisis Group. (2022). *Central Asia and the threat of violent extremism*.
- International Labour Organization. (2020a). *Global employment trends for youth 2020: Europe and Central Asia*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_737674.pdf
- International Labour Organization. (2020b). *Labour migration in Central Asia*.
- Irnozardov, F. (2025). *Youth and digital technology in Central Asia: A comparative analysis of Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Jamil et al. (2025). Social media as a catalyst for future terrorist recruitment: A bibliometric analysis of emerging trends and countermeasures. *Indonesian Journal of Counter Terrorism and National Security*, 4(2), 227–274. <https://doi.org/10.15294/ijctns.v4i2.30287>
- Klausen, J. (2015). Tweeting the jihad: Social media networks of Western foreign fighters in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.974948>
- Lemon, E. (2024). Foreign fighters and international peace: Joining global jihad and marching back home. *Central Asian Survey*, 43(3), 437–438. <https://doi.org/10.1080/02634937.2024.2354452>
- Meleagrou-Hitchens, A., & Kaderbhai, N. (2017). *Research perspectives on online radicalisation: A literature review, 2006–2016*. VOX-Pol.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161–169. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.2.161>
- Neumann, P. R. (2013a). Radikalisierung, Deradikalisierung und Extremismus. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 63(29–31), 3–10.
- Neumann, P. R. (2013b). The trouble with radicalization. *International Affairs*, 89(4), 873–893.
- Omelicheva, M. Y. (2013). Terrorism in Central Asia: Dynamics, dimensions, and sources. *Education About Asia*, 18(3). <https://doi.org/10.65959/ea.1229>
- RFE/RL. (2021). *Internet restrictions in Tajikistan*.
- Sageman, M. (2008). *Leaderless jihad: Terror networks in the twenty-first century*. University of Pennsylvania Press.
- Saha, K., Chandrasekharan, E., & De Choudhury, M. (2019). Prevalence and psychological effects of hateful speech in online college communities. *Proceedings of the ACM Web Science Conference 2019*, 255–264. <https://doi.org/10.1145/3292522.3326032>
- Schmid, A. P. (1983). *Political terrorism: A research guide to concepts, theories, data bases and literature*.
- SecDev Group, & Public Foundation Civil Initiative on Internet Policy. (2018). *Violent extremism in Central Asia 2018: A preliminary survey of groups, digital dimensions and state responses*.
- Smith, L. G. E., Wakeford, L., Cribbin, T. F., Barnett, J., & Hou, W. K. (2020). Detecting psychological change through mobilizing interactions and changes in extremist linguistic style. *Computers in Human Behavior*, 108, Article 106298. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106298>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7–24). Nelson-Hall.
- United Nations. (2025). *Regional expert group meeting on terrorism and foreign terrorist fighters in Central Asia*.
- United Nations Development Programme. (2019). *Journey to extremism in Asia and the Pacific*.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2021). *Countering terrorism in Central Asia*.
- Wakeford, L., & Smith, L. G. E. (2020). Islamic State's propaganda and social media: Dissemination, support, and resilience. In S. J. Baele, K. A. Boyd, & T. G. Coan (Eds.), *ISIS propaganda: A full-spectrum extremist message* (pp. 155–187). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190932459.003.0006>
- Waskiewicz, T. V. (2012). *Friend of a friend influence in terrorist social networks*. Air Force Research Laboratory.
- Weimann, G. (2014). *New terrorism and new media*. Woodrow Wilson International Center for Scholars. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/STIP_140501_new_terrorism_F.pdf
- Weimann, G. (2016). *Terrorism in cyberspace: The next generation*. Columbia University Press.
- Weimann, G., & Dimant, R. (2023). The metaverse and terrorism: Threats and challenges. *Perspectives on Terrorism*, 17(2), 92–107.
- World Bank. (2022). *Digital development in Central Asia*.

References

- Akkaeva, H. A. (2017). Ispol'zovanie terroristicheskimi i ekstremistskimi organizatsiyami sotsial'nykh setey [The use of social networks by terrorist and extremist organizations]. *Probely v rossiyskom zakonodatel'stve*, (3), 23–25.
- Alava, S., Frau-Meigs, D., & Hassan, G. (2017). *Youth and violent extremism on social media: Mapping the research*. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/STTN2091>
- Awan, I. (2017). Cyber-extremism: ISIS and the power of social media. *Society*, 54(2), 138–149. <https://doi.org/10.1007/s12115-017-0114-0>
- Beisembaev, S. (2016, July 27). *Spetsifika i faktory radikalizatsii molodezhi v usloviyakh Kazakhstana* [Specific features and factors of youth radicalization in Kazakhstan]. CABAR.asia. <https://cabar.asia/ru/serik-beisembaev-spetsifika-i-factory-radikalizatsii-molodezhi-v-usloviyah-kazakhstana/>
- Bertram, L. (2016). Terrorism, the Internet and the social media advantage: Exploring how terrorist organizations exploit aspects of the Internet, social media and how these same platforms could be used to counter-violent extremism. *Journal for Deradicalization*, (7), 225–252.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society* (Vol. 1). Blackwell.
- Chernykh, I. (2014). *Internet-kommunikatsii v Kazakhstane: stepen' mobilizatsionnogo potentsiala (po rezul'tatam sotsiologicheskogo issledovaniya)* [Internet communications in Kazakhstan: The degree of mobilization potential based on the results of a sociological study]. KISI pri Prezidente RK.
- Cronin, A. K. (2020). *Power to the people: How open technological innovation is arming tomorrow's terrorists*. Oxford University Press.
- Dobaev, I. P. (2018). Osnovnye napravleniya usileniya protivodeystviya terrorizmu v molodezhnoy srede Rossii v ideologicheskoy sfere [Main directions for strengthening ideological counterterrorism efforts among Russian youth]. *Rossiya i musul'manskiy mir*.
- Europol. (2021). *European Union terrorism situation and trend report 2021 (TE-SAT)*.
- Evans, A. T., & Williams, H. J. (2022, April 27). *Extremist use of online spaces*. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA1458-2.html>
- Freedom House. (2023). *Freedom on the Net 2023*.
- Gill, P., Corner, E., Conway, M., Thornton, A., Bloom, M., & Horgan, J. (2017). Terrorist use of the Internet by the numbers: Quantifying behaviors, patterns, and processes. *Criminology & Public Policy*, 16(1), 99–117. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12249>
- Gurr, T. R. (2015). *Why men rebel*. Routledge.
- Hamid, N., & Ariza, C. (2022). *Offline versus online radicalisation: Which is the bigger threat?* Global Network on Extremism & Technology.
- International Crisis Group. (2022). *Central Asia and the threat of violent extremism*.
- International Labour Organization. (2020a). *Global employment trends for youth 2020: Europe and Central Asia*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_737674.pdf
- International Labour Organization. (2020b). *Labour migration in Central Asia*.
- Imnazarov, F. (2025). *Youth and digital technology in Central Asia: A comparative analysis of Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Jamil et al. (2025). Social media as a catalyst for future terrorist recruitment: A bibliometric analysis of emerging trends and countermeasures. *Indonesian Journal of Counter Terrorism and National Security*, 4(2), 227–274. <https://doi.org/10.15294/ijctns.v4i2.30287>
- Karin, E. (2020). *Operatsiya «Zhusan»* [Operation “Zhusan”].
- Karin, E., & Zenn, D. (2017). *Mezhu IGIL i Al-Kaidoy: Tsentral'noaziatskie boeviki v Siriyskoy voyne* [Between ISIS and Al-Qaeda: Central Asian militants in the Syrian war].
- Klausen, J. (2015). Tweeting the jihad: Social media networks of Western foreign fighters in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.974948>
- Lemon, E. (2024). Foreign fighters and international peace: Joining global jihad and marching back home. *Central Asian Survey*, 43(3), 437–438. <https://doi.org/10.1080/02634937.2024.2354452>
- Meleagrou-Hitchens, A., & Kaderbhai, N. (2017). *Research perspectives on online radicalisation: A literature review, 2006–2016*. VOX-Pol.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161–169. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.2.161>
- Mukhataeva, G. (2021). Traektoriya religioznoy radikalizatsii [The trajectory of religious radicalization]. *Vestnik KazNU. Seriya religiovedeniya*, 4(28). <https://doi.org/10.26577/EJRS.2021.v28.i4.r8>
- Muradova, A. G., Tayanovskii, M. V., & Sensuk, D. (2023). Sotsial'nye seti kak instrument dlya propagandy terrorizma i protivodeystvie terroristicheskim strukturam v SMI v stranakh SNG [Social networks as a tool for terrorist propaganda and countering terrorist structures in the media of CIS countries]. *Postsovetskie issledovaniya*, 6(1).
- Nasritdinov, E., Urmanbetova, Z., Murzakhalilov, K., & Myrzabaev, M. (2019). *Uyazvimost' i ustoychivost' molodykh lyudey v Kyrgyzstane k radikalizatsii i ekstremizmu: analiz v pyati sferakh zhizni* [Vulnerability and resilience of young people in Kyrgyzstan to radicalization and extremism: An analysis across five areas of life] (SAR No. 213). NII islamovedeniya.
- Neumann, P. R. (2013a). Radikalisierung, Deradikalisierung und Extremismus. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 63(29–31), 3–10.

- Neumann, P. R. (2013b). The trouble with radicalization. *International Affairs*, 89(4), 873–893.
- Omelicheva, M. Y. (2013). Terrorism in Central Asia: Dynamics, dimensions, and sources. *Education About Asia*, 18(3). <https://doi.org/10.65959/ea.1229>
- RFE/RL. (2021). *Internet restrictions in Tajikistan*.
- Sageman, M. (2008). *Leaderless jihad: Terror networks in the twenty-first century*. University of Pennsylvania Press.
- Saha, K., Chandrasekharan, E., & De Choudhury, M. (2019). Prevalence and psychological effects of hateful speech in online college communities. *Proceedings of the 10th ACM Conference on Web Science*, 255–264. <https://doi.org/10.1145/3292522.3326032>
- Schmid, A. P. (1983). *Political terrorism: A research guide to concepts, theories, data bases and literature*.
- SecDev Group, & Public Foundation Civil Initiative on Internet Policy. (2018). *Violent extremism in Central Asia 2018: A preliminary survey of groups, digital dimensions and state responses*.
- Smith, L. G. E., Wakeford, L., Cribbin, T. F., Barnett, J., & Hou, W. K. (2020). Detecting psychological change through mobilizing interactions and changes in extremist linguistic style. *Computers in Human Behavior*, 108, Article 106298. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106298>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7–24). Nelson-Hall.
- Terakt v Aktobe proizoshel po prizvyu lidera IG — MID Kazakhstana [The Aktobe terrorist attack occurred following a call by the ISIS leader—Kazakhstan's Foreign Ministry]. (2016). BelTA. <https://belta.by/world/view/terakt-v-aktobe-proizoshel-po-prizvyu-lidera-ig-mid-kazakhstana-198208-2016/>
- Tuleev, M. S. (2017a). Nekotorye aspekty ispol'zovaniya internet-resursov dlya propagandy terrorizma i privlecheniya molodezhi k ekstremistskoy ideologii v stranakh Tsentral'noy Azii [Some aspects of using Internet resources for terrorist propaganda and recruiting young people to extremist ideology in Central Asian countries]. *Vestnik KRSU*, 11(6), 190–193.
- Tuleev, M. S. (2017b). Rasprostraneniye idey terrorizma i ekstremizma v Internete kak faktor ugrozy natsional'noy bezopasnosti stran Tsentral'noy Azii [The dissemination of terrorist and extremist ideas on the Internet as a threat to the national security of Central Asian countries]. *Vestnik KRSU*, 11(6), 194–197.
- United Nations. (2025). *Regional expert group meeting on terrorism and foreign terrorist fighters in Central Asia*.
- United Nations Development Programme. (2019). *Journey to extremism in Asia and the Pacific*.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2021). *Countering terrorism in Central Asia*.
- Wakeford, L., & Smith, L. G. E. (2020). Islamic State's propaganda and social media: Dissemination, support, and resilience. In S. J. Baele, K. A. Boyd, & T. G. Coan (Eds.), *ISIS propaganda: A full-spectrum extremist message* (pp. 155–187). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190932459.003.0006>
- Waskiewicz, T. V. (2012). *Friend of a friend influence in terrorist social networks*. Air Force Research Laboratory.
- Weimann, G. (2014). *New terrorism and new media*. Woodrow Wilson International Center for Scholars. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/STIP_140501_new_terrorism_F.pdf
- Weimann, G. (2016). *Terrorism in cyberspace: The next generation*. Columbia University Press.
- Weimann, G., & Dimant, R. (2023). The metaverse and terrorism: Threats and challenges. *Perspectives on Terrorism*, 17(2), 92–107.
- World Bank. (2022). *Digital development in Central Asia*.
- Zakon.kz. (2015, August 27). 700 ekstremistskikh internet-saytov zablokirovano v RK [700 extremist websites blocked in Kazakhstan]. <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4738293-700-jekstremistskikh-internet-sajtov.html>

Автор туралы мәлімет:

Түлеев Мұрат Сергазиевич – халықаралық қатынастар саласының PhD докторы, Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздік академиясы (Алматы, Қазақстан, email: muratkemer65@mail.ru).

Information about the author:

Murat Tuleyev – PhD in field of International Relations, Academy of National Security of the Republic of Kazakhstan, Doctor, (International Relations) (Almaty, Kazakhstan, email: muratkemer65@mail.ru).

Информация об авторе:

Түлеев Мурат Сергазиевич – доктор PhD в области международных отношений, Академия комитета национальной безопасности Республики Казахстан (Алматы, Казахстан, email: muratkemer65@mail.ru).

Поступила 26 мая 2026 г.
Поступила после доработки 1 июля 2026
Принята 7 сентября 2026 г.

3-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 3
**CURRENT ISSUES
OF INTERNATIONAL LAW**

Раздел 3
**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**

А.М. Сералиева* , А. Нурланқызы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

ЦИФРЛЫҚ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕ КЕМСІТПЕУ ҚАҒИДАТЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Мақалада жоғары оқу орындарының цифрлық ортасындағы кемсітпеу принципі және студенттердің цифрлық теңдігін құқықтық қорғау мәселесі қарастырылады. Халықаралық стандарттар, ұлттық заңнама және адам құқықтары доктринасын талдау кемсітпеуді технологияға формалды қол жеткізумен теңестіруге болмайтынын көрсетеді. Үш көзқарас – формалды-құқықтық, әлеуметтік-құқықтық және технологиялық-сыни – бір-біріне қарама-қайшы емес, әрқайсысы мәселенің жеке қырын ашады. Осы негізде жасырын цифрлық теңсіздіктің тәуекелдері топтастырылып, ЖОО деңгейінде кемсітпеуді қамтамасыз ету моделі ұсынылады. Модель екі бағытты қамтиды. Нормативтік бағыт – ішкі кемсітушілікке қарсы ережелер, инклюзивті тіл саясаты және дербес деректерді қорғау. Техникалық-ұйымдастырушылық бағыт – платформалардың қолжетімділігін бағалау, оқу ресурстарын бейімдеу, цифрлық сауаттылықты дамыту, бағалау алгоритмдері мен прокторинг жүйелерінің ашықтығы. Ұлттық нормативтік база жалпы қағидаттарды бекітеді, алайда нақты тетіктерді айқындамайды, сондықтан оны әр ЖОО өз ішкі актілерінде нақтылауға тиіс. Цифрландырудың Қос табиғаты негізделеді, ол білімге қол жетімділікті кеңейтуге де, әлеуметтік теңсіздікті жаңғыртуға да қабілетті. Алынған нәтижелер білім беру және цифрлық технологиялар саласындағы заңнаманы жетілдіру кезінде, сондай-ақ жоғары оқу орындарының ішкі регламенттерін әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: халықаралық-құқықтық тетіктер, кемсітпеу қағидаты, цифрлық білім беру ортасы, білім алу құқығы, инклюзивтілік, дербес деректерді қорғау.

A. Seraliyeva*, A. Nurlankyzy

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

International Legal Mechanisms for Ensuring the Principle of Non-Discrimination in Digital Higher Education

The article examines the theoretical reconceptualization of the principle of non-discrimination in relation to the digital educational environment of higher education institutions and identifies legal mechanisms for ensuring digital equality among students. Based on an analysis of international law, national legislation, and legal doctrine, it is substantiated that nondiscrimination in the digital environment cannot be reduced to mere formal access. Formal-legal, socio-legal, and technologycritical approaches are compared, and their complementary nature is demonstrated. The risks of hidden digital inequality are systematized, and a comprehensive model for ensuring non-discrimination is proposed. The model integrates internal antidiscrimination standards of higher education institutions, assessments of platform accessibility, adaptation of educational resources, the development of digital literacy, transparency of automated assessment and proctoring systems, a multilingual language policy, and the protection of personal data. The article also concludes that the current national regulatory framework is sufficient at the level of general principles; however, it remains framework-oriented and requires further specification with regard to the activities of higher education institutions. Keywords: non-discrimination, digital educational environment, right to education, inclusion, personal data protection.

Keywords: international legal mechanisms, principle of non-discrimination, digital educational environment, right to education, inclusivity, personal data protection.

А.М. Сералиева*, А. Нурланқызы

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

*e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Международно-правовые механизмы обеспечения принципа недискриминации в цифровом высшем образовании

В статье исследованы теоретические подходы к переосмыслению принципа недискриминации применительно к цифровой образовательной среде высших учебных заведений, а также определены правовые механизмы обеспечения цифрового равенства студентов. На основе анализа международно-правовых стандартов, национального законодательства и доктрины прав человека обосновано, что недискриминация в цифровой среде не сводится к формальному доступу к технологиям. Сопоставлены формально-юридический, социально-правовой и технологический-критический подходы, показана их взаимодополняемость. Систематизированы риски скрытого цифрового неравенства и предложена комплексная модель обеспечения недискриминации, объединяющая локальные антидискриминационные стандарты вузов, оценку доступности платформ, адаптацию ресурсов, развитие цифровой грамотности, прозрачность алгоритмов оценивания и систем прокторинга, инклюзивную языковую политику и защиту персональных данных. Сделан вывод о том, что действующая национальная нормативная база достаточна на уровне базовых принципов, однако носит рамочный характер и требует конкретизации в локальном нормотворчестве вузов. Обоснована двойственная природа цифровизации, способной как расширять доступ к образованию, так и воспроизводить социальное неравенство. Полученные результаты могут быть использованы при совершенствовании законодательства в сфере образования и цифровых технологий, а также при разработке внутренних регламентов высших учебных заведений. Ключевые слова: недискриминация, цифровая образовательная среда, право на образование, инклюзивность, защита персональных данных.

Ключевые слова: международно-правовые механизмы, принцип недискриминации, цифровая образовательная среда, право на образование, инклюзивность, защита персональных данных.

Кіріспе

Жоғары оқу орындарының цифрлық білім беру ортасында кемсітпеу қағидатын іске асыру мәселесі дәстүрлі құқықтық түсініктер аясынан шығып, халықаралық құқық нормаларына сәйкес жаңаша ғылыми пайымдауды қажет етеді. Бұрын бұл қағидат негізінен тіл, шығу тегі, денсаулық, тұрғылықты жер немесе әлеуметтік мәртебе бойынша тікелей шектеулерге жол бермеу ретінде түсінілді. Алайда цифрландыру кемсітпеу ұстанымының мазмұнын кеңейтіп, оны цифрлық кеңістік ерекшеліктеріне сай қайта қарауды талап етеді. Оқу процесінің цифрлық форматқа көшуі білімге қолжетімділікті кеңейткенімен, әлеуметтік және құқықтық теңсіздікті өздігінен жоймайды. Техникалық құралдардың әрқелкі қолжетімділігі, интернет сапасы, цифрлық құзыреттер деңгейі, платформалардың тілдік және функционалдық шектеулері, автоматтандырылған бағалау мен прокторинг жүйелері теңсіздікті жоюдың орнына оның жанама, жасырын және технологиялық сипаттағы жаңа нысандарын тудырады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясымен байланысты. Онда адам капиталын, білім мен ғы-

лымды және инновациялық технологияларды дамыту мемлекеттің стратегиялық бағыттары ретінде бекітілді. Конституция азаматтардың заң алдындағы теңдігін және кемсітушіліктің кез келген түріне тыйым салуды бекітеді. Сонымен бірге дербес деректерді қорғау, цифрлық платформалар мен қосымшаларды пайдалану кезіндегі құқықтық қорғау және білім алушыларға арналған кепілдіктер де конституциялық деңгейде айқындалған (Қазақстан Республикасы Конституциясы, 2026). Бұл нормалардан мемлекеттің міндеті оқу платформаларына қол жеткізумен шектелмейтіні, оларды кедергісіз пайдалану жағдайын жасауды да қамтитыны көрінеді.

Бұл мәселе елдің стратегиялық даму бағытына да тікелей қатысты. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Жолдауында қоғамның барлық негізгі салаларын жаппай цифрландыру және жасанды интеллектіні енгізу арқылы Қазақстанды озық технологиялы мемлекетке айналдыру міндетін қойды (Тоқаев Қ.-Ж.К., 2025). Бұл міндет білім беру саласына да қатысты. Оқыту платформалары, білімді бағалаудың автоматтандырылған жүйелері, прокторинг және оқу үлгері-

мін талдау құралдары бүгінде білім алушының академиялық нәтижесімен қатар оның құқықтық жағдайына да әсер етеді.

Президент білім саласы қызметкерлерінің Тамыз конференциясында сөйлеген сөзінде білім беруді мемлекет дамуының басты салаларының бірі деп атады; жаңа Конституцияда да адам әлеуетін, білім мен ғылымды және инновацияны дамыту басым стратегиялық бағыттар ретінде бекітілді (Тоқаев Қ.-Ж.К., 2025).

Осы жағдайда білім беру жүйесіне цифрлық технологияларды енгізудің тиімділігі сандық көрсеткіштермен және техникалық деңгеймен ғана өлшенбеуге тиіс: технологиялар барлық білім алушыға қолжетімді әрі әділ болуы шарт. Мысалы, әр жоғары оқу орны өз білім беру платформасы бойынша студенттер мен оқытушыларға оқыту семинарларын өткізіп, нұсқаулықтар дайындауы керек. Ерекше қажеттіліктері бар тұлғаларға платформаны пайдаланудың қолайлылығы мен білімін бағалаудың әділ тәртібі қамтамасыз етілуі қажет. Білім алушыға платформа тілін өзіне ыңғайлы етіп таңдау мүмкіндігі де берілуге тиіс. Мұндай талаптарды автоматтандырылған оқыту жүйелерінде ескеру – маңызды және күрделі міндет. Сондықтан білім беруді цифрландыру жағдайында білім алушылардың барлық санаты үшін теңдік принципін сақтау бірінші кезектегі мәселеге айналады.

Мұнымен байланысты цифрлық білім беру заманында кемсітпеу қағидасы барынша құқықтық тұрғыдан норма ретінде қабылдануы тиіс және оны дұрыс жүзеге асыру әрбір жоғары оқу орнының міндеті болып саналады.

Оның мазмұны технологиялық шешімдердің білім алушылардың әртүрлі топтарына тигізетін нақты салдарын бағалауды да қамтуға тиіс. Сырттай бейтарап цифрлық құрал белгілі бір санаттағы студенттерге жүйелі түрде қолайсыз жағдай туғызған кезде жанама кемсітушілік тәуекелі пайда болады. Әсіресе жасанды интеллект пен алгоритмдік жүйелерді пайдалану жағдайында олардың ашықтығы, шешімнің түсіндірілу мүмкіндігі, пайдаланылатын деректердің объективтілігі және қабылданған шешімге шағымдану мүмкіндігі құқықтық маңызға ие болады.

Мұндай жағдайда тең қолжетімділікті қамтамасыз етудің негізгі тірегі ретінде халықаралық-құқықтық кепілдіктер алдыңғы қатарға шығады. Осыған орай, цифрлық кеңістікте кемсітушілікке жол бермеудің қолданбалы тетіктерін түзу халықаралық стандарттарды, отандық заңдарды

және инклюзия саласындағы тәжірибені бір арнаға тоғыстыра зерттеуді талап етеді.

Зерттеу әдістері

Эмпирикалық және нормативтік негізді үш дереккөз тобы құрайды: халықаралық-құқықтық актілер (әмбебап және арнайы конвенциялар, цифрлық инклюзия мен жасанды интеллект (ЖИ) этикасы бойынша құжаттар), Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы, және ғылыми доктрина. Әдіснамалық негізді формальды-зәңи, салыстырмалы-құқықтық, доктриналық талдау, құқықтық модельдеу және құқықты түсіндіру әдістерінің кешені құрады. Зерттеу үш кезеңде жүргізілді: нормативтік базаны талдау, теориялық тұжырымдамаларды сыни бағалау, нәтижелерді сабақтастыру және практикалық құқықтық үлгіні қалыптастыру.

Әдебиеттерге шолу

Цифрлық білім беру ортасындағы кемсітпеу мәселесі бірнеше ғылыми бағыттардың тоғысында қарастырылады. С. Фредман теңдікті формальды қатынас емес, құрылымдық кедергілерді жою арқылы толыққанды қатысуды қамтамасыз ететін мазмұндық теңдік ретінде негіздейді (Fredman, 2016). Т. Хайтан кемсітпеу міндетіне тікелей және жанама кемсітуге тыйым салуды, қудалауға жол бермеуді және ақылға қонымды бейімдеуді жүйелі түрде енгізеді (Khaitan, 2015). С. Барокас пен Э. Селбст алгоритмдік жүйелер тыйым салынған белгілер болмаған күнде де жанама кемсітушілікті қайта өндіре алатынын дәлелдейді (Barocas & Selbst, 2016). Ф. Паскуале цифрлық технологиялардың «қара жәшік» сипаты бақылаудың әлсіреуіне және биліктің шоғырлануына әкелетінін көрсетеді (Pasquale, 2015). Я. Ван Дейк цифрлық теңсіздік уақытша емес, әлеуметтік құрылымдармен сабақтас тұрақты процесс екенін негіздейді (van Dijk, 2020). Посткеңестік кеңістікте Е. А. Пибаева цифрлық теңсіздікті еңсерудің алғышарттары ретінде материалдық-техникалық базаны нығайтуды және цифрлық құзыреттерді дамытуды көрсетеді (Пибаева, 2024). Н. Д. Мырзатаев ұлттық білім беру заңнамасын халықаралық стандарттарға сәйкес жетілдіру қажеттігін негіздейді (Мырзатаев, 2024). Сонымен қатар Ш. В. Тлепина және авторластар (2026) Қазақстанның жоғары заң біліміне жасанды интеллект тетіктерін кешенді енгізудің, халықаралық стандарттарды игеру-

дің және профессор-оқытушылар құрамының цифрлық құзыреттілігін арттырудың өзектілігін жан-жақты зерделейді (Тлепина және т.б., 2026). Ғылыми әдебиеттерде кемсітпеу мәселесі көбіне жалпы теориялық немесе технологиялық қырынан қарастырылады. Қазақстан жоғары оқу орындарының цифрлық ортасында бұл мәселені халықаралық құқық, ұлттық құқық және доктрина тұрғысынан кешенді түрде зерделейтін зерттеулер жеткіліксіз. Осы олқылықты толтыру мақсаты болып табылады.

Талдау

Жоғарыда қалыптасқан доктриналық ұстанымдардың бірін ресми-құқықтық деп белгілеуге болады. Осы ұстаным бойынша, кемсітпеу принципі барлық студенттердің білім беру платформасына, электрондық курстарға және қашықтықтан оқыту форматтарына тең ресми қолжетімділігі болған жағдайда сақталды деп есептеледі. Бұл тәсілдің артықшылығы – ресми қолжетімділіктің оңай тексерілетін өлшеміне негізделген құқықтық айқындылық. Алайда оның шектеулілігі құқықтық нысан мен нақты оқыту жағдайларының арасындағы сәйкессіздікте көрінеді.

Ресми-құқықтық тәсіл интернет-байланыс сапасындағы, техникалық құрылғылардағы, цифрлық дағдылар деңгейіндегі, интерфейстің тілдік қолжетімділігіндегі және платформаның инклюзивтілік дәрежесіндегі айырмашылықтарды ескермейді. Бір ресурсқа тең қолжетімділік әртүрлі студент санаттары үшін әртүрлі білім беру мүмкіндіктеріне айналады. Мұндай жағдайлардағы ресми теңдік теңсіздікті жасырып, әділдіктің көрінісін тудырады. Тек тең қолжетімділікпен шектелетін университет заңды ресми түрде орындайды, бірақ кедергілерді еңсеру ауыртпалығын студентке жүктейді.

Басқа ұстаным – әлеуметтік-құқықтық – білім берудегі теңдік ресми рұқсатпен ғана шектелмейді деген тұжырымға негізделеді. Нағыз теңдік ресурстарды салыстырмалы жағдайларда пайдаланудың және салыстырмалы сапада білім алудың нақты мүмкіндігін болжайды. Бұл тәсіл халықаралық құқықта бекітілген тек тікелей емес, сонымен бірге жанама кемсітушілікке тыйым салуды дамытады, мұнда сырттай бейтарап шара адамдар санатын қолайсыз жағдайға қояды. Цифрлық ортада шалғай аймақтан келген, мүгедектігі бар, цифрлық сауаттылығы төмен немесе платформа тілі өз ана тілі болып табылмайтын студент ресми

түрде қолжетімділікке ие бола тұра, қосымша кедергілерді еңсеруге мәжбүр.

Цифрлық контексте тікелей және жанама кемсітушілікті ажырату өзіндік маңызға ие болады. Тікелей кемсітушілік ашық тең емес қарым-қатынасты болжайды және салыстырмалы түрде оңай анықталады. Жанама кемсітушілік жасырын: сырттай бейтарап шешім – интерфейс тілін тандау немесе прокторингке бірыңғай талаптар – тең емес салдарға айналады. Дәл жанама кемсітушілік негізгі қауіпті құрайды, өйткені ол айқын ниетпен сүйемелденбейді және байқалмай қалады. Оны бағалау әзірлеушілердің декларацияларын емес, нақты салдарларды талдауды талап етеді.

Тағы бір ұстаным – технологиялық-сыни – цифрлық шешімдердің құрылымына салынған теңсіздікке назар аударады. Білім беру платформалары, прокторинг, бағалау алгоритмдері әзірлеушілердің ниетіне тәуелсіз түрде жасырын кемсітушілікті қайта шығара алады. Мәселе – шешімдердің ашық еместігінде, алгоритмдердің қателіктерінде, тілдік біржақтылықта және бейімделудің жеткіліксіздігінде. Бір үлгіде оқытылған прокторинг жүйесі басқа топтағы студенттің мінез-құлқын қате түсіндіруі мүмкін, ал жасырын алгоритм оны нәтижені шағымдану мүмкіндігінен айырады.

Үш тәсілді салыстыру олардың өзара толықтырымдылығын анықтайды. Ресми тәсіл тең қолжетімділікті бастапқы шарт ретінде бекітеді. Әлеуметтік тәсіл ресми қолжетімділік пен нақты мүмкіндік арасындағы алшақтықты көрсетеді. Технологиялық тәсіл теңсіздік механизмдерін ашады. Тек олардың бірігуі ғана мәселені толық көруге мүмкіндік береді.

Шетелдік доктринада С. Фредманның тәсілі маңызды, оған сәйкес теңдік әртүрлі жағдайлардағы адамдарға ресми түрде бірдей қарым-қатынас жасауға саятып қоймайды; мазмұндық теңдік құрылымдық кедергілерді, стигматизацияны және алып тастауды жоюды талап етеді (Fredman, 2016). Цифрлық ортаға қатысты, егер платформа, тіл, талаптар немесе алгоритм жеке-леген санаттардың қатысуын қиындатса, ресми қолжетімділік кемсітпеудің сақталуын білдірмейді. Т. Хайтан кемсітушілікке қарсы міндетті тікелей және жанама кемсітушілікке тыйым салуды, қудалауға жол бермеуді және орынды бейімдеуді қамтитын кешенді құрылым ретінде қарастырады (Khaitan, 2015). Бұл тәсілдің құндылығы – ниеттен бейтарап шешімдердің салдарына назар аударуда.

С. Барокас пен Э. Селбст алгоритмдердің тыйым салынған белгілер деректерде болмаса да жанама кемсітушілікті қайта шығаратынын көрсетті (Barocas & Selbst, 2016). Білім беруде бұл автоматтандырылған бағалау мен ранжирлеу студенттер топтарын жүйелі түрде қолайсыз жағдайға қоюы мүмкін дегенді білдіреді. К. Креншоудың интерсекционалдылық тұжырымдамасы толықтырады: теңсіздік негіздері қиылысып, сапалы жаңа қысым нысандарын құрайды (Crenshaw, 1989). Әдебиетте сақтық ұстаным сақталады: кемсітушілікті шамадан тыс кеңейту оның мазмұнын былғандырады. Өлшем ретінде техникалық қолайсыздық емес, оның оқушылар санатына тұрақты және пропорционалды емес әсері болуы тиіс.

С. Вахтер, Б. Миттельштадт және К. Рассел алгоритмнің техникалық «әділдігі» кемсітпеудің құқықтық мазмұнымен сәйкес келмейтінін көрсетеді: құқық контексті, мүдделерді, салдарларды және шағымдану мүмкіндігін бағалайды (Wachter және т.б., 2021). Б. Миттельштадт пен авторлар тәуекелдердің көздерін анықтады: негізсіздік, ашық еместік, қателік және әділетсіз салдарлар (Mittelstadt және т.б., 2016). Дж. Буоламвини мен Т. Гебру әртүрлі топтар үшін тану жүйелерінің тең емес дәлдігін эмпирикалық түрде растады (Buolamwini & Gebru, 2018), бұл прокторинг үшін маңызды. Д. К. Ситрон мен Ф. Паскуале автоматтандырылған жүйелерді тиісті рәсіммен байланыстырады: адам ашық емес және шағымдануға болмайтын нәтижемен бетпе-бет қалмауы тиіс (Citron & Pasquale, 2014). Ф. Паскуале «қара жәшіктің» бақылау мен ашықтық жеткіліксіз болған кезде биліктің шоғырлануын тудыратынын көрсетеді (Pasquale, 2015). М. Хильдебрандт «ақылды технологияларды» орта архитектурасы арқылы нормативтік әсер ету ретінде қарастырады (Hildebrandt, 2015). К. О'Нил мен В. Юбэнкс автоматтандырылған модельдердің осал топтардың теңсіздігін бекітетінін көрсетті (O'Neil, 2016; Eubanks, 2018). Я. ван Дейк цифрлық теңсіздіктің тұрақты әлеуметтік сипатын негіздеді (van Dijk, 2020).

Заманауи құқықтық зерттеулерде цифрландыру жағдайындағы білім беру теңдігі мәселесі кеңінен талқылануда. Атап айтқанда, Е. А. Пибоева (2024) цифрлық теңсіздікті жоюдың басты алғышарттары қатарына оқу орындарының инфрақұрылымын күшейтуді, студенттердің білік-дағдыларын шыңдауды және профессор-оқытушылар құрамының кәсіби даярлығын арттыруды жатқызады. Аталған пайымдау Қа-

зақстанның жоғары білім беру жүйесі үшін де маңызды. Себебі студенттердің цифрлық теңдігі оқу платформасына қол жеткізумен ғана шектелмейді; ол құрылғылардың қолжетімділігі, өңірлердегі интернеттің сапасы мен оқытушылардың цифрлық ортада жұмыс істеу шеберлігіне тікелей байланысты.

Аталған мәселе отандық заң ғылымында да көрініс тапқан. Н. Д. Мырзатаев (2024) халықаралық стандарттар аясында цифрландыруды реттейтін ұлттық нормативтік базаны жетілдіру бағытын ұсынады. Біздіңше, бұл тұжырымдаманы бүгінгі цифрлық шындыққа сай кеңейте түскен жөн. Осы негізде ұсынылып отырған авторлық тәсіл кемсітпеу қағидатын тікелей теңсіздік фактілерін шектеуден ары асырып, кеңірек құқықтық мағынада қарастыруды көздейді. Ол сонымен қатар жоғары оқу орнына студенттердің нақты тең мүмкіндіктеріне кедергі келтіретін цифрлық, тілдік, өңірлік, технологиялық және инклюзивтік сипаттағы тосқауылдарды анықтау және жою жөніндегі белсенді құқықтық міндет жүктеуге тиіс. Мұндай түсінік кемсітпеу қағидатын дискриминациялық әрекеттерден тартыну жөніндегі пассивті міндет деңгейінен шығарып, барлық білім алушылар үшін тең жағдайлар жасауға бағытталған белсенді құқықтық міндет деңгейіне көтереді.

Цифрландыру қолжетімділікті кеңейтіп қана қоймай, стратификацияны күшейте алады. Оның әсері кемсітпеу принципінің технологияларды қолдануға қаншалықты дәйекті түрде енгізілгеніне байланысты. Бағалау осал санаттарға әсерді ескеруі тиіс.

Жалпы білім беру саласында кемсітушілікке жол бермеудің құқықтық негізі халықаралық стандарттар мен ұлттық заңнаманың өзара әрекеттесуі арқылы қалыптасады. Бұл жүйенің іргелі стандарты ретінде 1966 жылғы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 13-бабында бекітілген білім алу құқығы танылады (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966).

Бұл құқықтық өлшемнің мәні БҰҰ комитеттерінің прецеденттік доктринасында нақтыланған. Мұнда білім алу кепілдігі өзара тәуелді төрт элементтен тұратын жүйе ретінде зерделенеді: инфрақұрылымның болуы, қолжетімділік, сапалық қолайлылық пен бейімделу мүмкіндігі (General Comment No. 13, 1999). Тұжырымдаманың теориялық мәні (Tomáševski, 2006) білім құқығын бірөлшемді қағида ретінде емес, бұзылу қаупі әрқелкі болатын дербес құқықтық мін-

деттер жиынтығы ретінде сараптауға мүмкіндік беретіндігінде.

Цифрландыру дәуірінде аталған өлшемдердің нормативтік мазмұны қайта қаралуда. Мұндағы «болу» талабы университеттің функционалды цифрлық ортасы мен оқу контентінің үзіліссіз жұмысын қамтыса, «қолжетімділік» қағидаты білім алушының бұл жүйеге кемсітусіз әрі нақты қосылуына жағдай жасауды міндеттейді.

Сонымен бірге цифрлық білімнің стандарттарға толық сай келуі – қолайлылық өлшемін, ал платформалардың студент сұранысына қарай икемделуі – бейімделгіштік қағидатын білдіреді. Аталған төрттік модель цифрлық теңсіздіктің пайда болу көздерін анықтап, білім беру құқығының қай деңгейде шектелгенін нақты сараптаудың пәрменді құралы саналады.

Мәселен, цифрлық ресурстың жай ғана жұмыс істеп тұруы оның толыққанды қолжетімділігін кепілдендіре алмайды; оқу материалдарының сапалық олқылықтары немесе инклюзия талаптарына сай келмеуі білім беру кепілдіктерін шектейді. Бұл тұрғыда халықаралық стандарттар цифрлық теңсіздікті анықтау мен оның құқықтық деңгейін сараптаудың негізгі бағдары болып саналады.

Білім берудегі теңдік кепілдіктері халықаралық құқықтың іргелі қағидаттарының бірі саналады. Мәселен, Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы 1960 жылғы конвенцияның 1-бабына сәйкес, білім алушылар арасында теңсіздік тудыратын, кейбір топтарға негізсіз артықшылық беріп немесе өзгелердің мүмкіндігін шектейтін кез келген әрекет кемсітушілік деп танылады (Convention against Discrimination in Education, 1960).

Бұл құжат формальды кедергілерді жоюмен шектелмей, оқу стандарттарының теңдігін қажетсінеді. Сондықтан теңдік принципі білім беруді цифрландыру жағдайында кемсітушілікті болдырмаудың негізгі құралы саналады. Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияда инклюзивті білім берудің мазмұны мен нормативтік негіздері айқындалған. Атап айтқанда, оның 9-бабы мен 24-бабы мүгедектігі бар студенттер үшін барлық оқу ресурсының қолжетімді болуын және түрлі білім беру ортасына бейімделу мүмкіндігін талап етеді. Демек, мұндай білім алушылардың кедергісіз білім алу құқығы халықаралық деңгейде бекітілген және Қазақстан үшін міндетті (Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006).

Цифрлық инклюзия саласындағы халықаралық ұстанымдар ЮНЕСКО-ның жаһандық есептерінде дамытылып келеді. Ұйым сарапшыларының пікірінше, цифрландыру білімге қолжетімділікті арттырғанымен, бастапқы әлеуметтік теңсіздік ескерілмесе, студенттер арасындағы алшақтықты одан әрі тереңдетеді (UNESCO, 2023).

Демек, білім берудегі инклюзия студенттерге жай ғана цифрлық платформаны ұсынумен бітпейді. Ол әрбір білім алушының жеке сұранысын ескеретін орта қалыптастыруды және қолданылатын цифрлық құралдардың осал сандарға тигізер ықпалын алдын ала сараптауды жүктейді.

Цифрлық білім кеңістігінде жасанды интеллект жүйелерін реттеуде 2021 жылғы ЮНЕСКО-ның Жасанды интеллект этикасы жөніндегі ұсынымдарының нормативтік салмағы зор. Аталған халықаралық акт алгоритмдерді құру мен қолдану процесін әділдік, кемсітпеу, ашықтық және жауапкершілік қағидаттарына бағындырады. Сонымен қатар құжатта тілдік ерекшеліктерді, мүгедектігі бар азаматтар мен өзге де осал топтардың құқықтарын сақтау арқылы цифрлық теңсіздікті азайту міндеті тікелей айқындалған (UNESCO, 2021).

Еуроодақтың Жасанды интеллект туралы актісінде (AI Act) білім саласында қолданылатын нейрожелілік құралдар тікелей «жоғары тәуекелді» топқа жатқызылған. Аталған құжат деректердің бейтараптығына, алгоритм жұмысының түсінікті болуына және кемсітушілікке жол бермеуге ерекше талап қояды. Мұнымен қоса, аса өзекті мәселе автоматтандырылған жүйелер мен чат-боттардың адамның қажағалауынан шықпауын қамтамасыз ету (Regulation EU/2024/1689). Бұл жерде ескеретін жәйт, аталмыш регламент Қазақстан Республикасына таратылмайды. Бірақ мұндай қазіргі замандағы орын алуы мүмкін мәселені алдын ала болжау және болдырмау маңызды болып табылады.

Осыған байланысты бұл ережелер мен қағидаттарды ұлттық заңнамалық құжаттарды құрастыру мен өзгертуде ескерген жөн екендігі анық. Осының арқасында Қазақстан Республикасында іске асырылып жатқан құқықтық жүйені халықаралық стандарттар және өлшемдермен толықтыру біздің мемлекетіміздің әрі қарай құқықтық өркендеуі мен өркениетті елге айналуына одан әрі септігін тигізеді. Жаңа қыбалданған Конституциядағы 16-бапта кез-келген кемсітушілікке тыйым салу, азаматтардың тең дәрежеде білім

алуға деген қажеттіліктерінің өтелуін қамтамасыз ету, жеке мәліметтер мен ақпараттарды қорғау жөніндегі ережелер жоғары білім беру саласындағы цифрлық теңдікті жүзеге асыруда заңнамалық негізді қарастырады (Қазақстан Республикасы Конституциясы, 2026).

Қазақстандық ғалым Ғ. Сапарғалиев адамның жеке мүддесін қорғау мен мәртебелік дәрежесіне нұқсан келтірмеуде құқықтық нормативтердің тұлғалар арасындағы теңдікті қамтамасыз етуде икемді болуына ерекше назарын аударады (Сапарғалиев, 2005).

Сондықтан, біздің пікірімізше, қазіргі цифрлық білім беру ортасында да осындай заңнамалық актілерді кез-келген теңсіздікті болдырмау мақсатында пайдалануға болады. Себебі осындай тұжырымдар «Білім туралы» заңның (2007) баптары мен ережелерімен үйлесімде бола алады.

Заманауи білім беру саласын цифрландыру жағдайында цифрлық кодексте қарастырылған нормативтік, заңнамалық ережелерді әбден қолдануға болады. Атап айтқанда, осы кодекстің 10-бабына сәйкес әрбір тұлға үшін цифрлық ресурстардың қолжетімділігі, цифрлық сауаттылықты арттыруға жағдайлар жасау, инклюзиялық жағдайларды қамтамасыз ету еліміздің негізгі міндеттері ретінде анықталған. Сонымен қатар Кодекстің 42-бабы ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалар үшін жаңа ақпараттық технологияларды бейімдеуді талап етсе, 43-бабы азаматтарды қорғау аясында алгоритмдік талдауға бақылау орнатуды және дербес деректердің сақталуын қамтамасыз етуді міндеттейді (Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі, 2026).

Білім беру саласында цифрлық алшақтықты болдырмаудың мәні ерекше. Оқыту, білімді бағалау және оқу процесін қадағалау автоматтандырылған шешімдерге көшкен сайын осы шешімдердің заңдылығын қамтамасыз ету қажеттігі артады. Түрлі форматтағы емтихандар мен прокторинг кезінде білім алушылардың құқығын қорғау – жоғары оқу орнының тікелей міндеті. Іс жүзінде емтихан бағасына келіспеген студенттің апелляцияға беру құқығы кейде сақталмайды. Оқыту серверлері студенттер туралы көлемді ақпарат жинақтайтындықтан, бұл деректердің тек белгіленген мақсатта қолданылуын тексеру де жеке мәселе болып отыр. Сондықтан цифрландыру барысында туындауы мүмкін мұндай жағдайлардың құқықтық шешімі алдын ала қарастырылуға тиіс.

Қазақстанның дербес деректер туралы заңнамасы ақпаратты өңдеуге қойылатын жалпы талаптарды белгілейді («Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, 2013). Алайда осы талаптардың цифрлық білім беру ортасында қалай орындалуға тиіс екені арнайы құқықтық зерттеуді қажет етеді. Салыстырмалы тұрғыда Еуропалық Одақтың Деректерді қорғау жөніндегі жалпы регламентіне (GDPR) назар аударған орынды. GDPR адамның құқықтық жағдайына елеулі ықпал ететін шешімді тек алгоритмге қалдыруға тыйым салады және тұлғаға өзіне қатысты автоматты түрде қабылданған шешімнің негіздемесін сұрау құқығын береді.

Мұның өзі мүдделі тұлғаларға түсініктеме алуға және оған қарсылық білдіруге мүмкіндік береді (Regulation (EU) 2016/679). Бұл талап жоғары оқу орындарындағы прокторинг пен бағалау сервистерінің жұмысын ашық ұйымдастыру үшін де маңызды. Осы тұрғыдан алғанда, дербес деректерді қорғау тек ақпараттың құпия сақталуымен шектелмейді. Ол студентті цифрлық ортада орын алуы мүмкін жасырын кемсітушіліктен қорғайтын құқықтық кепілдік қызметін де атқарады.

Халықаралық стандарттар мен отандық заңнаманың бағыттас болуы инклюзивті орта қалыптастыруға жақсы алғышарт болып табылады. Алайда Конституция мен Білім туралы заңның актілері мен баптары өзара үйлесімді болуы шарт. Сонда ғана қоғамның түрлі салаларын жалпы цифрландыру нақты тетіктер арқылы жүзеге асып, жетіле түседі.

Университет жағдайында цифрлық теңдік қағидалары олардың жергілікті, ішкі нормативтік құжаттарында баяндалуы қажет. Сонда ғана жоғары оқу орындары жаңа технологиялар заманында білім алушылардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз ете алады.

Цифрлық ортада білім алушыларды кемсітпеу мақсатында түрлі қауіптерді алдын ала болжау мәселелері орын алуы мүмкін. Инфрақұрылымның әркелкілігі, бағдарламалардың ерекше қажеттіліктерге бейімделмеуі немесе пайдаланушылардың цифрлық сауаттылығындағы айырмашылықтар – осының барлығы нақты тосқауыл. Бұған алгоритмдердің жабықтығын, тілдік кедергілер мен ақпараттың нашар қорғалуын қоссаңыз, жанама теңсіздік одан сайын ушығады. Добринская мен Мартыненко (2019) дәйектегендей, мұндай факторлардың тұтасуы формальды теңдікті бұзып, көмекке мұқтаж сту-

денттердің жолына қосымша институционалдық кедергілер қояды. Тиісінше, университеттер бұл қатерлерді ауыздықтайтын арнайы ішкі реттеу тетіктерін жасауға мәжбүр.

Осындай жүйелі талдаулар жоғары оқу орындарында кемсітуге қарсы нормаларды енгізуге тікелей негіз болады. Әр университеттің өзіндік локалды нормативтік базасын жасауы өте маңызды қадам. Ол цифрлық ресурстардың инклюзивтілігіне нақты талап қойып қана қоймай, құқығы бұзылған білім алушының шағымын әділ қарайтын ішкі регламентті бекітуі керек.

Жалпы мемлекеттік кепілдіктерді оқу орнының нақты тәжірибесімен ұштастырудың мәні де осында. Ішкі ережелер жоқ болса немесе бұлыңғыр жазылса, бұл әкімшілік озбырлыққа және құқықтық тұрақсыздыққа әкеп соқтырады. Сондықтан университеттің құжаттары жоғары тұрған заңдарды құрғақ қайталамауы тиіс; қайта сол оқу орнындағы технологиялық ерекшеліктерді ескеретін пәрменді қорғау құралына айналуы шарт.

Сонымен қатар, ұсынылып отырған үлгі бойынша оқу платформаларының инклюзия стандарттарына қаншалықты сай екенін үнемі тексеріп (аудит жүргізіп) отыру қажет. Бағдарламалық инфрақұрылым күн сайын жаңарып, динамикалық түрде дамитындықтан, оны бір реттік тексерулермен ғана шектеп қоюға мүлдем болмайды. Сондықтан цифрлық кеңістікті кешенді мониторингтеу және оған мұқтаждығы бар білім алушылардың кері байланысын кіріктіру құқықтық әрі техникалық олқылықтардың алдын алудың тиімді құралы саналады.

Модельдің дербес бағыты ретінде цифрлық ресурстарды ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге бейімдеу тетігі белгіленуі тиіс. Бұл халықаралық құқықтағы «ақылға қонымды бейімдеу» қағидатын нақты жүзеге асырудың тікелей көрінісі саналады. Мұндай тәсіл оқу контентінің ассистивті (көмекші) технологиялармен толық үйлесуін, сондай-ақ мәтіндік сипаттамалардың, аудиодескрипцияның және субтитрлердің жүйелі түрде ұсынылуын талап етеді.

Модельді толыққанды жүзеге асырудың тағы бір өзегі – студенттер мен оқытушылардың цифрлық құзыретін арттыру. Егер білім алушы платформаның мүмкіндіктерін еркін пайдалана алмаса немесе оқытушы инклюзивті цифрлық педагогиканы меңгермесе, техникалық қолжетімділік декларативті болып қала береді. Сондықтан цифрлық сауаттылық қосымша дағды

емес, тең білім берудің базалық шарты саналады; цифрлық дайындықтың төмендігі кез келген озық инфрақұрылымның пайдасын жоққа шығаруы мүмкін.

Тілдік шектеулер цифрлық білім ортасында латентті дискриминацияның дербес көзіне айналуы ықтимал. Осыған байланысты жоғары мектеп платформаларының тілдік сәйкестігі институционалдық тұрғыдан реттелуі тиіс. Контенттің біртүрлі форматпен шектелуі мемлекеттік немесе орыс тілдерінде оқитын студенттердің құқығын шектейтін жанама кедергі қалыптастырады. Осы орайда білім беру ресурстарын қос тілде толыққанды қамтамасыз ету формальды процедура емес, конституциялық теңдік кепілдіктерін жүзеге асырудың міндетті шарты болып саналады.

Профессор-оқытушылар құрамының цифрлық дайындығына жүйелі назар аудару қажет, өйткені бұл саладағы алшақтық оқыту сапасын төмендетіп қана қоймай, студенттік топтар арасында жасанды теңсіздік туғызады. Қазақстандық ғалымдар дәлелдегендей, білім берудегі әділдікті қамтамасыз ету оқытушылардың цифрлық дағдысын шыңдаумен (мәселен, DigCompEdu стандарттарына сай) және пәнаралық байланысты күшейтумен тікелей ұштасып жатыр (Тлепина және т.б., 2026). Сонымен қатар бағалауды автоматтандыратын жүйелердің барынша ашық болуы аса маңызды. Егер алгоритмнің шешім қабылдау логикасы жабық болса, ол жанама түрде кемсітушілікке жол беріп, білім алушының өз құқықтары мен мүдделерін қорғай алуына шектеу жасайды.

Сонымен қатар оқу материалдарын машиналық аудару мазмұнның бұрмалануына әкелуі мүмкін. Сондықтан оқытушы материалды мұқият дайындап, оның ғылыми мағынасы мен дәлдігін сақтауға жауапты.

Қазақстан үшін цифрлық теңдік мәселесі білім сапасымен қатар қоғамдық келісімге де қатысты. Осы себепті университеттің цифрлық инфрақұрылымын жай техникалық құрал деп қарауға болмайды: ол білім алушылардың әлеуметтік, аймақтық және этномәдени ерекшеліктерін ескеруге тиіс.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарының цифрлық білім беру ортасындағы кемсітпеу қағидатының мазмұны формальды қолжетімділік теңдігімен шектел-

мейтінін көрсетті; бұл қағидат кешенді құқықтық талап ретінде қаралуға тиіс.

Зерттеудің бірінші нәтижесі – цифрлық ортадағы жасырын теңсіздік тәуекелдерін жүйелеу. Мұндай тәуекелдер формальды түрде қамтамасыз етілген тең қолжетімділікті іс жүзінде білім беру мүмкіндіктерінің теңсіздігіне айналдыруы мүмкін. Оларға студенттердің техникалық қамтамасыз етілу деңгейіндегі айырмашылықтар, интернет байланысының тұрақтылығының әркелкілігі, білім алушылардың цифрлық құзыреттерінің біркелкі қалыптаспауы, цифрлық платформалардың мүгедектігі бар адамдар үшін қолжетімсіздігі, интерфейстер мен оқу материалдарының тілдік біржақтылығы, цифрлық сервистердің шамадан тыс күрделілігі, автоматтандырылған бақылау мен бағалау жүйелерінің ашық болмауы, дербес деректердің заңсыз өңделу тәуекелдері, сондай-ақ профессор-оқытушылар құрамының цифрлық даярлығы деңгейінің әркелкілігі жатқызылды. Зерттеу барысында бұл қатерлердің кумулятивті сипаты айқындалды: бірнеше шектеудің қатар көрініс табуы осал топтағы студенттер үшін тұрақты институционал-

дық тосқауылға айналады. Аталған заңдылық цифрлық алшақтықты бір өлшемді емес, күрделі әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде бағалайтын ғылыми көзқарастарды дәйектей түседі (Добринская & Мартыненко, 2019).

Зерттеудің екінші әрі негізгі ғылыми нәтижесі цифрлық білім беру ортасында кемсітпеуге жол бермеуді қамтамасыз етудің кешенді моделін құқықтық тұрғыдан негіздеу болып табылады. Ұсынылған модельде цифрлық теңсіздіктің әрбір негізгі тәуекеліне қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаға сүйенетін нақты құқықтық немесе ұйымдастырушылық тетік сәйкестендірілді. Мұндай жүйелеу Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген теңдік қағидатын декларативтік деңгейден нақты орындалуға тиіс құқықтық міндеттер жүйесіне көшіруге мүмкіндік береді және жоғары оқу орындарының осы міндеттерді орындау деңгейін құқықтық тұрғыдан бағалауға негіз қалайды. Цифрлық теңсіздік тәуекелдері, оларды еңсерудің құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктері, сондай-ақ олардың нормативтік негіздері арасындағы өзара байланыс 1-кестеде жинақталып ұсынылған.

1-кесте

Цифрлық білім беру ортасындағы жасырын цифрлық теңсіздік тәуекелдері және оларды еңсерудің кемсітпеуге қарсы құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктері

Жасырын цифрлық теңсіздік тәуекелі (тосқауыл)	Кемсітпеуге қарсы құқықтық тетік	Нормативтік-құқықтық негізі
Техникалық құралдарға және интернет желісіне қолжетімділіктің тең болмауы, интернет байланысының тұрақсыздығы	Цифрлық оқытуға арналған ішкі антидискриминациялық стандарттарды енгізу және білім беру платформаларының қолжетімділігіне тұрақты бағалау жүргізу	ҚР Цифрлық кодексінің 10-бабы (Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі, 2026); ҚР Конституциясының 33-бабы (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026)
Мүгедектігі бар адамдар үшін цифрлық платформалардың қолжетімсіздігі	Ақылға қонымды бейімдеуді қамтамасыз ету және цифрлық ресурстарды бейімдеу: мәтіндік баламаларды, субтитрлерді енгізу, көмекші технологиялармен үйлесімділікті қамтамасыз ету	Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияның 9 және 24-баптары (Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция, 2006); ҚР Цифрлық кодексінің 42-бабы (Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі, 2026)
Студенттер мен профессор-оқытушылар құрамының цифрлық құзыреттері деңгейінің жеткіліксіздігі	Цифрлық сауаттылықты дамыту және оқытушыларды инклюзивті цифрлық білім беру талаптарына сәйкес даярлау	ҚР Цифрлық кодексінің 10-бабы (Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі, 2026); бейімделгіштік қағидаты (Tomaševski, 2006)
Интерфейстер мен оқу материалдарының тілдік біржақтылығы	Платформалардың көптілді тілдік саясатын қалыптастыру және барлық тілдік нұсқалардың мазмұндық теңдігін қамтамасыз ету	ҚР Конституциясының 16-бабы (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026); қолайлылық және бейімделгіштік стандарттары (№13 Жалпы түсіндірме, 1999)
Автоматтандырылған бағалау және прокторинг жүйелерінің ашық болмауы	Алгоритмдердің тексерілу мүмкіндігін қамтамасыз ету, білім алушыға қабылданған шешімнің негіздерін білу және оған шағымдану құқығын беру	ҚР Цифрлық кодексінің 43-бабы (Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі, 2026); салыстырмалы құқықтық бағдар ретінде GDPR-дың 22-бабы (Regulation (EU) 2016/679)

Жасырын цифрлық теңсіздік тәуекелі (тосқауыл)	Кемсітпеуге қарсы құқықтық тетік	Нормативтік-құқықтық негізі
Алгоритмдерге тән жанама кемсітушілік тәуекелдері	Алгоритмдік шешімдердің құқықтық салдарын алдын ала сараптап, олардың студенттердің белгілі бір топтарына негізсіз қысым көрсетуіне немесе кемсітушілік тудыруына жол бермеу	Жанама кемсітушілік тұжырымдамасы (Khaitan, 2015; Barocas & Selbst, 2016; Mittelstadt және т.б., 2016); Жасанды интеллект этикасы жөніндегі ЮНЕСКО ұсынымдары (UNESCO, 2021)
Білім алушылардың дербес деректерін заңсыз өңдеу тәуекелі	Дербес деректерді өңдеудің заңдылығын қамтамасыз ету және оларды қорғауды кемсітпеуге жол бермеудің құқықтық кепілдігі ретінде қарастыру	«Дербес деректер және оларды қорғау туралы» ҚР Заңы (2013); GDPR-дың 22-бабы (Regulation (EU) 2016/679)

Ескерту. Кесте авторлар жүргізген зерттеу нәтижелері негізінде әзірленді.

Зерттеудің үшінші ғылыми нәтижесі цифрлық білім беру ортасындағы кемсітпеуге жол бермеудің нормативтік-құқықтық негізінің қазіргі жай-күйін бағалауға қатысты. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген теңдік қағидаты мен білім алу құқығының кепілдіктері, білім беру саласындағы заңнама және цифрлық заңнама нормаларының жиынтығы әділ цифрлық білім беру ортасын қалыптастыру үшін жеткілікті құқықтық негіз құрайтыны анықталды. Қолданыстағы құқықтық базаның тағы бір осал тұсы – оның тым декларативті (рамалық) сипаты. Яғни, заң деңгейінде бекітілген теңқұқылық пен цифрлық инклюзия талаптары университеттердің нақты тәжірибесіне, оқу платформаларының алгоритмдеріне және емтиханды автоматты бағалау рәсімдеріне тікелей интеграцияланбай отыр. Жалпы заңдық қағидаттар тек қағаз жүзінде қалмас үшін, олар әрбір жоғары оқу орнының ішкі ережелерімен шегеленуі шарт. Өйткені студенттерді теңсіздіктен қорғайтын нақты механизмдер мемлекеттік заңдардан гөрі, дәл осы локалды деңгейде тиімдірек жұмыс істейді. Тиісінше, цифрлық инклюзияны қамтамасыз етудің ең төте жолы – университеттің ішкі нормативтік актілерін жетілдіру.

Бұл зерттеудің тағы бір түйінді тұсы – цифрлық кеңістіктегі жауапкершілік жүгін әділ бөлу. Қалыптасқан тәжірибеге сүйенсек, цифрлық алшақтықпен күресу (интернет табу, құрылғы іздеу) көбіне студенттің жеке проблемасы ретінде қабылданады. Бірақ мәселенің тамыры тереңде: мұндай кедергілерді жоғары оқу орнының технологиялық шешімдері қолдан жасап отыр десек те болады. Оқу платформасын таңдайтын, оның тілі мен бағалау алгоритмдерін бекітетін – тікелей университеттің өзі. Ендеше, білім алушының құқығын қорғау жауапкершілігі де бірінші кезекте оқу орнына жүктелуі тиіс. Егер арнайы

ішкі кепілдіктерді бекітпей тұрып, оқу процесіне жаңа технологияларды жаппай енгізе берсек, қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік жаңаша формада қайта жаңғырады (UNESCO, 2021; UNESCO, 2023; Regulation (EU) 2024/1689).

Қорытынды

Цифрлық білім берудегі теңдік режимі декларативті деңгеймен шектелмей, қолданбалы локалды кепілдіктермен қамтамасыз етілуі шарт. Цифрлық теңдік ұғымына платформалардың түрлі санаттағы білім алушы тұлғалар үшін қолайлы да қажетті болуы, акпараттарды автоматты түрде өңдеуде студенттердің жеке ерекшеліктерінің ескерілуі, дербес мәліметтерінің сақталуы, тілдік теңдік пен оқу платформаларының түсініктілігі, жасырын кемсітушіліктің орын алуына жол бермеу және т.б. сұрақтар кіреді. Мұндай маңызды сұрақтар жалпы тұжырымдар ретінде емес, ал жоғары оқу орындарының нақты нормативтік құжаттарында көрсетілуі қажет. Мәселен, цифрлық платформалардың құрылымдық элементтері мен мазмұнын студенттердің барлығына бірдей түсінікті ету, олардың қажеттіліктеріне байланысты бейімдеу, оқу жетістіктерін бағалау критерийлерінің түсініктілігі, тілдік кедергілердің болмауы сияқты мәселелер дер кезінде шешімін табуы қажет.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілген білім беру жүйесін цифрландыру ғана халықаралық стандарттарға сәйкес жетістіктерге әкелуі мүмкін. Бұрыннан қабылданған білім алу туралы құқықтар мен түрлі кемсітушіліктің алдын алу қағидалары жаңа заманның өзгерістерімен бірге жетілдірілуі шарт екендігі анықталды. Себебі заманауи технологиялардың дамуымен дәстүрлі білім беру заңнамалары да өзгеруі қажет. Осындай

қағидаттар CDPR-дың 22-бабында көрсетілген (Regulation (EU) 2016/679). Алгоритмдерге тән жанама кемсітушілік тәуекелдері ескерілуі тиіс.

Алгоритмдік шешімдердің құқықтық салдарын алдын ала сараптап, олардың студенттердің белгілі бір топтарына негізсіз қысым көрсетуіне немесе кемсітушілік тудыруына жол бермеу. Жанама кемсітушілік тұжырымдамасы (Khaitan, 2015; Barocas & Selbst, 2016; Mittelstads және т.б., 2016); Жасанды интеллект этикасы жөніндегі ЮНЕСКО, 2021). Білім алушылардың дербес деректерін заңсыз өңдеу тәуекелі. Дербес деректерді өңдеудің заңдылығын қамтамасыз ету және оларды қорғауды кемсітпеуге жол бермеудің құқықтық кепілдігі ретінде қарастыру «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» ҚР Заңы (2013); GDPR –дың 22 – бабы (Regulation (EU) 2016/679) білім алушылардың оқу материалдарының цифрлық нұсқаларын және түрлі оқыту сервистерін пайдалануда қиындықтарға тап болмау мүмкіндіктерін де қарастырады.

Соған қарамастан, жекелеген мәселелер туындамас үшін, ұлттық білім беру жүйесі халықтаралық стандарттар мен нормативтерге сүйенбейіншег жақсы нәтижелер бере алмайды. Сондықтан осындай халықаралық қағидаттарды тек заңнамаға енгізіп қана қоймай, жоғарғы оқу орындарының күнделікті тәртіптеріне енгізу қажет. Себебі барлық оқу процестерінің қожетімділігі, оқу материалдарындағы контенттің түсініктілігі, прокторингтік қадағалаудың әділдігі, оқу нәтижелерін бағалаудың критериялылығы және басқа да мәселелер жоғарғы оқу орындарының өздерінде шешімін табады.

Осылайша, цифрлық инклюзия кемсітушіліктің алдын алумен шектелмейді. Оның нәтижесі әр жоғары оқу орнының күнделікті тәжірибесіне, яғни жекелеген жағдайлар мен нақты кейстерді қаншалықты ескеретініне тәуелді. Университеттер цифрлық технологияларды енгізу кезінде туындайтын мәселелердің себебін талдап, оларды шешу шараларын тұрақты қолдануға тиіс.

Осы зерттеуде біз ұсынған тәсіл Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін цифрландыру барысында туындайтын мәселелерді халықаралық талаптарға сай шешуге бағытталған. Ол үшін оқыту платформаларын үнемі аудиттен өткізу, профессорлық-оқытушылар құрамы мен студенттердің цифрлық сауаттылығын арттыру және цифрлық білім беру ортасындағы процестердің ашықтығын қамтамасыз ету ұсынылады.

Цифрлық трансформация елдің жоғары білім беру жүйесінде де орнығып, қазақстандық білім беруді халықаралық құқық нормаларына сай жетілдіруге үлес қосады деп санаймыз.

Қорыта келгенде, цифрлық ортадағы әділеттілік халықаралық міндеттемелердің, ел заңнамасының және әр университеттің ішкі ережелерінің мінсіз үйлесіміне негізделеді. Тек осындай біртұтас жүйе қалыптасқанда ғана кемсітпеу қағидаты барлық студенттің құқығын қорғайтын шынайы, жұмыс істейтін механизмге айналады.

Алдағы уақытта бұл тақырып аясындағы ғылыми ізденістер ұсынылған үлгінің тәжірибеде қаншалықты тиімді екенін нақты эмпирикалық деректермен тексеруді қажет етеді. Бұдан бөлек, халықаралық стандарттардың түрлі құқықтық жүйелерде қалай жұмыс істейтінін салыстыра зерттеу және цифрлық кеңістіктегі кемсітушіліктің алдын алатын заңдық тетіктерді үнемі жетілдіріп отыру – болашақ зерттеулердің негізгі бағыты болмақ.

Қаржыландыру

Осы мақала Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің университетішілік № 0126РКИ0173 гранттық қаржыландыруы аясында «Цифрландыру және Қазақстан Республикасындағы конституциялық реформалар жағдайында жоғары оқу орындарының студенттері арасындағы этносаралық келісімнің қазақстандық моделі» атты ғылыми жоба бойынша әзірленді (2026 жылғы 21 мамырдағы № 05-04/568 бұйрық).

Әдебиеттер

- Добринская, Д. Е., & Мартыненко, Т. С. (2019). Перспективы российского информационного общества: уровни цифрового разрыва. *Вестник РУДН. Серия: Социология*, 19(1), 108–120. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2019-19-1-108-120>
- Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, № 319. (2007, 27 шілде). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
- Қазақстан Республикасының «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңы, № 94-V. (2013, 21 мамыр). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094>
- Қазақстан Республикасының Конституциясы. (2026, 15 наурыз). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000000>
- Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі, № 255-VIII. (2026, 9 қаңтар). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000255>

- Мырзатаев, Н. Д. (2024). Жоғары білім беру саласын цифрландыру: халықаралық құқық нормаларын қолдана отырып, заңнаманы қалыптастыру мен жетілдірудің кейбір мәселелері. *Еуразия халықаралық құқық журналы*, 12(4), 64–74. <https://doi.org/10.32523/2791-0954-2024-12-4-64-74>
- Пибаева, Э. А. (2024). Цифровое неравенство и его преодоление как гарантия равного доступа к образованию в Российской Федерации. *Актуальные проблемы российского права*, 19(10), 32–44. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2024.167.10.032-044>
- Сапаргалиев, Г. С. (2005). *Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс*. Жеті жарғы.
- Тлепина, Ш. В., Сарсембаев, М. А., Бердыбаев, Н. М., & Аяпбергенев, Е. Б. (2026). Жоғары құқықтық білім сапасын арттыру үшін жасанды интеллект технологияларын қолдану. *ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы*, 117(1), 4–20. <https://doi.org/10.26577/JAPJ117120261>
- Тоқаев, Қ.-Ж. К. (2025, 8 қыркүйек). «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://mirror.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlыk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>
- Тоқаев, Қ.-Ж. К. (2026, 26 тамыз). Мемлекет басшысының Тамыз конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзі. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://mirror.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysında-soylegen-sozi-2671843>
- Barocas, S., & Selbst, A. D. (2016). Big data's disparate impact. *California Law Review*, 104(3), 671–732. <https://doi.org/10.15779/Z38BG31>
- Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. *Proceedings of Machine Learning Research*, 81, 77–91.
- Citron, D. K., & Pasquale, F. A. (2014). The scored society: Due process for automated predictions. *Washington Law Review*, 89(1), 1–33.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1999). *General comment No. 13: The right to education (Article 13 of the Covenant) (E/C.12/1999/10)*. United Nations. <https://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rescgencom13.html>
- Convention against Discrimination in Education. (1960, December 14). UNESCO. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities. (2006, December 13). United Nations. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- Fredman, S. (2016). Substantive equality revisited. *International Journal of Constitutional Law*, 14(3), 712–738. <https://doi.org/10.1093/icon/mow043>
- Hildebrandt, M. (2015). *Smart technologies and the end(s) of law: Novel entanglements of law and technology*. Edward Elgar Publishing.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1966, December 16). United Nations. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml
- Khaitan, T. (2015). *A theory of discrimination law*. Oxford University Press.
- Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3(2), 1–21. <https://doi.org/10.1177/2053951716679679>
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishers.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Harvard University Press.
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). (2016). *Official Journal of the European Union*, L 119, 1–88.
- Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). (2024). *Official Journal of the European Union*, L 2024/1689.
- Tomaševski, K. (2006). *Human rights obligations in education: The 4-A scheme*. Wolf Legal Publishers.
- UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*.
- UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education—A tool on whose terms?*
- Van Dijk, J. A. G. M. (2020). *The digital divide*. Polity Press.
- Wachter, S., Mittelstadt, B., & Russell, C. (2021). Why fairness cannot be automated: Bridging the gap between EU non-discrimination law and AI. *Computer Law & Security Review*, 41, Article 105567. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105567>

References

- Barocas, S., & Selbst, A. D. (2016). Big data's disparate impact. *California Law Review*, 104(3), 671–732. <https://doi.org/10.15779/Z38BG31>
- Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. *Proceedings of Machine Learning Research*, 81, 77–91.

- Citron, D. K., & Pasquale, F. A. (2014). The scored society: Due process for automated predictions. *Washington Law Review*, 89(1), 1–33.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1999). *General comment No. 13: The right to education (Article 13 of the Covenant) (E/C.12/1999/10)*. United Nations. <https://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rescgencom13.html>
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. (2026, March 15). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000000>
- Convention against Discrimination in Education. (1960, December 14). UNESCO. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities. (2006, December 13). United Nations. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.
- Digital Code of the Republic of Kazakhstan No. 255-VIII. (2026, January 9). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000255>
- Dobrinskaya, D. E., & Martynenko, T. S. (2019). Perspektivy rossiyskogo informatsionnogo obshchestva: Urovni tsifrovogo razryva [Prospects for the Russian information society: Levels of the digital divide]. *RUDN Journal of Sociology*, 19(1), 108–120. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2019-19-1-108-120>
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- Fredman, S. (2016). Substantive equality revisited. *International Journal of Constitutional Law*, 14(3), 712–738. <https://doi.org/10.1093/icon/mow043>
- Hildebrandt, M. (2015). *Smart technologies and the end(s) of law: Novel entanglements of law and technology*. Edward Elgar Publishing.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1966, December 16). United Nations. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml
- Khaitan, T. (2015). *A theory of discrimination law*. Oxford University Press.
- Law of the Republic of Kazakhstan No. 319-III on Education. (2007, July 27). <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319>
- Law of the Republic of Kazakhstan No. 94-V on Personal Data and Their Protection. (2013, May 21). <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094>
- Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3(2), 1–21. <https://doi.org/10.1177/2053951716679679>
- Myrzatayev, N. D. (2024). Joғary bilim беру salasyn sifrlandyru: Halyqaralyq qūyq normalaryn qoldana otyryp, zaīnamany qalyptastyru men jetildirudīñ keibir māseleleri [Digitalization of higher education: Some issues of formation and improvement of legislation taking into account the norms of international law]. *Eurasian Journal of International Law*, 12(4), 64–74. <https://doi.org/10.32523/2791-0954-2024-12-4-64-74>
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishers.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Harvard University Press.
- Pibaeva, E. A. (2024). Tsifrovoye neravenstvo i yego preodoleniye kak garantiya ravnogo dostupa k obrazovaniyu v Rossiyskoy Federatsii [Digital inequality and its overcoming as a guarantee of equal access to education in the Russian Federation]. *Actual Problems of Russian Law*, 19(10), 32–44. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2024.167.10.032-044>
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). (2016). *Official Journal of the European Union*, L 119, 1–88.
- Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). (2024). *Official Journal of the European Union*, L 2024/1689.
- Sapargaliev, G. S. (2005). *Konstitutsionnoye pravo Respubliki Kazakhstan: Akademicheskii kurs* [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan: Academic course]. Zheti Zhargy.
- Tlepina, S. V., Sarsembayev, M. A., Berdibaev, N. M., & Ayapbergenov, Y. B. (2026). The use of artificial intelligence technologies to enhance the quality of higher legal education. *Journal of Al-Farabi Kazakh National University. Law Series*, 117(1), 4–20. <https://doi.org/10.26577/JAPJ117120261>
- Tokayev, K.-J. K. (2025, September 8). *Qazaqstan jasandy intellekt дәуірінде: Özehti мәseleler jāne ony түbegeili cıfrlyq özgerister arqyly şeşu* [Kazakhstan in the age of artificial intelligence: Current challenges and their solutions through radical digital transformation]. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. https://prg.kz/document/?doc_id=32373963
- Tokayev, K.-J. K. (2026, August 26). *Memleket basşysynyñ Tamyz konferenciyasynyñ plenarlyq otyrysynda söylegen sözi* [Address by the Head of State at the plenary session of the August Conference]. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. <https://mirror.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-plenarnom-zasedanii-avgustovskoy-konferencii-2671139>
- Tomaševski, K. (2006). *Human rights obligations in education: The 4-A scheme*. Wolf Legal Publishers.
- UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*.
- UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education—A tool on whose terms?*
- Van Dijk, J. A. G. M. (2020). *The digital divide*. Polity Press.
- Wachter, S., Mittelstadt, B., & Russell, C. (2021). Why fairness cannot be automated: Bridging the gap between EU non-discrimination law and AI. *Computer Law & Security Review*, 41, Article 105567. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105567>

Авторлар туралы мәлімет:

Сералиева Алия Мажитқызы (корреспонденттік автор) – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Әлеуметтік ғылымдар кафедрасы (Алматы, Қазақстан, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru).

Нурланқызы Айнұр – докторант (PhD), Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Әлеуметтік ғылымдар кафедрасы (Алматы, Қазақстан, e-mail: Ainurnurlankyzy2001@gmail.com).

Information about the authors:

Aliya Seraliyeva (corresponding author) – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Department of Social Sciences (Almaty, Kazakhstan, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru).

Ainur Nurlankyzy – Doctoral student (PhD), Abai Kazakh National Pedagogical University, Department of Social Sciences (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Ainurnurlankyzy2001@gmail.com).

Сведения об авторах:

Сералиева Алия Мажитовна (автор-корреспондент) – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, кафедра социальных наук Казахского национального педагогического университета имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru).

Нурланқызы Айнұр – докторант (PhD) кафедры социальных наук Казахского национального педагогического университета имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: Ainurnurlankyzy2001@gmail.com).

Жіберілді: 19 мамыр 2026 жыл
Қайта жүктелді: 3 шілде 2026 жыл
Қабылданды: 28 тамыз 2026 жыл

Hou Rui-xue¹, Zheng Yu^{2*}

Harbin Institute of Technology, Harbin, China

*e-mail: fengyu_7679@163.com

QUASI-MILITARY USE OF LARGE LEO SATELLITE CONSTELLATIONS: LEGAL CHALLENGES AND REGULATORY APPROACHES

The rapid deployment of large low-Earth orbit (LEO) satellite constellations has transformed commercial space infrastructure into a strategically significant component of contemporary security environments. Although these constellations are primarily designed for civilian communication, Internet access, remote sensing, and data transmission, their growing use in armed conflicts for communication support, target positioning, intelligence transmission, and other operational functions has blurred the traditional boundary between civilian and military space activities. This article examines the regulatory responses to such quasi-military use from a comparative-law perspective. It analyzes the legal and policy approaches of Japan, the United States, the European Union, and China, with particular attention to licensing, security review, market-access requirements, state supervision of private operators, and the principle of peaceful use of outer space. The study combines doctrinal legal analysis with comparative analysis of national and regional regulatory instruments. It finds that existing international space law remains the basic normative framework but does not fully address the dual-use character and cross-border effects of mega-constellations. The article argues that future governance should combine international soft-law mechanisms with clearer domestic hard-law rules, enhanced authorization and continuing supervision of commercial operators, and greater transparency in activities capable of supporting military operations.

Keywords: Comparative law, Large LEO constellations, Quasi-militarization, Militarization of outer space.

Хуо Зуихю, Чжэн Юю*

Харбин политехникалық университеті, Харбин, Қытай

*e-mail: fengyu_7679@163.com

Ірі төмен Жер орбитасындағы (LEO) спутниктік шоқжұлдыздарды квазиәскери пайдалану: құқықтық сын-қатерлер және реттеу тәсілдері

Ірі төмен Жер орбитасындағы (LEO) спутниктік топтамалардың жедел орналастырылуы коммерциялық ғарыш инфрақұрылымын қазіргі қауіпсіздік ортасының стратегиялық маңызы бар құрамдас бөлігіне айналдырды. Мұндай топтамалар негізінен азаматтық байланыс, Интернетке қолжетімділік, Жерді қашықтан зондау және деректерді беру үшін әзірленгенімен, оларды қарулы қақтығыстарда байланыспен қамтамасыз ету, нысаналардың координаттарын айқындау, барлау ақпаратын жеткізу және өзге де жедел функцияларды орындау мақсатында пайдаланудың артуы азаматтық және әскери ғарыш қызметі арасындағы дәстүрлі шекараны көмескілендіруде. Мақалада осындай квазиәскери пайдалануды реттеудің құқықтық тәсілдері салыстырмалы құқық тұрғысынан қарастырылады. Жапонияның, Америка Құрама Штаттарының, Еуропалық одақтың және Қытайдың заңнамалық әрі саяси тәсілдері, әсіресе лицензиялау, қауіпсіздік талаптарын тексеру, нарыққа қол жеткізу шарттары, жеке операторларды мемлекеттік қадағалау және ғарыш кеңістігін бейбіт мақсатта пайдалану қағидаты талданады. Зерттеу ұлттық және өңірлік нормативтік актілерді доктриналық-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық талдауды ұштастырады. Зерттеу қолданыстағы халықаралық ғарыш құқығы негізгі нормативтік негіз болып қала беретінін, алайда ірі спутниктік топтамалардың қосарлы мақсаттағы сипаты мен трансшекаралық салдарын толық қамтымайтынын көрсетеді. Авторлар болашақ реттеу халықаралық «жұмсақ құқық» тетіктерін неғұрлым айқын ұлттық «қатаң құқық» нормаларымен, коммерциялық операторларды рұқсат ету және тұрақты қадағалау рәсімдерін күшейтумен, сондай-ақ әскери операцияларды қамтамасыз етуі мүмкін қызметтің ашықтығын арттырумен ұштастыруы тиіс деп тұжырымдайды.

Түйін сөздер: салыстырмалы құқық, Ірі LEO шоқжұлдыздары, квазимилитаризация, ғарыш кеңістігін милитаризациялау.

Хуо Зуихю, Чжэн Йю*

Харбинский политехнический университет, Харбин, Китай

*e-mail: fengyu_7679@163.com

**Квазивоенное использование
крупных низкоорбитальных спутниковых группировок:
правовые проблемы и подходы к регулированию**

Быстрое развертывание крупных низкоорбитальных (НОО) спутниковых группировок превратило коммерческую космическую инфраструктуру в стратегически значимый элемент современной среды безопасности. Хотя такие группировки создаются прежде всего для гражданской связи, доступа к Интернету, дистанционного зондирования и передачи данных, их растущее использование в вооруженных конфликтах для обеспечения связи, определения координат целей, передачи разведывательной информации и выполнения иных оперативных функций размывает традиционную границу между гражданской и военной космической деятельностью. В статье рассматриваются правовые подходы к регулированию такого квазивоенного использования с позиций сравнительного права. Анализируются законодательные и политические подходы Японии, Соединенных Штатов, Европейского союза и Китая с особым вниманием к лицензированию, проверке требований безопасности, условиям доступа на рынок, государственному надзору за частными операторами и принципу мирного использования космического пространства. Исследование сочетает доктринально-правовой и сравнительно-правовой анализ национальных и региональных нормативных актов. Сделан вывод о том, что действующее международное космическое право сохраняет значение базовой нормативной основы, однако не в полной мере учитывает двойное назначение и трансграничные последствия крупных спутниковых группировок. Авторы обосновывают необходимость сочетания международных механизмов «мягкого» права с более четкими нормами внутреннего «жесткого» права, усилением разрешительных процедур и постоянного надзора за коммерческими операторами, а также повышением прозрачности деятельности, способной обеспечивать военные операции.

Ключевые слова: сравнительное право, крупные низкоорбитальные спутниковые группировки, квазимилитаризация, милитаризация космического пространства.

Introduction

Currently, most commercially operated satellites worldwide are LEO satellites. Low Earth Orbit (LEO) refers to the orbit of artificial Earth satellites at an altitude of 200km to 2000km above the Earth's surface. Large low-Earth orbit (LEO) constellations are a type of transnational civilian infrastructure operated by non-governmental entities (private enterprises). They aim to provide low-latency, high-bandwidth internet communication and also encompass data transmission capabilities. The LEO constellation field is one of the core focal points of commercial satellite operations worldwide, with many countries racing to accelerate deployment. The United States is a clear pioneer in this field, with its company SpaceX possessing the world's only densely networked and commercially operational large LEO constellation – Starlink. According to future plans, the Starlink project will be divided into three phases, with a planned launch of 12,000 microsatellites to form a large satellite constellation, and reserved for a future network of 34,400 satellites. China's LEO constellation projects are also at the forefront globally, with three major LEO constellation projects: the Qianfan Constellation Proj-

ect, the Honghu Constellation Project, and the GW Constellation Project. Among them, the GW constellation has already launched over 150 satellites. Besides the United States and China, the EU's IRS2 large constellation and the UK's OneWeb have also entered the networking phase. It is foreseeable that large low-Earth orbit constellation projects will see a significant increase in the future.

At the same time, the expansion of these constellations has created a legal problem that is not fully captured by the traditional distinction between civilian and military space activities. Commercial LEO systems may remain privately owned and formally civilian while providing communications, positioning, data transmission, or intelligence support that directly contributes to military operations. This dual-use character complicates the application of the peaceful-use principle and raises questions concerning state responsibility, authorization and continuing supervision of private operators, and the legal limits of commercial participation in armed conflict (United Nations, 1967; von der Dunk, 2020).

Against this background, the article examines how different legal systems respond to the quasi-military use of large LEO constellations. It focuses on Japan, the United States, the European Union,

and China in order to identify both common regulatory trends and important differences in licensing, security review, market access, state supervision, and the treatment of dual-use commercial services. The study therefore seeks to clarify whether existing international and domestic legal mechanisms are sufficient for emerging forms of quasi-military use and what combination of international soft law and domestic hard law may provide a more coherent regulatory response.

Methods

This study employs a combined doctrinal and comparative legal methodology. The doctrinal component is used to identify the legal principles applicable to the quasi-military use of large LEO constellations, including the peaceful-use principle, state responsibility for national space activities, authorization and continuing supervision of non-governmental entities, and the regulation of dual-use commercial space services. Primary legal materials include international space-law instruments, national legislation, executive and policy documents, and regional regulatory proposals. Secondary sources are used to clarify competing interpretations of these rules and to place recent regulatory developments within the broader debate on commercialization, dual-use technologies, and space security.

The comparative component examines Japan, the United States, the European Union, and China as distinct regulatory models. These jurisdictions were selected because they combine significant space capabilities with different approaches to the relationship between commercial operators and national security. The analysis compares four dimensions: (1) licensing and authorization of commercial space activities; (2) security review and restrictions on the provision or transfer of satellite data and services; (3) mechanisms for continuing state supervision and operator accountability; and (4) the use of market-access, policy, or strategic instruments to manage dual-use risks. Rather than treating each jurisdiction as directly equivalent, the comparison identifies functional similarities and differences in how legal systems respond to the same regulatory problem.

The research also uses a problem-oriented case analysis of the quasi-military functions performed by commercial LEO systems in contemporary armed conflict, particularly satellite communications, positioning, data transmission, and intelligence support. This allows the formal legal rules to be assessed against the operational reality of dual-use constel-

lations. The study does not attempt a technical assessment of satellite architecture or military effectiveness; its scope is limited to legal regulation and governance. On this basis, the article evaluates whether existing international rules and domestic regulatory mechanisms are sufficient and identifies possible pathways for combining international soft law with domestic hard law.

Literature review

Large low-Earth orbit constellations can not only provide civilian satellite communication and Internet services to global users, but also provide special military services to the armed forces of various countries. This characteristic of being both civilian and military makes the boundary between military and civilian use significantly blurred. Quasi-military use refers to the objective phenomenon that commercial constellations do not directly carry or deploy space weapons, but are used in armed conflicts to provide key military support services such as satellite communication, target positioning, and intelligence reconnaissance. This falls under the category of indirect militarization, that is, using artificial satellites to provide support for general warfare and improve the combat effectiveness of ground forces.(Chenjie D., 2023) In the ongoing Russia-Ukraine conflict since 2022, low-Earth orbit commercial constellations, originally commercial infrastructure, have been deployed on a large scale in the battlefield for the first time. SpaceX has provided a lot of support to Ukraine with its large low-Earth orbit constellations. Starlink has provided significant assistance to Ukraine, undertaking key military functions such as satellite communication, combat target positioning, and information transmission. In military conflicts, it is used for communication between armies, between command organizations and frontline troops, and to support the defending side in real-time transmission of battlefield situation intelligence and the call for precision fire strikes. Beyond the Russia-Ukraine conflict, Starlink has many more quasi-military applications. SpaceX has signed multiple contracts with the US military to explore the military applications of the Starlink constellation. In 2019, the US Air Force completed the low-Earth orbit technology verification of Starlink, testing the direct connection capability between Air Force fighter jets and large low-Earth orbit satellites. Currently, SpaceX has even publicly announced a special service – Starshield – specifically designed for governments and military forces

worldwide. Its satellites are specially software-designed to better meet the needs of military mobile systems.(Jihui W., Jingjing X., 2022) In response, the Russian military has also deployed the Peresvet laser weapon system, which can disable satellites in a specific area of low Earth orbit, and can be used as an anti-satellite weapon in actual combat. Once such a large commercial satellite constellation is applied to the battlefield, it transforms from a simple logistical support tool into a decisive means of combat. (III) Legal Risks and Regulatory Dilemmas Arising from Quasi-militarized Use Faced with the new normal of quasi-militarized use of large low-Earth orbit (LEO) constellations, the existing outer space legal system has revealed serious lag and limitations. Failure to restrict quasi-militarized use could easily trigger a disguised arms race in outer space. First, it undermines the principle of peaceful use of outer space. The Outer Space Treaty establishes a core principle – the principle of peaceful use of outer space. Although large LEO constellations are currently mainly communication satellites and do not carry any lethal weapons capable of directly attacking the ground, formally circumventing the literal meaning of Article 4 of the Outer Space Treaty and not constituting the deployment of weapons in outer space, this “quasi-militarized” use model, which deeply supports military operations without directly deploying weapons, poses an unprecedented and severe challenge to the lasting peace of outer space and global space security. Because the interpretation of “peaceful use” in the treaty is ambiguous, there is international controversy. Some Western countries insist on a “non-aggressive” interpretation, believing that “peaceful purposes” only prohibit aggressive activities and the direct deployment of weapons from outer space, while all other military uses outside the listed scope are permitted. This aligns with the actual practices of the United States, especially since the Trump administration. Another perspective calls for a stricter definition of “peaceful,” arguing that the use of outer space for “peaceful purposes” excludes its use for any military purposes. Current international law does not completely prohibit the militarization of outer space, and the systems in place to prevent the quasi-militarization, weaponization, and arms race in outer space are inadequate and uncertain.

Recent legal scholarship confirms that the central regulatory difficulty lies not in the absence of any applicable law, but in the interaction between established space-law rules and the dual-use functions of privately operated systems. Article VI of the

Outer Space Treaty remains particularly important because it requires states to authorize and continuously supervise the space activities of non-governmental entities; this obligation is widely regarded as a principal legal basis for national regulation of commercial operators (von der Dunk, 2020; de Zwart, 2025). At the same time, the use of commercial satellites in armed conflict raises additional questions under international humanitarian law, including when a dual-use space object may acquire military relevance and how civilian operators should be treated (Berrang, 2025). The UN Guidelines for the Long-term Sustainability of Outer Space Activities further demonstrate the growing role of non-binding standards in improving supervision, information exchange, safety, and responsible conduct in an increasingly congested orbital environment (United Nations COPUOS, 2019). These studies support the need to analyze quasi-military use through both international obligations and domestic regulatory mechanisms.

Results

Japan's Regulatory Approach

Regarding Earth remote sensing satellites in low Earth orbit, Japan enacted the Satellite Remote Sensing Data Processing Law in 2016. According to Article 2 of this law, “artificial satellites” are defined as instruments installed on satellites that receive electromagnetic waves transmitted from Earth into space and have the function of transmitting data back to the ground. Based on this definition, each microsatellite constellation that makes up a large low-Earth orbit constellation falls within the scope of this law. The law stipulates that, in order to prevent high-resolution satellite imagery from being used by terrorist organizations or hostile states for paramilitary purposes such as military strikes and target location, the Japanese government has the right to impose security restrictions on the provision of data by commercial satellites. Regarding situations where constellations are used for illegal paramilitary purposes, the law stipulates that if the provision of commercial satellite data is deemed “potentially detrimental to the peace and security of the international community,” the Japanese government can legally prohibit the sale and transmission of that data. The Space Activities Law establishes strict oversight of commercial companies operating large low-Earth orbit (LEO) constellations. This law establishes a security review and licensing system, requiring that LEO satellite constellations launched

within Japan or subject to jurisdiction due to their provision of services within Japan must obtain a license issued by the Prime Minister. During the license review, Japan will examine whether the satellite constellation complies with its peaceful use obligations. If a large LEO constellation conflicts with Japan's obligations under international treaties, including the five major treaties on outer space, the government will not issue or will revoke its administrative license.

Furthermore, Japanese domestic legislation is not only focused on preventing paramilitation. Japan and the Japan Self-Defense Forces are also preparing in this direction for the potential future trend of large LEO constellations and the paramilitation of outer space. In December 2022, Japan released the "Three Security Documents," which included the "National Security Strategy" (National Security Strategy). To implement this strategy, the Fumio Kishida Cabinet released the "Space Security Concept" (Space Security Concept) in July 2023 (Cabinet House, 2016). This document aims to form a framework for the construction of Japan's space security system over the next 10 years. (China National Defense News, 2023) The document proposes to promote the development of the satellite industry and increase technical and financial support for major commercial satellite companies, thereby expanding support for commercial aerospace technologies with high dual-use characteristics. It also proposes to build a "satellite constellation" surveillance network composed of small satellites. The Japan Air Self-Defense Force also plans to change its name to the Air and Space Self-Defense Force, which is the first time since 1954 that a service-level name change has been made. These measures show that Japan has both defined legal boundaries for the illegal paramilitary behavior of large low-orbit constellations that may occur from multiple perspectives in terms of domestic legislation, in order to maintain the legitimacy of regulation, and at the same time left a backdoor to deal with new trends in the future.

The Remilitarization of Space Clause in the United States

In addition, there is the indirect violation of the "peaceful use of outer space" clause – the remilitarization of space. Since President Trump first took office, the United States has announced the restart of its space security strategy. In 2017, then-President Trump signed an executive order reactivating the National Space Council. Subsequently, in August 2019, Trump announced the establishment of

the U.S. Space Force Command. In December 2020, the enactment of the National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020 marked the formal establishment of the U.S. Space Force. According to the U.S. Space Defense Strategy Summary, the U.S. goal is to comprehensively advance the militarization of space, establish comprehensive military superiority in space, and ensure U.S. leadership in the space environment. In the past two years, the U.S. Department of Defense, in the National Defense Authorization Act Summary for Fiscal Year 2024, has specified that space is included in the "strategic operational domain," granting the Space Force initial authority as a single branch of service, integrating policy elements of active and reserve personnel from other armed forces. In the chapter on "Space Defense Activities," the Act emphasizes three major deployments. (The White House, 2018) First, it details the regulations for the Space Force to sign agreements with commercial entities and receive cost reimbursement; second, it allows the Space Force to integrate with U.S. allies and operate side-by-side; third, it allows for the rapid deployment of multiple batches of satellites and related systems owned by the Space Development Agency system by mid-level personnel. Furthermore, the bill allows for direct conversion between active and reserve positions for the Space Force without requiring a change of service members. In December 2025, U.S. President Trump again signed an executive order entitled "Ensuring America's Space Priority Hegemony." The first clause of the order states that primary rights in space are the yardstick for national vision and coercion. To ensure the development of U.S. national power, security, and prosperity, the United States must pursue this space policy to... safeguard national security interests. Article 2, paragraph 2, stipulates that the United States will defend and protect its core security interests in space by the following means: (i) continuing to develop and demonstrate prototypes of next-generation missile defense technologies by 2028, in accordance with U.S. Executive Order No. 14186 of January 27, 2025 (U.S. Iron Dome defense system), substantially enhancing the United States' ability to defend against air and missile attacks in space; paragraph 4 stipulates that the near-term use of space nuclear energy is permitted by deploying nuclear reactors on the Moon and in low Earth orbit, including a lunar surface reactor scheduled for launch before 2030. A series of actions by the Trump administration have opened the door to remilitarization. From large constellations in low Earth orbit to the Space Force, the United States

has expressed its resistance to the peaceful use of space by using a heavy hand to show its light hand. (Guoyu W., 2016) The 2025 United Nations Geneva Conference on Outer Space Security, co-organized by the United Nations Office for Outer Space Affairs (UNOOSA) and other governments including the European Union, China, Russia, the United Kingdom, the United States and Singapore, clearly warned that Earth orbit is facing a regulatory crisis and that an international legal mechanism adapted to the development of large satellite constellations is urgently needed. Therefore, with the development of technology, large constellations pose an increasing challenge to existing outer space laws, calling for the arrival of new-scale legal regulations.

Multi-layered regulation of the EU Space Act Draft

In June 2025, the European Commission officially published the draft of the EU Space Act. The Act is built around the three pillars of security, resilience and sustainability. Many of its core provisions are actually tailored to address the frequency congestion, security threats and paramilitary use brought about by large low-Earth orbit constellations in the United States, represented by Starlink. According to the draft Act, all entities subject to jurisdiction must be required to register in the newly established Union Register of Space Objects (URSO) and obtain an electronic certificate that meets the compliance requirements. (European Commission, 2025) This means that large foreign constellations that do not accept the EU's environmental and safety review will be completely expelled from the European market. In terms of the extraterritorial effect of the Act, it follows the same path as the US FCC. The Act also first establishes "long-arm jurisdiction" based on market access. The Act stipulates that even non-EU constellation operators must obtain authorization from the EU and designate a legal representative in Europe if they provide space services or space data within the EU. This means that large low-Earth orbit constellations must comply with EU regulations if they wish to provide services or even use data within the EU. Through this relatively ingenious approach, countries have successfully incorporated domestic legislation into outer space governance.

New Practices of Quasi-Military Legal Regulation in China

Domestically, China has also constructed a multi-tiered regulatory system combining soft and hard laws. In December 2025, the Ministry of For-

eign Affairs of the People's Republic of China released the white paper "China's Arms Control in the New Era," which declared that China firmly opposes offensive outer space military policies, opposes outer space military alliances, opposes the weaponization, battlefieldization, and arms race of outer space, and opposes the use of commercial spaceflight to intervene in other countries' armed conflicts or interfere in their internal affairs. This constitutes China's basic stance on the use of outer space, namely, a peaceful use stance. In other words, the Chinese government's position is to consistently adhere to the peaceful use of outer space, safeguard outer space security, and oppose the further proliferation of quasi-militarized behavior in outer space.

Furthermore, China has released its Action Plan for Space Safety Development in the form of departmental normative documents, namely the "Action Plan of the National Space Administration for Promoting High-Quality and Safe Development of Commercial Space (2025-2027)." The document points out that it is necessary to improve the legal and policy system for commercial aerospace. Accelerate the legislation of the National Aerospace Law, clarify the status and role of commercial aerospace in the development of national aerospace, and ensure the healthy and sustainable development of commercial aerospace. In May 2021, the State Administration of Science, Technology and Industry for National Defense and the Equipment Development Department of the Central Military Commission jointly issued the "Notice on Promoting the Orderly Development of Microsatellites and Strengthening Safety Management" (State Administration of Science, Technology and Industry for National Defense, 2021). The notice states that before performing launch missions, civilian and commercial microsatellites should apply for a civilian aerospace launch project license in accordance with the relevant requirements of the "Interim Measures for the Management of Civil Aerospace Launch Project Licenses" and the "Notice on Promoting the Standardized and Orderly Development of Commercial Launch Vehicles"; satellites not approved by the state should also apply for a special review to the Equipment Development Department of the Central Military Commission in accordance with relevant requirements. These reflect China's attempt to implement multi-level regulation, using departmental regulations or normative documents, with advance approval as a key measure, to control the possibility of militarization of large low-orbit constellations.

This reflects China's firm opposition to the quasi-militarization of large low-orbit constellations.

Discussion

The lasting peace and security of outer space are crucial to the security, development, and prosperity of all nations, and are in line with the well-being and long-term interests of all humankind. Faced with outer space hegemony, it is necessary to establish a rule-of-law-based outer space order internationally to limit the boundaries of peaceful use of outer space by powerful outer space powers due to their technological advantages. Correspondingly, the role of domestic laws in advocating the peaceful use of outer space should also be brought into play. To this end, it is necessary to approach this from both international and domestic perspectives, using a combination of soft and hard law, focusing on the fundamental principle of peaceful use of outer space, and restricting quasi-militarized use and acts of war or infringement caused by improper use.

From a legal-governance perspective, Article VI of the Outer Space Treaty is especially relevant to large commercial constellations because state responsibility is not displaced by private ownership. The requirement of authorization and continuing supervision means that domestic licensing should not be treated as a one-time administrative act; rather, states need mechanisms capable of monitoring changes in mission profile, service recipients, data use, and security-sensitive functions over the operational life of a constellation (von der Dunk, 2020; de Zwart, 2025). This is particularly important for systems that can shift rapidly from ordinary civilian service to operational support for armed forces without any physical modification of the spacecraft.

Promoting Peaceful Use under the Rule of Law through Soft Law

To ensure that outer space activities are conducted peacefully, equally, and freely, all nations should rely on and fully and strictly abide by established and explicit international law and outer space law rules, such as the UN Charter, the five outer space treaties, and other international outer space treaties, in order to jointly construct a stable and sustainable environment for outer space development. Under current conditions, it is clearly unrealistic to re-examine the applicability of cornerstone treaties preventing the weaponization of outer space, such as the Outer Space Treaty, the Lunar Agreement, and the Responsibility Convention. Since existing hard

law norms cannot be upgraded, it is clearly more feasible to adopt a UN General Assembly resolution to prevent further militarization of outer space and to facilitate dispute resolution.

Existing soft-law instruments also provide a practical foundation for incremental regulation. The 2019 UN Guidelines for the Long-term Sustainability of Outer Space Activities do not directly prohibit quasi-military use, but they promote national regulatory frameworks, supervision of space activities, information sharing, risk mitigation, and responsible conduct. Their significance lies in offering a politically feasible platform on which more specific transparency and due-diligence standards for mega-constellations can be developed without reopening the foundational space treaties (United Nations COPUOS, 2019).

In this context, China should actively play a leading role as a major power, advocating the concept of a "community of shared future for mankind in outer space" and a "holistic national security concept" to the international community. This concept requires that the "common interests of all mankind" in treaties be concretized into national obligations, explicitly opposing the abuse of the right to free exploration by individual countries for hegemonic expansion. Currently, a large number of low-Earth orbit (LEO) constellations are operated by private entities and are substantially involved in geopolitical conflicts; therefore, states must bear primary responsibility for preventing the quasi-militarization of outer space. China advocates establishing a rules-based outer space order to effectively constrain the quasi-militarization of LEO constellations and ensure that they serve the peace and development of all mankind. (Weiyu Z., 2023)

Domestic Law Delineates the Red Line for the Militarization of Large Low-Earth Orbit Constellations

All countries should establish full-cycle national regulatory obligations and legal red lines. Domestic laws must clearly define the boundaries of commercial space entities' participation in militarization activities to prevent corporate violations from leading to state liability. Simultaneously, a "back-door clause" for application exemptions should be established: when other countries' constellations are widely used for combat purposes, the state has the right to explicitly authorize defensive military applications to avoid self-inflicted harm. Furthermore, an emergency response paradigm based on "national coordination" needs to be constructed. Given the in-

creasing militarization and complexity of low-Earth orbit constellations, China should advocate for the international community to adopt a similar principle of “final state oversight,” opposing commercial space giants using “trade secrets” as a pretext to evade national regulation and international security obligations, thereby legally curbing the erosion of public security by private enterprises.

China should accelerate the legislation of the “Space Law of the People’s Republic of China,” legalizing international obligations for the peaceful use of outer space within the domestic legal framework. In legislative action, China should first establish rigid constraints domestically, setting an example for the international community. According to Article 6 of the Outer Space Treaty, each contracting party bears international responsibility for the outer space activities of its non-governmental entities. To avoid the state bearing joint liability for compensation due to corporate violations, and to ensure that Chinese constellations can provide legal evidence of “due diligence and exemption from liability” when criticized, the full-cycle management system outlined in the “Notice” must be legalized. Issues related to the peaceful use of large low-Earth orbit (LEO) constellations involve multiple facets of international law, including not only international outer space law but also international humanitarian law and other war-related laws. Relying solely on the current regulations issued by the State Space Administration at the bureau-level and some plans issued by the State Council is insufficient. It is essential to establish legal-level rules and regulations, systematically build a launch and operation system for large LEO constellations, and establish relevant liability principles and compensation methods.

Conclusion

The comparative analysis demonstrates that the quasi-military use of large LEO constellations is being addressed through increasingly diverse regulatory instruments rather than through a single comprehensive international regime. Japan emphasizes licensing, security review, and restrictions on sensitive remote-sensing data; the United States increasingly integrates commercial space capabilities into its national-security architecture; the European Union is moving toward market-access, resilience,

sustainability, and operator-compliance requirements; and China is developing a layered framework based on policy guidance, licensing, safety management, and prospective national space legislation. Despite these differences, all four approaches confirm that the regulatory importance of commercial operators has grown substantially as civilian constellations acquire functions relevant to military operations.

At the international level, the Outer Space Treaty continues to provide the essential legal baseline, particularly through the principles of peaceful use, state responsibility, and the authorization and continuing supervision of non-governmental entities. However, these general obligations do not by themselves resolve the legal uncertainty created by dual-use services, rapid changes in operational purpose, cross-border provision of satellite services, and the growing dependence of armed forces on private infrastructure. For this reason, the most realistic regulatory pathway is not the immediate replacement of the existing treaty framework, but its gradual specification through international soft-law standards and more detailed domestic hard-law mechanisms. Such regulation should include transparent licensing criteria, continuing supervision throughout the operational life of a constellation, security-sensitive data and service controls, reporting duties, and procedures for assessing changes from civilian to military-support functions.

For China, this approach implies strengthening domestic space legislation while also participating more actively in the formation of international standards. Domestic rules should clearly define the responsibilities of commercial operators and provide a legally stable basis for authorization, supervision, liability, and emergency measures. Internationally, China can promote transparency, prior notification of significant orbital operations, information exchange, and other confidence-building practices as potential soft-law standards. Combining these two levels would allow the peaceful-use principle to be supported not only by political declarations but also by operational regulatory mechanisms. More broadly, effective governance of large LEO constellations requires a balance between commercial innovation, legitimate national-security interests, and the preservation of outer space as a stable and sustainable environment for all states.

References

- Berrang, S. (2025). Does the dual-use of space objects necessitate a new Geneva Convention? *Case Western Reserve Journal of International Law*, 57(1–2), 315–346.
- Chenjie, D. (2023). *Research on international legal regulation of outer space militarization* (pp. 17–20). Southwest University of Political Science and Law.
- China National Defense News. (2023). *Japan Air Self-Defense Force renaming plan put on the agenda*. People's Daily Online.
- de Zwart, M. (2025). Authorization and continuing supervision (Article VI). In M. Hofmann & P. J. Blount (Eds.), *Elgar concise encyclopedia of space law* (pp. 17–20). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781802207361.00011>
- European Commission. (2025, June 25). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the safety, resilience and sustainability of space activities in the Union* (COM(2025) 335 final).
- Guoyu, W. (2016). Is this the beginning of a space mining race? A legal and policy analysis of US planetary mining legislation. *International Space*, (5), 115–163.
- Jihui, W., & Jingjing, X. (2022). Latest trends and development trends of the UN's "Long-Term Sustainability of Outer Space Activities." *International Space*, (8), 124–125.
- Space Development Strategy Headquarters, Japan. (2023, June). *Space security initiative*.
- State Administration of Science, Technology and Industry for National Defense, & Equipment Development Department of the Central Military Commission. (2021). *Notice on promoting the orderly development of microsatellites and strengthening safety management*.
- The White House. (2018, December 18). *Establishment of United States Space Command as a unified combatant command* [Presidential memorandum].
- Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, Jan. 27, 1967, 610 U.N.T.S. 205.
- United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. (2019). *Guidelines for the long-term sustainability of outer space activities* (A/74/20, Annex II).
- von der Dunk, F. G. (2020). Scoping national space law: The true meaning of "national activities in outer space" of Article VI of the Outer Space Treaty. In P. J. Blount, T. Masson-Zwaan, R. Moro-Aguilar, & K.-U. Schrogl (Eds.), *Proceedings of the International Institute of Space Law 2019* (pp. 227–237). Eleven International Publishing.
- Weiyu, Z. (2023). Low-Earth orbit mega-constellations and space security governance: Challenges, improvement paths and China's response. *Frontiers of Law*, (1), 231–237.

Information about the authors:

Hou Rui-xue – Associate Professor, Faculty of Social Sciences and Humanities, Harbin Institute of Technology (Harbin, China, e-mail: hrx2016@hit.edu.cn).

Zheng Yu – Lecturer of Harbin Institute of Technology (Harbin, China, e-mail: fengyu_7679@163.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Хуо Зуихю – Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультетінің доценті, Харбин технологиялық институты (Harbin, China, e-mail: hrx2016@hit.edu.cn).

Чжэн Ю – Харбин технологиялық институтының оқытушысы (Харбин, Қытай, e-mail: fengyu_7679@163.com).

Сведения об авторах:

Хуо Зуихю – доцент факультета социальных и гуманитарных наук Харбинского технологического института (Харбин, Китай, e-mail: hrx2016@hit.edu.cn).

Чжэн Ю – преподаватель Харбинского технологического института (Харбин, Китай, e-mail: fengyu_7679@163.com).

Previously sent May 23, 2026.

Re-registered July 7, 2026.

Accepted August 26, 2026.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Мақалаға қойылатын талаптар

- Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы FANA (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.
- Шрифт кеглі – 12 (андатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі – 10, кесте мәтіні – 9–11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.
- Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1-сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.
- Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, андатпа, түйін сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.
- Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы:

Бірінші бет:

- Бірінші жол – FTAMP нөмірі (ерекше жағдайда ЭОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.
- Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.
- Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, e-mail – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.
- Андатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.
- Түйін сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3–5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

- Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:
- Тандалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Тандалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.). бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.
- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.
- Материал мен әдістер – материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек
- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде – зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс), оларды ғылыми үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда толықтырылған зерттеу кемшіліктері беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға БОЛМАЙДЫ.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім кем дегенде әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50%-дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитте (транслитерация). Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the International Relations and International Law Journal are made using Open Journal System, the online submission and peer review system.

MANUSCRIPT REQUIREMENTS:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of the journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references - 10, table text - 9-11), font -Times New Roman, alignment - text width, spacing - single, paragraph indentation - 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words for social and humanitarian areas, and 1,500-7,000 words for natural science and technical areas.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article:

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.
- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English
- Keywords are words/collocations - 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on the description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, the emergence of a new object, etc.). The relevance of the topic is due to general interest to the research object with a lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by the theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of the study is related to proof of thesis, that is presentation of the research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of a description of materials and progress of work, as well as a full description of methods used.
- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.
- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links that are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.
- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss the results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, the main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze the results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.
- The conclusions section covers the generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and the author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with a description of proposals or opportunities for further work.
- The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. A total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first - in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration).
- Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Халықаралық қатынастардың өзекті мәселелері	Section 1 Contemporary problems of international relations	Раздел 1 Актуальные проблемы международных отношений
Чиникеев Т.О., Макашева К.Н. Малые государства как акторы мировой политики: механизмы формирования и реализации международного влияния на примере Сингапура		4
Inderjeet Reassessing Uzbekistan-India Relations: Historical Linkages, Contemporary Engagements and Future Prospects.....		22
Saidov Sanjar Soft Power in Uzbekistan's Foreign Policy		336
2-бөлім Аймақтанудың өзекті мәселелері	Section 2 Current issues of regional studies	Раздел 2 Актуальные вопросы регионоведения
Парпиев С.М., Утегенова А.Р., Кошербаев Ж.Д. Аймақтық бірегейліксіз аймақтық идея ма? Орталық Азиядағы ұлттық нарративтер және регионализмнің шектері		44
Sarybayev M.S., Umarova S., Akhmetkhankyzy G. Localizing Global Digital Gender Agendas: International Organizations and Women's Education Policies in Central Asia		65
Tokmeilova M., Askhat G., Aitimbet L. Prospects for the Development of Labor Migration in Central Asia under Geopolitical Transformation.....		81
Тулеев М. Виртуальное пространство как фактор радикализации и вовлечения в террористическую деятельность в странах Центральной Азии		95
3-бөлім Халықаралық құқықтың өзекті мәселелері	Section 3 Current issues of International Law	Раздел 3 Актуальные вопросы международного права
Сералиева А.М., Нурланқызы А. Цифрлық жоғары білім беруде кемсітпеу қағидатын қамтамасыз етудің халықаралық-құқықтық тетіктері.....		114
Hou Rui-xue, Zheng Yu Quasi-Military Use of Large LEO Satellite Constellations: Legal Challenges and Regulatory Approaches.....		128
Авторларға арналған ақпарат.....		137